

SÜREYYA AĞAOĞLU MAKALE YARIŞMASI 2022

“Çocuk Hakları”

SÜREYYA AĞAOĞLU
ÇOCUK DOSTLARI DERNEĞİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
HUKUK FAKÜLTESİ

SÜREYYA AĞAOĞLU
MAKALE YARIŞMASI
2022

Sunuş 06

Lisans Kategorisi

“Dijital Dünyada Çocuk Hakları”

Birincilik Ödülü

Kevser Nihan Kul ve Elhan Şeyhzamanlı 10

İkincilik Ödülü

Dilara Şahin 42

Üçüncülük Ödülü

Nurulhüda Erdeve 58

Yüksek Lisans ve Doktora Kategorisi

“Göçmen Çocukların Hakları”

Teşvik Ödülü

Cansel Dönmez 76

Teşvik Ödülü

Merve Uygul 96

Teşvik Ödülü

Duygu Tüzün Karakoçak 120

SUNUŞ

Süreyya Ağaoğlu, Türkiye’nin ilk kadın avukatı olarak tarihimize geçen değerli bir hukukçudur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin ilk kadın öğrencisi olarak gösterdiği azim, cesaret ve kararlılığı tüm meslek yaşamı boyunca sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyetinin tüm kurumları ile çağdaşlaşma sürecinde laiklik, özgür düşünce, kadın ve çocuklar ile onların haklarını korumaya yönelik çalışmaları hayatının merkezine koyan Süreyya Ağaoğlu bugünün genç hukukçuları için örnek olan öncü bir Cumhuriyet kadınıdır.

Ülkemizin ilk çocuk hakları savunucularından biri olan Süreyya Ağaoğlu, 1949 yılında “Çocuk Dostları Derneği”ni kurduğunda, çocukların hak talepleri arasında yer alan, sokaklarda yatan çocuklara barınma, eşit gıda, sağlık ve şartlarda yaşam, her çocuğa okul ve eğitim hakkı sağlamak gibi çok önemli bir hedef için yola çıkar. Avukatlık mesleği yanında, kurduğu dernek bünyesinde gece gündüz, barınma, beslenme ve eğitim olanağı sağladığı çocuklar için çalışır.

Süreyya Ağaoğlu kaleme aldığı öz yaşam hikayesinde “Başiboş kimsesiz, kötü yola yönelmiş birçok çocuğu yetiştirip onları manen, maddeten kendilerine ve topluma yararlı insanlar yapmak bana olduğu kadar arkadaşlarıma da sınırsız bir haz ve sevgi vesilesi oluyordu. Hayatta en değerli uğraşım çocuklardı...” sözleriyle yaşamının çok büyük bir bölümünü çocuklara adadığını vurgular. Çocukların haklarını korumaya yönelik dünyada geçerli yasaların ülkemizde de uygulanabilmesi için hukukçu arkadaşları ile çalışmalarını aralıksız olarak sürdürür.

Bugün biliyoruz ki, ülkemizdeki çocukların ilk örgütlü hak arayışı üzerinden neredeyse bir asır geçmiş olmasına rağmen uygulamada hedefe ulaşmak için önümüzde daha yürünmesi gereken uzun bir yol bulunmaktadır. Bu değerli öncü kadının adına ilkinin düzenlediğimiz ana teması “Çocuk Hakları” olan “Süreyya Ağaoğlu Makale Yarışması” ile çocuk hakları çalışmalarını desteklemek, aynı zamanda lisans ve lisansüstü düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin akademik gelişimlerine katkıda bulunmayı hedefliyoruz.

Günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmeler, savaşlar, ekonomik sorunlar tüm dünyayı çeşitli yönlerden etkilemeye devam ederken çocuklarımızı ve onların temel yaşam haklarını korumak, bu hakları dünyanın neresinde olursa olsun uygulanabilir kılmak çok önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu nedenle İstanbul Üniversitesinin hukuk alanındaki lisans ve lisansüstü öğrencilerine açık olan yarışmada iki ayrı kategoride değerlendirme yapmak üzere makale konu başlıkları “Dijital Dünyada Çocuk Hakları” ve “Göçmen Çocukların Hakları” olarak belirlenmiştir.

Dijital dünyadaki teknolojik ilerlemeler çocukların bilgiye erişimini kolaylaştırmakta, yeni eğitim yöntemleri sağlamakta ve kendilerini ifade edebilecekleri ortamlar ile gelişimlerine katkı sunmaktadır. Ancak, kişisel verilerin ihlali, çocuklara zarar vermek isteyen kişilerin çocuklara kolay ulaşabilmesi, çocukların emeklerinin sömürülmesi gibi önemli riskleri beraberinde getirmektedir. Dijital dünyanın sunduğu imkân ve riskler karşısında çocuk haklarının nasıl geliştirilip korunacağı meselesi, hukukun

ilgili her alanında detaylı incelemeyi gerektirmektedir.

Diğer taraftan ülkemizdeki göçmen çocukların da aralarında olduğu dünyada toplam 15 milyon üzerindeki çocuk, savaşlar nedeniyle yalnız olarak veya ailesi ile birlikte ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu çocukların yurtlarından ayrıldıkları andan itibaren belirli süreli veya süresiz olarak yaşamlarını sürdürecekleri devletlerdeki yaşamları boyunca sahip oldukları hakların nasıl hayata geçirileceği, artan mülteci/göçmen çocuk sayısı ve bu çocukların maruz kaldıkları risklerin çeşitliliği bağlamında önemi her geçen gün artan bir konudur.

Lisans öğrencilerinden, “Dijital Dünyada Çocuk Hakları”, lisansüstü öğrencilerinden ise “Göçmen Çocukların Hakları” konularını evrensel bir bakış açısı ile ele alarak hukuk açısından değerlendirmeleri, kendi görüşlerini yansıtacak şekilde toplumsal, kültürel bazda farklılıklara değinen akademik bir çalışma yapmaları beklenmiştir.

Yarışmaya gelen başvurular, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ömer Ekmekçi, Prof. Dr. Faruk Kerem Giray, Dr. Öğretim Üyesi Memduh Cemil Şirin, Süreyya Ağaoğlu Çocuk Dostları Derneği Başkanı Tevfik Kerem Akyol ve Süreyya Ağaoğlu Eğitim ve Öğretim Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Av. Buşra Eray’dan oluşan seçici kurul tarafından değerlendirilmiştir.

Bu kitapta yarışmada her iki kategoride ödüle değer görülen makaleler yer almaktadır. Ödül kazanan öğrencileri kutlar, katılan tüm öğrencilere ilgileri için teşekkür ederiz.

Genç hukukçularımıza bilgiden güç alan azim ve cesaret dolu başarılı bir meslek yaşamı dileriz.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı

Süreyya Ağaoğlu Çocuk Dostları Derneği

Süreyya Ağaoğlu Çocuk Dostları Derneği Arşivinden Alınmıştır.

LİSANS KATEGORİSİ

“DİJİTAL DÜNYADA ÇOCUK HAKLARI”

SÜREYYA AĞAOĞLU MAKALE YARIŞMASI
2022

ÇOCUK HAKLARININ DİJİTAL DÜNYADA YANSIMASI

Kevser Nihan KUL - İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 4.Sınıf Öğrencisi

1.lık ödülü

Elhan ŞEYHZAMANLI - İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 4.Sınıf Öğrencisi

1.lık ödülü

ÖZET

Dijitalleşmenin insan yaşamının merkezinde yer almasıyla yeni bir dünya oluşmaya başlamıştır. Hayatın her alanında var olan unsurlar dijitalleşmeye uyum sağlamıştır. Oluşan yeni dünya, sınırsız imkanlar sunmasının yanında birçok soruna da neden olmaktadır. Bu kapsamda çocukların imkanlardan yararlanırken karşılaşabileceği riskler ve bu riskler sonucu oluşan tehlikeler çalışma konumuzu oluşturmuştur. Çocuk haklarının ve hak ihlallerinin dijital dünyada görünümü ve ihlaller sonucu doğan sorunlar, dijitalleşmenin kolaylık sağlamasının yanında tehlikeli görünen iki yüzlü ve çok yönlü boyutuyla ele alınmıştır. Dünyada ve Türkiye’de dijitalleşme etkisinde çocuk haklarını korumak adına yapılmış hukuki düzenlemeler incelenmiştir. Değerlendirmeler sonucunda hukukun ilgili alanlarına giren sorunlara değinilmiştir. Çalışma sonucu değerlendirmeler ışığında, dijital dünyada çocuk etrafında şekillenmiş hukuki zemin oluşturulmasının önemi vurgulanarak hukukun çeşitli alanlarına ait çözüm önerilerine yer verilmiştir.

I. KAVRAM OLARAK ÇOCUK VE ÇOCUK HAKLARI

Yaşam döngüsünün masumiyeti olarak görülen çocukluk dönemi, insanların varoluştan beri hayata bakış açılarıyla açıklamaya çalıştığı bir dönemdir. Çocuk ve çocukluk için yapılan tanımlar, insanların bulundukları çağa, gelişmişlik düzeyine veya kültürel değerlerine bağlı olarak değişmiştir. Orta Çağ dönemine ait bir tanımda çocuklar hak ettikleri özeni ve değeri görmemiş; yetişkin kalıbına sokulmuş ama yine de yetersiz görülmüştür. J. H. Plumb’ın yazılarına göre orta çağda çocukların yetişkinlerden farkı olmadığı göz önüne serilmiştir.¹ 17.yüzyıl Batı dünyasının görüşünde çocuğun masumiyeti ve zayıflığının vurgulandığı, ancak başlangıçta çocukluk kavramına dahil edilmedikleri belirtilmektedir.²

¹ Neil POSTMAN, *Çocukluğun Yokoluşu*, “J.H. Plumb’in yazdığı gibi “kesinlikle ayrı bir çocukluk dünyası yoktu. Çocukluk, yetişkinlerle aynı oyunları, aynı oyuncakları ve aynı peri masalları. Yaşamlarını yetişkinlerden ayrı değil, birlikte sürdürmüşlerdi.” sayfa 22.

² Mehmet SAĞLAM, Neriman ARAL, *Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları*, Sayfa 45.

Türk Dil Kurumu’na ait bir tanımda çocuk, korunması gereken “insan yavrusu”³ olarak görülmüştür. Başka bir tanımda ise çocuk, sürekli gelişim içinde olan bir varlık olarak gösterilirken aynı zamanda nesneleştirilerek kültürün ve neslin devamlılığı açısından değerli bir “küçük adam”⁴ olarak ifade edilmektedir. Yeni döneme ait sayılabilecek bir tanımda ise çocuk, kendi hakları olan bireyler olarak tanımlanmaktadır. İlk çağlardan beri benimsenen, çocukları dünya için soy devamlılığı ve gelecek nesil olarak gören “nesne çocuk” anlayışı, günümüzde çocukların kendine ait hak sahibi birey olduklarını kabul eden “özne çocuk”⁵ anlayışına evrilmiştir.

Özne çocuk anlayışının benimsenmesi için çocukların hak sahipliği hukuki olarak düzenlenmeye başlamıştır. Çocuk hukuku kavramı hakkında çalışmalara 1779 yılında İsviçre’de Zürih kantonunda yayınlanan emirnameyle⁶ resmi olarak başlandığı kabul edilir. Hakların tanınmaya başlanması, uygulanabilirliğini garanti altına almamaktadır. Hakların uygulanabilirliği için çocukluk kavramında modernleşme değişimleri İkinci Dünya Savaşı’yla başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın çocuklar üzerindeki etkisinin başta Avrupa ülkeleri tarafından görülmesi ve korunmaya ihtiyaçlarının olduğunun fark edilmesiyle birlikte dünyada çocuk bilinci ortaya çıkmıştır. Bu bilinç, çocuk kavramının çocuğun gelişimsel özelliklerinin de göz önünde tutularak yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Hazırlanan bu zemin; bilimsel alandaki gelişmeler ve insan haklarına önem vermeye başlanmasıyla birlikte temele oturtulmuş ve 20. Yüzyıl, bütün düşünsel gelişmeler ışığında “Çocuk Yüzyılı”⁷ olarak değer kazanmıştır. 2. Dünya savaşının mağdurları olarak görülen çocuğa karşı bakış açısının hassaslaşması, çocuk haklarını temel insan hakları başlığı altında genel olarak düzenlemek yerine, özel olarak çocuk haklarını düzenleme gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Gereksinimler sonucu UNICEF kurulmuş ve zaman içinde Birleşmiş Milletler bünyesinde kalıcı bir örgüte dönüşmüştür.

Birleşmiş Milletler, 20 Kasım 1989 tarihinde Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’sini sunmuş ve 196 ülke tarafından sözleşme kabul edilmiştir. Böylelikle taraf devletler; tüm çocukların haklarının garanti altına alınacağını, ulusal yasaları ve uygulamaları bu sözleşmeye uygun hale getirmeyi taahhüt etmiştir. Çocuk

³ Özay KARADAĞ, *Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Çocuk ve Çocukluk*, “Toplumun bir parçası olan çocuk, en genel biçimde insan yavrusu olarak tanımlanmaktadır.” sayfa 110.

⁴ Memduh Cemil ŞİRİN, *Çocuk Hukuku Ne Değildir?* “ ‘Küçük adam’ nitelemesi çocuğu özne (süje) değil, bir nesne (obje) olarak gören anlayışın en yalın karşılığıdır.” sayfa 8.

⁵ Memduh Cemil ŞİRİN, *Çocuk Hukuku Ne Değildir?* “Özne çocuk anlayışı, çocuğun kendi nitelikleri, kendine özgü halleri ile hak ve hukuk öznesi (süjesi) olarak kabul edilmesidir.” Sayfa 2.

⁶ Hicri FİŞEK, Naciye AKSOY, *Çocuk Suçluluğu’nda Öncü Çalışmalar ve İki Doktora Tezi* “Çocuk hakları alanında ilk sosyal politika belgesi olarak 1779 yılında İsviçre’nin Zürih Kantonu’nda yayınlanan bir emirname kabul edilmektedir.” Sayfa 2.

⁷ Mehmet SAĞLAM, Neriman ARAL, *Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları* “Bilimsel alandaki ilerlemeler, insan hakları konusunda yapılan çalışmalar ve gelişimsel bakış açısının ortaya çıkması ile çocuğa ait bütün tanım ve kavramlar değişim geçirmiş ve 20. yüzyıl, “Çocuk Yüzyılı” olarak kendini göstermiştir.” Sayfa 45.

haklarının görünür hale gelmesiyle, dünyada demokratikleşme adına önemli bir adım atılmıştır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi; korumacı yaklaşımla nesne çocuk anlayışı; çocukların hak sahibi bireyler olduğu düşüncesiyle özne çocuk anlayışı arasında denge kurmaya çalışmıştır. Sözleşme adında “çocuk” ifadesine yer verilmesi, özne çocuk anlayışının benimsenmesi için önemli bir ilerleme olmuştur. Türkiye ise bu sözleşmeyi 14 Eylül 1990 yılında imzalamış, 1994 yılında onaylanarak 1995 yılında iç hukukuna dahil etmiştir.⁸ Çocuk hakları kavramının Türkiye gündemine bu sözleşmeyle birlikte girdiğini ileri süren görüşler baskın olsa da bazı görüşlere göre Türkiye’de çocuk haklarını korumaya yönelik girişimler 19. Yüzyılda başlamıştır.⁹ Sözleşmede yer alan temel ilkelerden çocuğun üstün yararı ilkesi¹⁰ yapılacak diğer çalışmaların da mihenk taşı olmuştur. Bulduğumuz çağın teknolojik gelişmelerle her gün değişmesi sonucu; Sözleşme’nin yapıldığı dönem itibarıyla lafzında özne çocuk anlayışına bütünüyle yer verilememesi, uygulanabilirlik noktasında artık eksiklik yaratmakta ve Sözleşme’ye uygun yapılan iç hukuk düzenlemelerinde yenilenmeyi gerekli kılmaktadır.

II. DİJİTALLEŞMENİN ÇOCUK ÜZERİNDE ETKİLERİ

İlk çağlardan beri ortaya çıkan tehlikelere karşı tecrübe kazanan insanlar, kendilerini ve çocuklarını bu sorunlara karşı koruyabilmiştir. 19. Yüzyılda radyoyla başlayan değişim, yeni dünya anlayışının da başlangıcı olmuştur. 20. Yüzyıl çocuk hukukundaki gelişmelerle “Çocuk Yüzyılı” ilan edilmiş olmasının yanında televizyon, bilgisayar ve internetin icadıyla alışlagelmişin dışında imkanlarla, henüz tecrübe edilmemiş sorunların kapılarını da aralamıştır. Postman’a göre televizyonun icadı çocukluğun yok oluşu için sonun başlangıcı olmuştur.¹¹

Dijitalleşmenin çocuğun gelişim ve bilgi edinme hakkına pozitif etkilerinin yanında, özel hayatın gizliliği ve çocukların saygı hakkına negatif etkilerinin de olduğu açıktır. Örneğin bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişimin çocukların eğitim ve öğretim hayatlarını kolaylaştırdığı, bilgiye ulaşmanın oldukça kolay olması sebebiyle öğrenmenin daha kolay ve verimli hale geldiği birçok çalışmayla ortaya konulmuştur.¹²

⁸ UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve İhtiyari Protokoller, Usûl Kuralları ile Çocuk Hakları Komitesi Genel Yorumlar, “Türkiye Sözleşmeyi 14 Eylül 1990 tarihinde imzalamış ve 9 Aralık 1994 tarihinde ihtirazi kayıtlı onaylamıştır. 4058 Sayılı Onay Kanunu 11 Aralık 1994 gün ve 22138 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Sözleşme Türkiye açısından 4 Mayıs 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir.”

⁹ Bu görüşü savunanlara göre, Mithat Paşa’nın Tuna Eyaleti valisi olduğu dönemlerde “Çocuk İslahevlerine” ilişkin bir tüzük düzenlenmiş ve işbu tüzük uygulanmak üzere Dahiliye Nezaretince 1868 yılında tüm valiliklere genelge verilmiştir.

¹⁰ Birleşmiş Milletler, Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 3, “Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir”.

¹¹ Neil POSTMAN, Çocukluğun Yokoluşu “Fakat eğer, şimdilik bildiğimiz gibi ticari TV yayıncılığını göz önüne alırsak, söz konusu TV’de çocukluğu “yitirmesi” gereken yeni oluşan bir toplumsal yapı paradigmasını çok açık biçimde görebiliriz.” Sayfa 94.

¹² Çalışma örneği için: Mustafa AKSOĞAN, ‘Harmanlanmış Öğrenmenin Öğrencilerin Akademik Başarısına Ve Öğrenmedeki Kalıcılığa Etkisi’ sayfa 70-92.

Son dönemde yaşanan Covid-19 pandemi¹³ süreci için alınan önlemlerden olan karantinalar nedeniyle, çocukların fiziki olarak okul ortamından uzaklaştığı dönemde eğitim ve öğretimin olabildiğince sekteye uğramadan devam edebilmesi konusunda yapılan çalışmalar da bu düşüncüyü doğrular niteliktedir.¹⁴ Fakat aynı bilişim teknolojilerine erişimde bilgi edinme hakkının sınırsız kullanılmasıyla ayrımcı, ırkçı ve şiddet içerikli bilgiler de çocukların önüne gelebilmekte ve gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir.¹⁵ Bu durumda üstün yararı gözetilerek bilgi edinme hakkını kullandığı düşünülen çocuğun gelişim hakkı, ihlal edilir hale gelmektedir. Radikal bir biçimde teknolojiyi kötüleyip çocuğu bilgi edinme hakkından yoksun bırakarak kısıtlamak yanlış olacağı gibi, dijital dünyada tamamen serbest dolaşıma imkan vermek de çocukların haklarını ihlal edilmekten korumayacaktır.

Çağın dijitalleşmesiyle insanlar, gerçek dünyayla birlikte sanal dünyada da varlık bulmaya başlamıştır. Dijitalleşmenin çocuk üzerinde yarattığı olumsuz etkinin hukuki boyutuna değinmeden önce olumlu etkileri için atılabilecek adımlara da yer vermek gerekmektedir. Örneğin mevzuatta 6660 sayılı “Harika Çocuk Yasası”¹⁶ olarak bilinen, tarih içinde özel yetenekli çocukların yurt dışında gelişimini desteklenmesi için çıkarılmış bir yasa bulunmaktadır. Günümüzde ise çocuklar var olan yeteneklerinin gelişimini sosyal medyada paylaşarak kendi adlarını duyurabilecekleri ortamı kendilerine yaratmaktadır. Harika Çocuk Yasası’na benzer bir yasal düzenlemeyle, sosyal medyada yetenekleriyle kendilerinden bahsedilen çocukların desteklenmesi sağlanmalıdır. Teknolojinin olumlu yönlerinin kullanılmasına imkan verilmesi de sorunların çözülmesi kadar önemli bir gerekliliktir. Paylaşılan çocuk içeriklerinin şirketler ve devletlerce denetlenmesinin yanında çocuğun vasisi ve çevresindeki yetişkinlerle de güven ilişkisi kurarak içerik üretiminde bulunması sağlanmalıdır.

Teknoloji erişilebilir kılındığı takdirde, dünyada yaşam şartı farklılığı nedeniyle dezavantajlı olan çocuklar için dünyanın varlık bulamadıkları kısmındaki gelişmelere erişimde önemli bir imkandır. Erişilebilir kılınmayan teknoloji ise farklı dünyalara sunduğu imkanlar nedeniyle bilgiye erişim farkını önlenemez biçimde arttıracaktır.

Dünyada insanların yüzde 59,5’inin internete erişimi sorunsuz sağlanırken, geride kalan yüzde 41,5’lik

¹³ Aralık 2019’da Çin’in Wuhan bölgesinde ortaya çıkan ve bütün dünyaya yayılan koronavirüs salgını.

¹⁴ Doç. Dr. Mehmet Emin KAHRAMAN, COVID-19 Salgınının Uygulamalı Derslere Etkisi ve Bu Derslerin Uzaktan Eğitimle Yürütülmesi: Temel Tasarım Dersi Örneği <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1190805> >

¹⁵ Bobo Doll Deneyi için: Osman DOLU, Hasan BÜKER, Sener ULUDAĞ, Şiddet İçerikli Video Oyunlarının Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri: Saldırganlık, Şiddet ve Suça Dair Bir Değerlendirme “... Bu deney ile şiddetin taklit edilen/modellenen bir davranış olduğunu gözler önüne seren Bandura, şiddet ve öğrenme ilişkisini ele alan pek çok eser ortaya koymuştur...”

¹⁶ 6660 sayılı Güzel Sanatlarda Fevkalade İstidat Gösteren Çocukların Devlet Tarafından Yetiştirilmesi Hakkında Kanun.

kısım insanın dijital dünyayla hiç tanışmamış olduğu verisi We Are Social tarafından hazırlanan “Digital 2021”¹⁷ raporunda sunulmuştur. Türkiye’de ise 2021 TÜİK verilerine göre internet kullanım oranı nüfusun %82,6’sıdır.¹⁸ Yine 2021 yılı TÜİK verilerine göre çocukların internet kullanım oranı ise %82,7’dir. Ülke içinde kalan neredeyse yüzde yirmilik kısımda bulunan çocuğun internete sürekli erişimi bulunmamaktadır. Gençlerin dijital dünyaya erişimi oranının en yüksek Avrupa’da olduğu verilerine UNICEF 2017 tarihli raporla erişilmiştir.¹⁹ Bunun yanında İnternet Watch Foundation çocuk istismarıyla ilgili URL’lerin yüzde 92’sine ev sahipliği yapan ülkelerin başında Fransa ve ABD olduğunu tespit etmiştir.²⁰ Verilerden elde edilen oranlar, dijital dünyanın erişilebilirliği arttıkça tehlikeli yönünü de açığa çıkarmaktadır. Avrupa’daki gençlerin yararlandığı fırsatlar 2017’ye göre sadece yüzde 4’lük kesimin çevrimiçi olmadığı bir dünya yaratmaktayken, bu oran Afrika’da yüzde 60’a yükselmekte ve aynı nesil içinde raporun hazırlandığı dönemden günümüze kadar yaşanmış olan gelişim farklılığını göz önüne sermektedir. Dijitalleşmeyle doğan bu farklılığın giderilmesiyle, dünyanın en büyük sorunlarından biri olan dezavantajlı çocuk gruplarının bulunduğu coğrafyalarda imkan yetersizliği sürekliliği de çözüme ulaştırılabilecektir.

OLASI RİSKLER

İnternet ortamındaki riskler, çocukların yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.²¹ Her yaş grubundaki çocuğun ilgi alanı, dolayısıyla merak ettiği konular farklı olduğu için karşılaşabilecekleri riskler de çeşitlilik göstermektedir. Çocuklar için alınacak tedbirlerin karşılaşılabilecek risk gruplarıyla uyumlu olarak uygulanması gerekmektedir.

7 yaşın altındaki çocuklar okuma yazma bilmediklerinden hayal güçlerini sınırsız kullanırlar, internet onlar için video izlemek ve oyun oynamaktan ibarettir. Televizyonun tam olarak anlamlandırılmadığı bebeklik döneminde, aileler için kaçış noktası olarak görülen ekran, çocukların zihinsel gelişimini de etkilemektedir. Ayrıca medya kanalları çocuk içeriklerinde “reklamlardan hemen sonra”, “bizden

ayrılmayın” sloganlarıyla çocukları ekrana bağımlı hale getirmektedir. Dolayısıyla televizyonda, çocuk için yaratılmayan içeriklere fazla maruz kalmak çocukların gelişim hakkını ihlal edecektir.²² Bu yaş grubundaki çocukların kullanım şekliyle ilgili olarak karşılaşacakları riskler; izledikleri videolara benzer video önermelerinde verilerinin işlenmesi, önerilen videolarda istenmeyen içeriklerin yer alması veya oyunların çevrimiçi mikrofon desteği sağlamasıyla tanımadıkları kişilerle iletişime açık olmasıdır.

7-10 yaş arası çocuklar okuma yazma öğrendikleri için oldukça meraklı ve yeni şeyler öğrenmeye ilgilidirler. İlgilerini çekecek şekilde dizayn edilmiş tehlikeli içerikli site ve programları merak etme potansiyelleri yüksektir. Tecrübesiz sayılabilir olduklarından, arkadaş bulma konusunda dikkatsiz davranıp internet üzerinden tehlikeli kişilerle veya başta cinsel istismar olmak üzere çeşitli istismar türleriyle karşı karşıya gelebilirler. Televizyonda şiddet içerikli dizi ve filmlere maruz kalmalarının ilerleyen dönemlerde şiddet eğilimini artırıcı etkisi olabilmektedir.²³

10-13 yaş arası çocuklara gelindiğinde ise nispeten internet konusunda daha bilinçli davranış sergilerler. Genellikle interneti araştırma ve ödev amaçlı kullanan bu grup çocuklar, yeniliğe en açık grup sayılabilir. Ayrıca yaşları ve fiziksel gelişimleri itibarıyla bu yaş grubu cinsel kimlikleri konusunda çok meraklıdır. Bu sebeple kötü niyetli kişi yahut sitelerin yönlendirmelerine açık, cinsel istismar başta olmak üzere çeşitli istismar türlerine karşı korunmaya ve bilinçlendirilmeye ihtiyaç duyarlar. Çevrimiçi oyunlara meraklı bu yaş grubunda oyun bağımlılığı sıkça görülmektedir. Bu çevrimiçi oyunlar ise, gerçek dünyadan kopan çocukların tanımadıkları kişilerle oyun oynamalarına imkân tanımakta ve onların kötü niyetli kişilerle karşılaşma tehlikesini arttırmaktadır.²⁴

14-18 yaş arası çocuklar interneti en yoğun kullanan gruptur. Ergenlik döneminde ebeveynleri tarafından kontrol edilebilmeleri zorlaşmaktadır. Bu yaş grubu interneti ağırlıklı olarak sosyalleşmek, müzik dinlemek, film izlemek ve pornografik içeriklere erişmek gibi faaliyetler için kullanmaktadır. Diğer gruplar gibi istismar türlerine açık olan ve suça sürüklenme noktasında istismara uğrayabilecek bir gruptur.

Görüldüğü gibi çocuk yaş gruplarında kullanım şekli ve kullanımdan doğan riskler çeşitlenmekte ve

¹⁷ Digital 2021: The Latest Insights Into The “State Of Digital” (27.01.2021) <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital/>

¹⁸ Türkiye İstatistik Kurumu, Hane Halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2021 [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437)

¹⁹ UNICEF, Dijital Bir Dünyada Çocuklar, Dünya Çocuklarının Durumu 2017 “Afrikalı gençler, internete en az bağlanan gruptur. Avrupa’daki gençlerin sadece yüzde 4’ünün internet erişimi yokken, Afrikalı gençlerin yaklaşık yüzde 60’ı internete erişememektedir.” Sayfa 3.

²⁰ UNICEF, Dijital Bir Dünyada Çocuklar, Dünya Çocuklarının Durumu 2017 “İnternet Watch Foundation (İnternet İzleme Vakfı), tüm dünyada çocuk istismarıyla ilgili URL’lerin yüzde 92’sine sadece beş ülkenin ev sahipliği yaptığını tespit etmiştir: Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Fransa ve Rusya Federasyonu.” Sayfa 4.

²¹ De Moor ve arkadaşları, internet ortamında karşılaşılan risklerin sınıflandırmasını; içerik, temas ve ticari riskler başlığı altında üçlü şekilde yapmıştır.

²² Ekran süresinin 1-3 yaş çocuklardaki olumsuz etkisine Amerikan Pediatri Derneği görüşleri için, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-47071017>

²³ Nalan KÖSEBALABAN DOĞAN, Televizyon Programlarındaki Şiddet Öğelerinin Çocuklar Üzerindeki Etkisi Ve Ebeveynlerin Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma makalesinde televizyon içeriklerinin şiddet eğilimini artırma etkisi ile ilgili çeşitli bulgulara yer vermiştir. Örneğin, “Evdeki Televizyon sayısı arttıkça çocuklar istedikleri programları seyredebilmekte ve şiddet öğelerini içeren televizyon programlarındaki karakterler ile kendilerini özdeşleştirmektedirler.” Sayfa 15.

²⁴ Zeynep SALLAYICI, Zeynep Deniz YÖNDEM, Çocuklarda Bilgisayar Oyun Bağımlılığı Düzeyi İle Davranış Problemleri Arasındaki İlişki “...bazı araştırmalarda oyun bağımlılığı ile içe yönelim davranış problemleri ilişkisini yansıtan bulgular sıklıkla yer almaktadır. Örneğin; Şahin ve Tuğrul (46) dijital oyun bağımlılığının anksiyete, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB), yalnızlık hissi, depresyon, sosyal izolasyon ve iletişim becerileri eksikliği gibi birçok davranış problemlerine neden olabileceğini belirtmişlerdir.” Sayfa 19.

gün geçtikçe artmaktadır.²⁵ Her gün yeni teknolojik gelişmenin yaşandığı ortamda, çocuğun interneti kullanım şekli de değişmektedir. Kullanılan internet ortamları ise çocuklar için yaratılmamıştır. Çocuk hakları korunumunun bu ortama revize edilmemesi en büyük hak ihlalinin, yani çocuğun üstün yararının gözetilmemesi sonucunu doğurmaktadır. Mevcut olan hukuki düzenlemelere baktığımızda her biri ayrı incelemeyle çocuğa ve çocuğun dijital dünyadaki varlığına uygun hale getirilerek “Çocuk Dostu Medya”²⁶ düşüncesini gerçekleştirmelidir.

III. DİJİTAL DÜNYADA ÇOCUK HAKLARININ HUKUKİ GÖRÜNÜMÜ

İnternetin kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte “dünya vatandaşı” kavramı, “dijital vatandaşlık” kavramıyla özdeşleşmiştir. Dijital ortamlar vasıtasıyla dış dünyayla iletişim kurabilen, düşünce ve yorumlarını özgürce paylaşabilen, içerik üretip aynı zamanda da tüketebilen, internet üzerinden alışveriş yapabilen, eğitim alıp kendini geliştirebilen ve bunları yaparken de gerek kendisinin gerek başkalarının hak ve özgürlüklerinin bilincinde olan kişiler için dijital vatandaş tabiri kullanılmaktadır.²⁷

Küçük yaştan itibaren internetle bir arada bulunan hatta internetle büyüyen çocuklar; yetişkinlere kıyasla internete daha aşina olup, bahsi geçen özellikleri haiz ve dünyadaki her ülkede yaşanan gelişmelere de hâkim birer dünya vatandaşı haline gelmektedir. İşbu sebepler ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin gereği olarak uluslararası otoriteler ve devletler çocukların bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımlarını teşvik edici fırsatları, gerekli tedbirleri alarak sunmalıdır. Çocuğun internetin olumlu yönlerini keşfetmesi ve kendini geliştirmesi amacıyla teşvik edilmesi tek başına yeterli olmamakta, tüm bunlar hayata geçirilirken çocuk haklarının da korunması gerekmektedir. Bu amaçla Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Stratejisi 2016-2021 belgesinde dijital ortamdaki çocuk haklarının korunmasını 5 no’lu öncelikli alan olarak belirlemiştir.²⁸ Bu bağlamda Avrupa Konseyi çocukların haklarını korumak, ayrımcılığa ve dijital zorbalığa maruz kalmamalarını sağlamak, ifade özgürlüğü ve dijital ortama katılım haklarını korumak adına diğer taraf devletlerle iş birliği kuracak ve tedbirler alacaktır.

²⁵ İlgili haber için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42604622>

²⁶ Çilem Tuğba AKDAĞ, Yeni Medyada Çocuk Haberciliği: “Milliyet Çocuk”, “Hürriyet Çocuk” ve “Cicicee Çocuk Deyince” Sayfalarının İncelenmesi “Türkiye’de de ‘çocuk dostu medya’ kavramı, UNICEF, T.C. Sağlık Bakanlığı, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, Parlamento Muhabirleri Derneği ve basın mensuplarının katılımıyla, 4-6 Aralık 2003 yılında Kızamık Aşı Kampanyası medya planlaması toplantısında dile getirilmiştir.” Sayfa 157.

²⁷ Ahmet ÇUBUKCU, Şahin BAYZAN, Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri “Teknolojiyi ve teknolojiyle beraber hayatımıza giren dijital araçları doğru kullanmasını bilen, etik kurallara ve kişi haklarına dijital platformda da saygı duyan ve araçları güvenlik ve sorumluluk bilinciyle kullanmasını bilen kişiye dijital vatandaş denmektedir.” Sayfa 150.

²⁸ Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Stratejisi (2016-2021) “Belgede, eşit fırsatlar sunulması, katılım, şiddetten arınmış bir yaşam, çocuk dostu adalet ve dijital ortamda haklar gibi, tüm çocukların haklarını teminat altına alan öncelikli alanlar ele alınmıştır.” Sayfa 28.

Bunun yanında çocuk hukuku alanının multidisipliner olması nedeniyle, çocuğun dijital dünyada da var olması, ortaya çıkan sorunlarda uluslararası hukuk ve iç hukuka bağlı çözümleri çeşitlendirmektedir.

A. MEDENİ HUKUK ALANINDA İNCELEMELER

Medeni hukuk alanı incelemesinde çocuğun dijital kimlik kazanması şartları sorunu gündeme gelecektir. Türk Medeni Kanun’u madde 28 gereğince çocuk sağlıklı doğumla kişilik kazanmaktadır. Kişilik ve kişiliğe bağlanan sonuçlar iç hukukta bu maddeyle güvence altına alınmıştır. Güncel düzenlemelerde sanal dünyada çocukların varlık bulabilmesi için 13 yaş sınırı aranmaktadır. Birçok sosyal medya sitesine üyelikte doğum tarihi, yaş sınırı kontrolü için istenmektedir.²⁹ Ancak yaş doğrulama sistemleri bulunmadığından ötürü 12 yaşındaki bir çocuk doğum yılını bir yıl önce doğmuş gibi girerek, sosyal medyadaki içeriklere sınırsız erişim hakkı kazanması günümüz gerçeğidir. Sanal gerçeklikle yaratılmış evrenlerde fiziksel varlık bulabilme noktasına gelen gelişmelerde, çocukların kimliklerinin nasıl korunacağı konusu açıklığa kavuşturulmalıdır. Öncelikle çocukların sosyal medyada varlıklarının güvence altına alınması için şirketlere, sosyal mecralara üye olurken girilen verileri doğrulama yükümlülüğü getirilmelidir. Bu yükümlülük getirilirken verilerin izlenebilirliği konusu da denetlenebilir kılınmalıdır. Getirilen yükümlülükler aykırılıkta öngörülecek cezai yaptırımlar, hukuki düzenlemelerle uygulanabilir hale getirilmelidir.³⁰

Dijital kimlik için tartışılabilir bir konu da ebeveynlerin doğum anında çocukları adına oluşturdukları hesaplar ve bu hesaplardan yaptıkları paylaşımların durumudur. Sahte profil oluşturma ve çocuğun adına paylaşımlarda bulunma, çocuğun başta özel hayat gizliliğini, isim hakkını ve saygı hakkını ihlal etmektedir. Ebeveynlerin bu tür profil açmada amaçları çocuk adına açılacak diğer profilleri önlemek olsa da, kendi açtıkları sahte profille çocuk üzerinde önlenemez baskı oluşturulmaktadır. Devletler, doğum anında nüfus kaydına bildirim zorunlu kıldığı gibi artık dijital kimlik kaydını da oluşturulacak özel kütüklere kaydı zorunlu kılan düzenlemeler yapmalıdır.

Fotoğraf paylaşımında velayet hakkı kapsamı da tartışmalı durumdadır. Görülen bir davada çocuk, fotoğraflarını rızası olmamasına rağmen paylaşan anneye dava açmış, davayı kazanması sonucunda baba ve anne boşanmıştır.³¹ Bu durumlarda dava süreçleri de çocuğun üstün yararı göz önünde bulundurularak

²⁹ Twitter örneği için: <https://help.twitter.com/tr/using-twitter/parental-consent>
Youtube örneği için: <https://www.youtube.com/static?&template=terms>

³⁰ ABD örneği için: <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/youtubea-cocuk-haklari-ihlalinden-170-milyon-dolar-ceza/1573328>

³¹ İlgili haber için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42604622>

titizlikle yürütülmeli ve çocuğun aile içinde bulunma hakkını ihlal edici sonuçlar doğurulmamalıdır. Anne ve baba arasında çocuğun fotoğraflarının paylaşılması konusunda görüş ayrılığı bulunduğunda, her ikisinin velayet hakkının eşit derece olduğu kabulüyle hakları yarışır kalacaktır.³² Bu noktada ebeveynlerin kendi düşüncelerinden önce çocuğa düşüncesi sorularak hareket edilmelidir. Ebeveynlerin görüş ayrılığı ise çocuğun yüksek yararı göz önünde tutularak çözümlenmelidir. Örneğin bahsedilen Harika Çocuk Yasası çıkarılma amacıyla olduğu gibi çocuğun üstün yeteneklerinin desteklenmesi amaçlanıyorsa, yüksek yarar çocuğun rızası doğrultusunda fotoğraflarının ve yeteneklerini sergilediği görüntülerin paylaşılması olacakken; deniz kenarında kendi kendine oynarken çekilmiş özel kıyafetli görüntülerin paylaşılması, çocuğun üstün yararını ihlal edecektir. Her somut olayın gerekliliği göz önünde bulundurularak, öncelikle çocuğun üstün yararı değerlendirilmelidir. Ebeveynleri bilinçlendirmek adına onların göz önünde olan kitle iletişim kanallarından kamu spotları yayınlanmalı, gerekirse çocukların özel hayatlarının gizliliğinin önemine dikkat çeken seminerler düzenlenmelidir. Ebeveynlere bireysel medya kullanımında karşılaşılan kullanıcı izni gibi bir uyarı metni verilerek, çocuğa ait paylaşımlar sonucu doğacak tehlikeler hakkında gerekli bilgilendirme yapılmaya başlanmalıdır. Ebeveynlerin sosyal medya kullanırken dikkat etmesi gereken hususların altı çizilmelidir.

Örnek vermek gerekirse; çocuğun konumunu gösteren bilgiler paylaşılmalı ve çocuğun yaşı ne olursa olsun çıplak, küvette veya denizde fotoğrafları paylaşılmalıdır. Paylaşım yapmadan önce, çocuğun geleceği düşünülüp ileride bu paylaşımı gördüğünde neler hissedebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşı fark etmeksizin çocuğa fotoğrafının paylaşılacağı bilgisi verilerek, rızasının olmadığı durumlarda asla fotoğrafı paylaşılmalıdır. Özellikle bu husus çocuğun gelecekte kuracağı güven ilişkileri açısından önem arz etmektedir. Ebeveynlerinin bilinçsizce yaptığı paylaşımlardan dolayı, çocuk hayatı boyunca bu sanal izlerini beraberinde taşımak zorunda kalacaktır. Bu sebeple çocuğun dijital ortamdaki mahremiyetine önem verilmesi gerekmektedir. Ayrıca kesinlikle başkalarının çocuklarının fotoğrafları, ebeveynlerinden izinsiz paylaşılmalıdır. Sonuçta ebeveyn kontrolünde olan bu durum için şirketlere, ebeveynleri bilgilendirme yükümlülüğü yanında, müstehcen görüntü paylaşımında erişimi kısıtlama imkanı da sağlanmalıdır.³³

B. BORÇLAR HUKUKU ALANINDA İNCELEMELER

³² Tuba BİRİNCİ UZUN, Türk Medeni Kanunu'na Göre Velâyetin Kullanılması ve Çocuğun Yüksek (Üstün) Yararı İlkesi Doğrultusunda Boşanmada ve Evlilik Dışı İlişkide Velâyet Modeli, “Velâyetin kullanılmasında ana ve baba birbirinden bağımsızdır ve eşit haklara sahiptir. Başka bir deyişle velâyetin kullanılmasında ananın veya babanın önceliği ya da üstünlüğü söz konusu değildir. 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi'nin 263. maddesinde ‘Evlilik mevcut iken, ana ve baba, velâyeti beraberce icra ederler. Anlaşamazlarsa, babanın reyî muteberdir’ denmekteydi. Babanın oyuna üstünlük tanıyarak eşitlik ilkesini ihlâl eden bu düzenlemeye, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda yer verilmemiştir.”

³³ Facebook Topluluk Standartlarında çocuk paylaşımlarına ilişkin ilkelere yer verilmiştir. Bu kapsamda içerikler kısıtlanmakta, gerekli görüldüğünde hesaplar kapatılabilmektedir. Facebook Topluluk Standartları, <https://transparency.fb.com/tr-tr/policies/community-standards/child-sexual-exploitation-abuse-nudity/>

Medya kanalları, hedef ve pazar arayışını günümüzde revaçta olan akımlara göre yönlendirmektedir. Elde edilen gelir yollarını çeşitlendirmek amacıyla çocukların medya kullanımı da yeni bir pazar olarak görülmeye başlanmıştır. Medya kanalları çocukların internetteki izlerini takip ederek, ziyaret ettikleri sitelerde reklam içeriği oluşturabilmektedir. Bu sorunun kişisel veriler hukuku açısından gerekli noktaları açıklanacak olup başlık altında sözleşmesel boyutuna değinilmiştir. Ayırt etme gücüne sahip çocukların sınırlı ehliyetsiz sınıflandırılması nedeniyle kendilerine borç altına sokan işlemleri ancak vasi izniyle yapmaları Türk Medeni Kanunu 16.maddede düzenlenmiştir.³⁴ Fakat günümüze geldiğimizde şirketler mesafeli satış sözleşmesi hazırlayarak e-ticaret sitelerine sunmakta, tüketici tarafla iletişime geçmemektedir. Kredi kartlarının ticari sitelere kaydedilme imkanı sayesinde, kart sahibi sözleşmenin tarafı sayılmakta ve yalnızca bir tuşla kabul beyanını belirterek sözleşmeler kurulabilmektedir. Bu durumda çocuklar, aileleri ad ve hesabına borçlandırıcı işlem yapabilmektedir. Sitelere yüklenen ön bilgilendirme ve sözleşme formları “kabul ediyorum” ifadesinin tuşlanmasıyla kabul edilmiş sayılmaktadır. Sözleşmelerin ekranda kalma süresi, asgari metin okuma süresine göre belirlenerek o süre boyunca ekranda kalması sağlanmalıdır. Alınacak bu önlem sözleşme kurma iradesini güçlendirerek, durumun ciddiyetini kavraması için çocuğa zaman tanıyacaktır. Devlet ve şirketlerin çocukların yaptığı borçlandırıcı işlemi sanal ortamda takip etmesi neredeyse imkansız olacağından e-ticaret sitelerindeki alışverişler, ailelerin denetim ve gözetim yükümlülüğü kapsamına girmektedir.

Çevrimiçi oyun dünyasının gelişmesiyle bireyler dünyanın diğer ucundaki bir insanla takım halinde oyun oynayabilmektedir. Sanal cinsel istismar suçu için oyun dünyasında çevrimiçi yazışmalar ve takım içi güven ilişkisi kurulmasının kolaylığı açık pazar olarak görülmektedir. Güvenlik sorunu dışında ayrıca çocukların oyunlarda profesyonelleşerek birer e-sporcuya dönüşmesi mümkün olmaktadır.³⁵ Çocuklar için lisanslı milli sporculuk çoğu zaman hedeflenen kariyerlerden biriyken yeni dünyada e-sporculuk giderek cezbedici hale gelmektedir. Lisanslı sporculara sunulan imkanlar³⁶ e- sporculara da sunularak emeklerinin karşılığını her alanda alabilmesi ve eşitlikçi muameleyle karşılanması gerekmektedir. İç mevzuatta Türkiye E-Spor Federasyonu yönetmeliğinde 6 yaşını doldurmuş çocukların vasi izniyle lisanslı sporcu olmasına imkan tanınmış.³⁷ Çocukların e-sporcu olmasıyla şirketlerle kuracakları sözleşmelerde vasi rızası gündeme gelecektir. Çocuklar sınırlı ehliyetsiz sayıldığı için borçlandırıcı işlem yapabilmeleri

³⁴ Türk Medeni Kanunu madde 16 “Ayırt etme gücüne sahip küçükler ve kısıtlılar, yasal temsilcilerinin rızası olmadıkça, kendi işlemleriyle borç altına giremezler. Karşılıksız kazanmada ve kişiye sıkı sıkıya bağlı hakları kullanmada bu rıza gerekli değildir.”

³⁵ İnci NEŞELİ ÖZOĞLU, Prof. Dr. Tolga Arıcak: E-Spor Bağımlılık Riskini Artıracak “Türkiye’de 30 milyon genç bilgisayar oyunu oynuyor ki bu da nüfusun yüzde 36’sı demek. 7-8 milyon olan e-sporcu sayısının hızla artacağını tahmin ediyoruz. Bu çocuklar gerçek anlamda “E-sporcu olmak istiyorum.” dediklerinde, günlerinin 8-9 saatini bilgisayar başında geçirmek zorundalar.”

³⁶ 2022 Yükseköğretim Kurumları Sınavı Kılavuzu sf. 40, milli sporcular, spor ilgili alanlarında yükseköğrenim yapmak istediğinde ek puan uygulaması imkanı getirmiştir. https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2022/YKS/kilavuz_11022022.pdf

³⁷ Türkiye E-Spor Federasyonu Sporcu Lisans, Vize ve Transfer Talimatı madde 5 <<http://tesfed.gov.tr/uploads/legislations/e-spor-federasyonu-sporcu-lisans-tescil-vize-ve-transfer-talimatı-tr.pdf>>

mümkün değildir. Takımlar oluşturularak çocukların ve vasilerin izniyle çocukların sporcu kampına alınması gündeme gelmektedir.³⁸ Çocukların gelişim hakkını desteklemesinin yanında aileyle büyüme hakkının ihlal edilmesi gündeme gelebilecek tartışmalardandır. Ayrıca çocukların kamp evlerinde çalıştırılması ve antrenman yapması saatleri de hukuki olarak düzenlenmesi gereken konulardandır. Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın e- sporculuk alanında yaptığı çalışmalarda bu konularda ayrıca düzenlemelerle etkinlik sağlaması, hukuki zemine oturtulacak yönetmeliklerle Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığı bünyesinde kurulacak kamp evlerde yapılan faaliyetlerin izlenebilirliğini kolaylaştırmaları, sunulacak çözümlerden en basit ve kolay uygulanabilir olanıdır.

C. KİŞİSEL VERİ HUKUKU ALANINDA İNCELEMELER

Kişisel veriler hukuku, çocuk hukukunda olduğu gibi multidisipliner bir alan olarak görülmektedir. Dolayısıyla kişisel verilerde çocuk hakları ve dijitalleşme incelemelerine öncelikle kişisel veri tanımından başlamak doğru olacaktır.

2018 yılında yürürlüğe giren Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü’nün³⁹ 4. maddesinin 1. fıkrasında kişisel veri tanımlanmıştır. Kişisel veri, tanımlanmış veya tanımlanabilir bir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgidir. İşlenme ise yine 4. maddenin 2.fıkrasında tanımlanmış olup; otomatik yöntemlerle olsun veya olmasın, kişisel veri veya kişisel veri setleri üzerinde gerçekleştirilen toplama, kaydetme, düzenleme, yapılandırma, saklama, uyarlama veya değiştirme, elde etme, danışma, kullanma, iletim yoluyla açıklama, yayma veya kullanıma sunma, uyumlaştırma ya da birleştirme, kısıtlama, silme veya imha gibi herhangi bir işlem veya işlem dizisi olduğu belirtilmiştir.

Kişisel verilerin korunması 2010 yılında yapılan değişiklikle Anayasa 20. Maddeye eklenmiş ve herkes için bir hak olarak öngörülmüştür.⁴⁰ Çocuklara özel kişisel veri korunması düzenlemeleri Türk mevzuatında bulunmamaktadır. Mevzuatlarda özel düzenleme yapılmamış olması nedeni, lafızda yer alan “herkes” kavramına çocukların da dahil olması anlayışıyla açıklanmıştır. Özel olarak çocukların özel hayat hakkını düzenlemek yerine, doğrudan insanın özel hayat hakkını düzenleyen düzenlemelerin yanı sıra; diğer hukuk sistemlerinde ve uluslararası sözleşmelerde, çocukların özel hayat hakkına ilişkin kapsamı belirleyici yasal düzenlemeler de mevcuttur. Bu düzenlemelerden öncü sayılabilecek olanı

³⁸ Örneğin; <https://www.fanatik.com.tr/navi-espor-kampi-kuruyor-2062216>

³⁹ Tüzük için bkz. <https://gdpr-info.eu/>, (15.06.2018)

⁴⁰ Anayasa madde 20, “Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.”

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’dir. Bu sözleşmenin 16. Maddesine göre hiçbir çocuğun özel yaşantısına, aile, konut ve iletişimine keyfi ya da haksız bir biçimde müdahale yapılamayacağı gibi, onur ve itibarına haksız olarak saldırlamayacaktır. Çocuğun bu tür müdahale ve saldırılara karşı yasa tarafından korunma hakkı sağlanmıştır. Görüldüğü üzere sözleşmenin bu maddesinde çocuğun özel hayatı genel biçimde korunmuş, koruma kapsamı üçüncü kişilerle sınırlandırılmamıştır. Aksini iddia eden görüşler bulunsun da katıldığımız görüş olarak bu maddede çocuğun özel hayatı hem üçüncü kişilere karşı hem de bizzat ebeveynlerine karşı korunmaktadır. Bu koruma mekanizması da devlet eliyle yasalar tarafından oluşturulmalıdır.

Bir başka çocuklara özgü veri korunması düzenlemesi olarak; ABD mevzuatına gelindiğinde Çocukların Çevrimiçi Gizliliğini Koruma Yasası (COPPA) örnek verilebilir. COPPA kanunu 1998 yılında kabul edilerek çocukların veri gizliliğini iç hukuka yansıtmada öncü bir yaklaşım sergilemiştir.⁴¹ Kanunun amacı, 13 yaşından küçük çocukları muhatap alan ticari web sitelerinin kişisel bilgileri toplamasını sınırlamak, ebeveynlerin de dahil olabileceği bir kontrol mekanizması sunmak ve veri toplama alanında açıklama yapmaları ve veri koruması sağlamaları için şirketlere hesap verme yükümlülüğü yüklemektir. Çocukların gelişmeye ve bilgiye her daim açık olmalarından dolayı ticari şirketlerin bu açıklığı zayıflık olarak görüp yarar sağlamaları COPPA kanunuyla önlenmeye çalışılmıştır.

Diğer düzenlemelerin yanında Avrupa Birliği Veri Koruma Tüzüğü, ilk kez çocukların kişisel verilerinin korunduğu hükmün⁴² yer aldığı yasal düzenlemedir. 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nda özellikle çocuklara ait düzenleme olmadığından, iç hukukumuzda çocuklar bakımından yetersiz kalan uyumsuzluklarda bu tüzük dikkate alınmakta ve hükümleri çocuk lehine uygulanması gerekmektedir. Türkiye iç mevzuatı, tüzüğün ilgili maddesine uygun hale henüz getirilmemiştir.⁴³ Tüzük incelendiğinde maddelerinde çocuklara özel düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. 8. Madde incelendiğinde kişisel veriler işlenmesinde, söz konusu çocuğun en az 16 yaşında olması şartı aranmıştır. 16 yaşından küçük çocuğa ait verilerin işlenmesi ise velayet hakkı bulunan vasinin rızası olduğu ölçüde hukuka uygun sayılmıştır. Bu hüküm konulurken ebeveynlerin çocuğa zarar verebilecek şekilde kişisel verileri paylaşmayacağı, çocuğun özel hayatının gizliliğine önem vereceği düşünülmüştür. Ancak günümüzde

⁴¹ Kathryn C. MONTGOMERY “Büyük Veri” Devrinde Çocukların Gizliliğinin Korunması, “1998 yılında kabul edilen ABD Çocukların Çevrimiçi Gizliliğini Koruma Yasası (COPPA) 13 yaş altı çocukları hedefleyen tüm ticari web siteleri için pazarlama ve gizlilik emniyet tedbirlerini zorunlu kıldı.” Sayfa 25.

⁴² AB Genel Veri Koruma Tüzüğü’nün “Çocuğun bilgi toplumu hizmetlerine ilişkin rızası açısından geçerli koşullar” başlıklı 8. Maddesi, <https://www.kisiselverilerinkorunmasi.org/mevzuat/avrupa-birligi-genel-veri-koruma-tuzugu-gdpr-turkece-ceviri/>

⁴³ Avrupa Veri Koruma Tüzüğü, madde 8 “6(1) maddesinin (a) bendinin uygulandığı hallerde, doğrudan bir çocuğa bilgi toplumu hizmetleri sağlanması ile ilgili olarak, çocuğun en az 16 yaşında olması halinde, ilgili çocuğun kişisel verilerin işlenmesi hukuka uygundur. Çocuğun 16 yaşından küçük olması halinde, söz konusu işleme faaliyeti, ancak rızanın çocuk üzerinde velayet hakkı bulunan kişi tarafından verilmesi veya onaylanması halinde ve verildiği veya onaylandığı ölçüde hukuka uygundur. Üye devletler, 13 yaştan küçük olmamak kaydıyla, bu amaçlara yönelik olarak kanunla daha küçük bir yaş belirleyebilir.” Madde metninden anlaşıldığı gibi üye devletlerin yaş sınırı belirlemesi gerekmektedir. Türkiye henüz yaş sınırı açıklayıcı düzenlemede bulunmamıştır.

ebeveynlerin çocuklarını sosyal medya üzerinden paylaşımaları, istemeden de olsa, çocuğun gerek çocukken gerekse ileride yaşayacağı ihlallerle birçok hakkını zedelemektedir. Üzerinde durulması gereken nokta, vasinin verdiği izin kapsamının nasıl belirleneceğidir.

15 yaşındaki çocuk verilerinin işlenmesini kabul etmediği takdirde vasinin vereceği rıza ne derece geçerli olmalıdır?

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre 18 yaşına kadar her birey çocuk kabul edilmiştir.⁴⁴ Sorunun cevabına bu yaklaşımda bakıldığında 16 yaş kistasının neye göre belirlendiği tartışmalıdır. Çocuğun yaptığı eylemin sonuçlarını algılayamayacak durumdayken vasinin çocuğun haklarını kullanmada özgür olabileceği yaklaşımı, nesne çocuk anlayışına yakınlığa ve çocuk hukuku alanında atılmış adımlarda gerilemeye neden olacaktır. Bu nedenle Avrupa Veri Tüzüğü'nde düzenlenen maddelerde çocuk kavramı Çocuk Hakları Sözleşmesi'ndeki gibi 18 yaşına kadar bütün çocukları kapsayıcı olacak şekilde revize edilmelidir. Vasi izni ise çocukların veri işlenmesinde hukuka uygunluk için aranan bir şart olmaktan çıkarılmalıdır.

Avrupa Birliği Veri Koruma Tüzüğü'nün kişiyi üçüncü kişilerden koruyacak önlemleri bulundurmasının yanında, ebeveynlere ilişkin bir düzenlemenin de getirilmesi günümüz sorunlarını çözmede gerekli görülmektedir. İç mevzuatta ise çocuğun temel hakları bağlamında kanuni dayanaklar da yaratılmalıdır. Bu kapsamda çocuklar, yaş ayrımına bakılmaksızın verileri işlenemez sayılmalı ve velayet hakkı çocuk üzerinde çocuğun üstün yararını ihlal edecek şekilde genişletilmemelidir. Çocuklara birey oldukları, kişisel verilerin önemi korkutulmadan saygı hakkı çerçevesinde unutulma hakkının önemine de değinilerek anlatılmalıdır.

Günümüzde sosyal medya kullanımı oldukça yaygınlaşmış olup, neredeyse herkesin kendine ait en az bir tane sosyal medya hesabı bulunmaktadır. Bu sosyal medya platformlarının büyük bir çoğunluğu fotoğraf ve video paylaşımı amacıyla kullanılmaktadır. Kullanım şekli beraberinde kişisel verilerin korunması sorununu gündeme getirmektedir. Sosyal medyaya girişte kişisel bilgiler istenmekte ve sosyal medya şirketleri 13 yaş altı sosyal medya kullanıcılarına izin vermemektedir. Bu yasak çocuğun kendini olduğundan büyük yaşta belirtmesiyle kolaylıkla aşılabilmektedir. Hatta Türkiye'de yasal olmamasına rağmen 6-15 yaş grubundaki çocukların %77,7'sinin hemen her gün, %16,5'inin haftada en az bir defa, %5,8'inin ise haftada bir defadan az sosyal medya kullandığı verilerine erişilmiştir.⁴⁵ 13 yaş altı sosyal medya kullanıcıların karşılaşacağı görüntü

ve içerikler gelişim hakkını olumsuz etkileyebilecektir. Ayrıca çocukların kişisel verileri korunması hakkını bireysel olarak nasıl kullanacağı cevapsız kalan sorulardan biridir. Bu noktada devlet eliyle okullarda internet kullanımını konusunda bilgilendirici içeriklere yer verilmeli, aileler çocukların sosyal medya kullanımında destekleyici-kontrolcü yaklaşım sergilemesi gerekmektedir. Devletlerin çocukların medya kullanımında aktifliği için gereken veri araştırmasını yapması da risk gruplarına yönelik alınacak tedbirlerde etkinlik sağlamasında gereklidir.

Ebeveynler çocuklarının görüntülerini, gündelik hayatta bulunduğu yerlerden fotoğraf veya videolarını sosyal medya platformuna yükleyerek milyonlarca kullanıcının erişimine sunmaktadır. Yapılan araştırmalarda sosyal medya kullanan ebeveynlerin %83'ünün çocuklarının fotoğraflarını sosyal ortamda paylaştığı verilerine ulaşılmıştır. Yürütülen araştırmalar sonucu annelerde fotoğraf paylaşma oranı %98, babalarda oranın %89 olduğu görülmüştür.⁴⁶ Bu veriler ışığında çocuklar özelinde sorunlar baş göstermiştir. Çocukların veri gizliliği, özel anların paylaşılarak çocuğun gelişiminde olumsuz etkilerin oluşabilmesi, çocukların mağdur olabileceği suçların faillerine erişim kolaylığı sağlanması, ticari amaçlar ve çocuklara ulaşılabilirliğin kolaylaşması bazı sorunlar olarak sayılabilir.

Türkiye'de çocuk fotoğraflarını sosyal medyada paylaşan ebeveyn oranı %68'e gerilese de yarattığı sorunlar bütün dünyada aynıdır.⁴⁷ Tabii ki paylaşımlarda bulunan kişisel hesapların birçoğu yabancı kişilere gizlenmektedir ancak bu verilerin tam anlamıyla korunduğunun ve sızdırılmadığının bir garantisi yoktur. Bu konuda yaşanmış kişisel verilerin sızdırılma vakıaları gündeme gelmiştir.⁴⁸ Ebeveynler çocuklarının fotoğraf veya videolarını paylaşmakla kalmamakta, onların özel hayatlarını da gözler önüne sermekte ve böylelikle de çocukların kişisel verileri, onların rızası olmaksızın paylaşılmış bulunmaktadır. Bu da kişilik hakkı kapmasında yer alan özel hayata müdahale niteliğinde olup, çocuğun ileride kendi dijital kimliğini⁴⁹ oluşturmasını engellemektedir. Daha doğmamış çocukların ultrason görüntüleri ebeveynleri tarafından sosyal ortamlarda paylaşılmaktadır. Sorun yaratan görüntüler, özellikle doğum anında veya

⁴⁶ Şule BAŞTEMUR, Dilara Hatice BORUCU, Sezer BULUT, Ebeveynlerin Çocuklarının Fotoğrafını Sosyal Medyada Paylaşmasının (Sharenting) Psikolojik Sonuçları: Bir Sharenting Olgu İncelemesi, sayfa 167.

⁴⁷ Şule BAŞTEMUR, Dilara Hatice BORUCU, Sezer BULUT, Ebeveynlerin Çocuklarının Fotoğrafını Sosyal Medyada Paylaşmasının (Sharenting) Psikolojik Sonuçları: Bir Sharenting Olgu İncelemesi, “Türkiye’de yürütülen bir araştırmaya göre ise ebeveynlerin %68’inin çocuklarının fotoğraflarını sosyal medyada paylaştığı saptanmıştır” sayfa 167

⁴⁸ İlgili konuda meydana gelen olayda; “Business Insider” internet sitesinin haberinde, bir hacker platformunda 106 ülkeden 533 milyon Facebook kullanıcısının telefon numaraları ve kişisel verilerinin çevrim içi olarak ücretsiz paylaşıldığı belirtildi. <https://www.bloomberght.com/facebook-ta-yeni-veri-sizintisi-skandali-2277852>

⁴⁹ Sevgi Kavut, Kimliğin Dönüşümü: Dijital Kimlik, “Dijital Kimlik; Youtube'daki videolar, Descartes'in ünlü 'Düşünüyorum öyleyse varım' sözünün sosyal medya alanıyla güncellenerek 'Bağlantıdayım öyleyse varım' ifadesi ile yorumlanan, bireyler arasındaki etkileşimler yoluyla yaratılan kişisel profiller, kültürel sermaye ve kayıtlardan oluşturulmuş olan bir kimliktir.”

⁴⁴ Birleşmiş Milletler, Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 1 “Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.”

⁴⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2021

küçük yaşlarda çıplak veya yarı çıplak halde yapılan paylaşımlardır. Yapılan bu tür paylaşımlar çocukları pedofili hastalarının öznesi haline getirmektedir. Çoğu zaman ebeveynler paylaştıkları bu görüntü veya videoların başkaları tarafından erişildiğini, indirildiğini veya üzerinde oynamalar yapılarak bir web sayfasına yüklenebileceğini ve ardından pedofili kişilerce ulaşılabilir olduğunu düşünmemektedir. Masum düşüncelerle anı niteliğiyle paylaşılan bu gönderilerin, kötü amaçlarla kullanıldığının öğrenilmesiyle birlikte sosyal medya platformundan silinmesi ne yazık ki yaratılan ihlallere ve çocuğun istismara maruz kalmasına engel olmamaktadır. Kullanıcı adında “anne”, “baba” gibi ibareler bulunan kullanıcıların çocuklarına erişim, aratma filtreleri kullanılarak daha kolay hale gelmektedir. Ebeveynlerin bilinçlendirilmesi yanında şirketler bu tür içerikleri kullanıcılara önerme olarak göstermeyen yazılımlarla kullanıcı korunmasını sağlamalıdır.

Kişisel verilerin işlenmesinde aydınlatılmış rıza önem arz etmektedir. Gündelik hayatımızda da karşılaştığımız, hemen her siteye girişte önümüze çıkan aydınlatma metnini okumadan tek bir butona basarak kişisel verilerimizin işlenmesine rıza vermektediriz.⁵⁰ Çocuklar bakımından kişisel verilerin işlenmesinde alınması gereken rızaya yönelik yürürlükteki yasal düzenlemelerde eksiklikler mevcuttur.⁵⁰ Rıza alınmasının medeni hukuk boyutuna velayet hakkıyla değinildiği için incelemelere kişisel veri açısından bakmak gereklidir. Bu kapsamda aydınlatma metnlerinin ekranda bulunma süresi, asgari okuma süresi kadar olmalıdır. Alınacak bu önlem bireylerin aydınlatma metninin önemini kavramada ilerici bir adım olacaktır. Çocukların bilgi edinme hakkını sağlamak için çocuklara özel net ve kısa ifadelerden oluşan ayrı bir rıza metni düzenlemesi yapılmalıdır.

Kişisel veri alanında değinilmesi gereken bir diğer husus ağ bağlantılı oyuncakların veri kaydıdır. Amerika’da MIT Media Lab tarafından geliştirilen Huggable isimli oyuncak, lösemili çocuklara hasta olduğu yaklaşımdan uzak durarak güncel sağlık durumlarına ait verileri toplamaktadır.⁵¹ Bu tür oyuncakların olumlu etkilerinin yanında oyuncak yazılımlarıyla sağlanan veri iznine de değinmek gerekmektedir. Oyuncaklara yapılan korsan bağlantılar, çocuklar üzerinde olumsuz etki yaratmakta ve veri hırsızlığına neden olabilmektedir. Ayrıca kamera kayıt özelliği bulunan bu oyuncaklar çocuk mahremiyetini ihlal ederek özel anların yayınlanmasına da imkan sağlamaktadır. Bazı durumlarda

oyuncakların yazılımları uzaktan ele geçirilerek çocuklara korkutucu anlar yaşatabilmektedir.⁵² Üretici şirketlerin veri güvenliği noktasında devlet tarafından denetime tabi tutulması ve oyuncakların temel prensipli testlerden geçtikten sonra satışa sunulması gerekmektedir.

Gönderi paylaşımında sivil toplum kuruluşlarının yaptığı yardımlarda çocukların yüzleri görünür şekilde paylaşılması, çocukların yardıma muhtaç olduğunu ifşa etmektedir. Çocukların medyada görünür şekilde temsil edilmesi, çocuklar üzerinden yapılan iyiliklerin gösterilmesi çocuğu nesneleştirme anlayışının benimsenmesine neden olmaktadır. Bu durumda paylaşılan çocuklar belirtilen her türlü siber suça karşı faillerin mağdur profiline uygun görülecektir. Çocuk suçları faillerinin mağdur seçmelerinde “savunmasızlık ve yardıma muhtaçlık” etkenlerinin etkili olduğu görülmektedir. Aynı şekilde doğal afetler sonrasında çeşitli kayıplara uğrayan çocukların görüntülerinin ifşa edilmesi de hem çocuğun unutulma hakkını ihlal edecek hem de mağduriyete açık davetiye olarak görülebilecektir. Suça sürüklenmiş bir çocuğun fotoğrafının medyada bulanıklaştırılmış olarak dahi paylaşılması çocuğa özgü güvenlik tedbirlerinin uygulanmasını zorlaştıracak, çocuk adalet sisteminin temelinde yer alan çocuğun hayata kazandırılması anlayışından uzak bir tutum sergilenmesine neden olacaktır.

Uluslararası Gazeteciler Federasyonu’nun 2001 yılında kabul edilen çocuklarla ilgili haberlerde gözetilecek ilkeler konulu metni, uluslararası düzeyde uygulanmalıdır.⁵³ Metin uyarınca çocukların konu olduğu haberlerde sadece somut olay değil, olayın gelişmesine neden olan olgular da incelenmelidir. Ayrıca Federasyon, gazetecilere Çocuk Hakları Sözleşmesi uygulanma raporlarını eleştirel gözle inceleme görevi de yüklemektedir. Bu yüklemeler yerine getirilmesi sağlanarak toplumdaki her kesim tarafından çocuğun dijital ortamda güvenliği gözetilmelidir.

Kişisel Verileri Koruma Kanunumuzda yer verilmeyen çocuklara özel düzenlemelerin, temel haklar bağlamında kanuni dayanaklarına kavuşturulması gerekmektedir. Ardından önleyici önlem olarak üçüncü kişilerin ihlalleri halinde cezai yaptırımlar getirilmelidir. Ebeveynlerin bu kapsamda yaptırımlara tabii tutulması hakkaniyetli olmayacağından, onlara özel bilinçlenme programları düzenlemeli ve kasıtlı ihlaller halinde caydırıcı yaptırımlar uygulanmakla yetinilmelidir. Çocuklara özgü hükümler

⁵⁰ Murat UÇAK, *Kişisel Verilerin Hukuka Uygun İşlenmesinde Çocuğun Rızası* “Özellikle çocukların kişisel verilerinin işlenmesinde hukuka uygunluk sebeplerinden olan açık rızanın gerektiği hâllerde, işlemeye ilişkin rızayı kimin vereceği hususunda bir netlik bulunmamaktadır.” Sayfa 42.

⁵¹ “Çocuklar ve ebeveynleri, pediatrik hastanelerde yatarak tedavi için kabul edildiklerinde zorlu deneyimler yaşayabilirler. Çoğu hastane, bakım sırasında hastalara ve ailelerine sosyo-duygusal destek sağlamak için çaba sarf ederken, insan kaynakları arzı ve talebi arasında hala boşluklar bulunmaktadır. Huggable projesi, pediatrik hastalarda stres, endişe ve ağrıyı eğlenceli etkileşimlere dahil ederek azaltabilen bir sosyal robot yaratarak bu boşluğu kapatmayı amaçlıyor.” <https://www.media.mit.edu/projects/huggable-a-social-robot-for-pediatric-care/overview/>

⁵² “Çayla bebeklerinde – hikâyemizdeki kötü karakter – bir mikrofon, bir hoparlör ve bir Bluetooth aygıtı bulunuyor. Eğer çocuk oyuncakına soru sorarsa, oyuncak internete bağlanıyor ve cevabı buluyor. Ama 2015’te, araştırmacılarımız güvenliği sağlanmamış Bluetooth aygıtı kolayca hacklenebilir ve bebekteki kamera sayesinde ortam gözetlenebilir. Bu yüzden Alman Federal Ağı Ajansı ailelere bu oyuncakları yok etmelerini önerdi.” <https://www.kaspersky.com.tr/blog/my-friend-cayla-risks/2984/>

⁵³ Mine GENÇEL BEK, *Medyada Çocuk Hakları Ve Etik İlkeler* “Uluslararası Gazeteciler Federasyonu, bu konudaki en gelişkin ilkeleri hazırlayan kuruluşlardan birisidir. Federasyon’un ‘Çocuklarla İlgili Konularda Haber Yapmada Gözetilecek Yollar ve İlkeler’ metni, 1998 yılında 70 ülkeden gazeteci kuruluşlarının katıldığı uluslararası konferansın ardından 2001 yılında Seul’deki yıllık kongrede kabul edildi.” Sayfa 28.

içercek şekilde revize edilmesi gereken Kişisel Verileri Koruma Kanunu’nda, kişisel verileri faaliyetleri gereği depolayan yahut kullanan kurumların sorumlulukları da düzenlenmelidir. Çocukların erişim sağlayabildiği çocuk internet sitelerinde gereğinden fazla kişisel verinin istenmesinin ve bunların depolanmasının önüne geçilmelidir. Örneğin çocuğun oyun oynamak için girdiği bir sitede; çocuğun isminin, soy isminin, doğum tarihinin ve hatta bazı hallerde kişisel iletişim bilgilerinin talep edilmesi, çocuğun 16 yaşından küçük olması halinde Genel Veri Koruma Tüzüğü’ne aykırılık teşkil etmektedir. Çocuğun oyun oynamak için girdiği bu internet sitelerinde, ihtiyaç olmadığı halde bu verilerin talep edilip işlenmesi karşısında sorumluluk yaptırma bağlanmalıdır. Bu tip platformların, velayet hakkı sahiplerinin veya bizzat çocuklar tarafından şikayet edilerek tespit edilmesine olanak sağlayan bir uygulama geliştirilmeli ve kullanım konusunda bilinçlendirmede bulunulmalıdır.

D. İŞ HUKUKU ALANINDA İNCELEMELER

Çocuk işçiler için mevzuatta 4857 sayılı İş Kanunu’nun 71. Maddesine dayanılarak çıkartılmış Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik⁵⁴ bulunmaktadır. Yönetmeliğin 1.maddesinde belirtildiği üzere yönetmeliğin amacı çocuk ve gençlerin ekonomik sömürüye maruz kalmasını önlemektir. Yönetmeliğe göre çocuk işçi 14 yaşını tamamlamış 15 yaşını bitirmemiş ilköğretimini tamamlamış bireydir. Genç işçi tanımı ise 15 yaşını tamamlamış 18 yaşını tamamlamamış bireyler olarak yapılmıştır. Çocukların çalışma süreleri de bu yönetmelikle sınırlandırılmıştır.

Sosyal medyada içerik üretmenin kazanç getirmesiyle yeni medya odaklı meslekler oluşmuştur. Medya içerik üreticiliğinin düzenlenmesi için “Sosyal Medya Etkileyicileri Tarafından Yapılan Ticari Reklam ve Haksız Ticaret Uygulamalar Hakkında Kılavuz” yayınlanmıştır. Kılavuz 4. Maddesinde⁵⁵ sosyal medya etkileyicisi tanımlanmış, etkileyici sayılabilmek için belirli bir yaş sınırına yer verilmemiştir. Dijital ortamda çocukların paylaştığı fotoğraflar veya videolarla gelir elde etmesi,⁵⁶ çocuklar üzerinden reklam alması hak ihlalleri yaratmasının yanında ayrıca yeni nesil çocuk işçiliği kavramını da tartışmaya açık hale getirmiştir. Böylelikle çocukların maruz kaldığı içeriklerin yanında içerik olarak çocuğun

kullanılması da yeni dönemde üzerinde durulması gereken sorunlardan biri olmuştur. Başka bir bakış açısı olarak yayınlanan yönetmelikte çocuk ve gençlerin çalıştırılabilecekleri işlerde sosyal medya işlerine yer verilmemiştir. Yönetmelikte tanımlanan çocuk işçiler 14 yaş sınırına tabii tutulmuştur. Oysa çocuklar, doğdukları andan itibaren ailelerin kişisel sosyal medya hesaplarında paylaşılarak ürün tanıtımı yapılan gönderilere konu olmaktadır. Çocukların kullanıldığı sosyal medya reklamlarından elde edilen gelirler mevcut düzenlemelere göre haksız gelirdir ve sosyal medyada içeriklerde kullanılmaları çocuk çalışma yasağına tabidir.

Yönetmeliğin amacı çocukları açıkça ekonomik istismardan korumak olsa da yeni dönem mesleği olan sosyal medya etkileyiciliğinde çocuk paylaşımı, korunmak istenen amacın gerçekleşmesinin mevcut düzenlemeler ile sağlanamadığını göstermektedir. Mevzuatta hukuki zemin yeni medya işçiliği için oluşturulurken; hukuki anlamda işçilik olduğu tanımının yapılması, çocuk işçiliğinde işveren olarak ebeveynlerin işyeri olarak sosyal ortamların benimsenmesi gerekmektedir. Yapılması gereken yeni düzenlemelerde sosyal medyada çocukların işçi sayılıp sayılmayacağı, kılavuzda yer alan sosyal medya etkileyicisi açıklamasının çocuğa ait yapılacak yeni tanımıyla da açıklığa kavuşturulmalıdır. Daha sonra çıkarılacak yönetmelikle mevcut olan çalışma saatleri ve çalışma koşulları sosyal medya işleri için ayrı düzenlemeleri gerektirmektedir.

Günümüz kanunlarında çocuklar sosyal medyada paylaşılarak kendileri üzerinden gelir elde edilmesi hak ihlali karşısında, Türk Medeni Kanunu madde 25/3’e dayanarak hukuka aykırı saldırı sonucu kazanç elde edilmesine karşı dava açma hakkı bulunmaktadır.⁵⁷ Fakat çocuğun sınırlı ehliyetsizlik hali nedeniyle yalnız kişiye sıkı sıkıya bağlı haklara karşı dava açabilme ehliyeti bulunmaktadır. Bu halde çocukların dava ehliyetini etkin bir şekilde kullanabileceği başvuru mekanizmaları oluşturulmalıdır. Dava açılacak taraf çoğunlukla ebeveynler olacağı için dava yolu sonunda verilecek kararlar, çocuğun aile iç huzurunu bozarak gelişim hakkını ihlal edecek boyuta ulaşmamalıdır.

Sosyal medya ajans şirketleri ve ürünlerinin reklamını çocuklar üzerinden yapan şirketlerin sorumluluğu, reklamı yapılabilecek ürünler belirtilerek açıklanmalıdır. Mevzuatta yapılacak düzenlemelerle çocuk işçi sayılan kişilerle yapılacak sözleşmenin şartları, ailelerinin rızasının kapsamı da dikkate alınarak belirli prensipler benimsenerek oluşturulmalıdır. Çıkarılan yönetmelik ve kılavuzlarda yapılacak

⁵⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=5457&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5>

⁵⁵ T madde 4, “...sosyal medya hesabı üzerinden, kendisine veya reklam verene ait bir mal veya hizmetin satışını ya da kiralınmasını sağlamak, hedef kitleyi oluşturulanları bilgilendirmek veya ikna etmek amacıyla pazarlama iletişiminde bulunan kişiyi, ... ifade eder”

⁵⁶ Örneğin 9 yaşındaki Ryan Kaji, Youtube platformuna yüklediği videolarla 2020 yılında 29.5 milyon dolar gelir elde etmiştir. <https://www.tgrthaber.com.tr/teknoloji/9-yasindaki-ryan-kaji-youtubeun-en-cok-kazanani-oldu-2759656>

⁵⁷ Türk Medeni Kanunu madde 25 fıkra 3 “Davacının, maddi ve manevi tazminat istemleri ile hukuka aykırı saldırı dolayısıyla elde edilmiş olan kazancın vekâletsiz iş göre hükümlerine göre kendisine verilmesine ilişkin istemde bulunma hakkı saklıdır.”

güncellemelerde ayrıca çocuklara ait tanımlara yer verilmelidir. Platformlarda çocuk içerik üreticileri için paylaşımlarında yorum kısımları kapatılarak gelişimin olumsuz etkilenmesinin önüne geçilmelidir. Çocuk işçiliğinin görünümü olarak sosyal medya içerik üreticiliği kabul edildiğinde, uluslararası sözleşmelerde öngörülen çocuk işçiliğini önleyici mekanizmalar da çocuğun üstün yararı göz önünde tutularak işler hale getirilmelidir. Böylelikle sosyal medya içerik üreticiliğinden gelir elde etmenin olumlu yanları konuşulabilir hale gelecektir.

E. CEZA HUKUKU ALANINDA İNCELEMELER

İçinde bulunduğumuz 21. Yüzyılın “Bilgi Çağı”⁵⁸ olarak nitelendirilmektedir. İnsanoğlunun bilgiye olan açlığı bilişim teknolojilerinin durmak bilmeden gelişmesine ve hayatımızın her alanına dahil olmasını sağlamıştır. Dijitalleşen bu dünyaya failer de ayak uydurmuştur. Teknolojik gelişmelerle birlikte sanal dünya; yeni suç tipleri oluşturmanın yanı sıra, var olan suçların işlenmesi için daha kolay bir alan olarak görülmektedir. Ceza Muhakemesi Kanunu, Ceza Kanunu ve mevcut olan çocuk koruma kanunu, gelişen dijital dünyanın gerisinde kalmaktadır. Yapıldığı dönem itibariyle ilerici olan bu kanunlar günümüzde yeteri kadar önleyici değildir. Anılan kanunlarda gereken hukuki düzenlemeler yapılarak TCK’da bulunan temel ilkelerden kıyas yasağı aşılmadan yeni dünya suçlarıyla ilgili yasal dayanak oluşturulmalıdır.

TCK’da çocuğun cezai ehliyeti yaş kıstasına tabii tutulmuştur. 12 yaşından küçük çocukların cezai ehliyeti mutlak surette bulunmamaktadır.⁵⁹ 12 yaşından küçük olan çocuklar haklarında yalnızca çocuklara özgü güvenlik tedbirleri uygulanabilmektedir. 12-15 yaş grubu çocuklara gelindiğinde algılama yeteneği olup olmamasına göre ayırım yapılmaktadır. Algılama yeteneği bulunan bu yaş grubundaki çocukların cezai ehliyeti var kabul edilirken, algılama yeteneği gelişmemiş çocukların cezai sorumluluğu bulunmamakta ve çocuklara özgü güvenlik tedbirlerine tabi tutulabilmektedir.⁶⁰ 15-18 yaş arası çocuklara gelindiğinde ise, cezai ehliyetleri her halükârda var kabul edilir ve cezada yaş küçüklüğü indirim nedeni olarak

⁵⁸ Harun ÜRER, Sunu “Bilgi çağı” ya da “dijital çağ” olarak adlandırılan 21. yüzyıl, teknolojik yenilikleri insanlığın hizmetine sunmakla kalmamış, farklı disiplinlerde yeni bilimsel yöntemlerin gelişmesine de imkân tanımıştır.”

⁵⁹ Türk Ceza Kanunu, madde 31, fıkra 1 “Fiili işlediği sırada oniki yaşını doldurmamış olan çocukların ceza sorumluluğu yoktur. Bu kişiler hakkında, ceza kovuşturması yapılamaz; ancak, çocuklara özgü güvenlik tedbirleri uygulanabilir.”

⁶⁰ Türk Ceza Kanunu madde 31, fıkra 2, “Fiili işlediği sırada oniki yaşını doldurmuş olup da onbeş yaşını doldurmamış olanların işlediği fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılayamaması veya davranışlarını yönlendirme yeteneğinin yeterince gelişmemiş olması hâlinde ceza sorumluluğu yoktur. Ancak bu kişiler hakkında çocuklara özgü güvenlik tedbirlerine hükümlenir. İşlediği fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılama ve bu fiille ilgili olarak davranışlarını yönlendirme yeteneğinin varlığı hâlinde, bu kişiler hakkında suç, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde oniki yıldan onbeş yıla; müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde dokuz yıldan onbir yıla kadar hapis cezasına hükümlenir. Diğer cezaların yarısı indirilir ve bu hâlde her fiil için verilecek hapis cezası yedi yıldan fazla olamaz.”

düzenlenmiştir.⁶¹ Yaş ayrımlarının amacı çocuğun suça sürüklenerek aynı zamanda mağdur olarak görülmesiyle hakkında güvenlik tedbirine karar verilmesidir. Dijital dünyada; çocuğun yarattığı kimliğiyle uğrayabileceği mağduriyetlerin suç boyutuna ulaşması kanuni düzenlemelerde eksik kalınan noktadır. Örneğin çocuk kendini 16 yaşında göstererek bir profil oluşturduğunda ve profil üzerinden bir suç işlediğinde fakat gerçekte 12 yaşında olduğunda, sanal kimliğin gerçek kimlikle yarışır hale gelebilecek olması birkaç yıl sonra karşılaşılacak sorunlardan biri olacaktır.

Çocuklar gelişim çağındayken başta ailelerinde olmak üzere günlük yaşantısında gördükleri çoğu şeyi benliklerine katarak onları karakterlerinin bir parçası haline getirirler. Suç ise öğrenilen bir davranış çeşidi olduğundan,⁶² çocukların ufak yaşta yasadışı davranışları görmesi, suçların anlam ve önemini yeterince kavrayamaması, hatta günlük hayatlarında belki de karşılaşmayacakları davranışlarla dijital ortamda karşılaşp suç işleyen kişilere özenerek onları kendilerine rol model almaları da pek muhtemeldir. Oysa karşılaştıkları suç ile ilgili çoğu şeyi bilmediklerinden, aslında özenerek o hukuka aykırı eylemi hayata geçirdikleri zaman mağduriyet iki taraflı gerçekleşmektedir. Hem suçun kendisine karşı işlendiği kişi mağduriyet yaşarken, hem de çocuk suçun kendisini yeterince idrak edemediğinden bizzat mağduriyet yaşamaktadır. Tabii ki çocukların yaş gruplarına göre idrak etme kapasiteleri değişkenlik göstermektedir ancak yaşları ne olursa olsun yetişkinler kadar bilinçli olmamaktadırlar. Tüm bunları önleyip çocukları koruyabilmek adına bazı çözümler alınması gerekmektedir.

Dijital dünyada çocuğun mağdur olması kadar fail konumuna getirilmesi de kolaylaşmıştır. Türk Ceza Kanunu 103. Maddesinde çocuğun cinsel istismarı suçunu tanımlamaktadır. 15 yaşını tamamlamamış ya da tamamlamış olmakla birlikte fiillerin anlam ve sonuçlarını algılayamayacak durumda olan çocuklara karşı işlenen her türlü cinsel davranış, diğer çocuklara karşı ise cebir tehdit hile veya aldatmayla gerçekleştirilen cinsel davranışlar cinsel istismarı oluşturmaktadır. Suçun tipikliğine gelindiğinde doktrinde görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bir görüşe göre vücut dokunulmazlığının ihlal edilmesi suçun unsuruyken diğer bir görüşe göre davranışın istismar ağırlığında olması suçun oluşması için yeterli görülmüştür.

Görüş ayrılıklarından hareketle çocukların çevrimiçi ortamlarda maruz kaldığı cinsel davranışların cinsel

⁶¹ Türk Ceza Kanunu madde 31, fıkra 3, “Fiili işlediği sırada onbeş yaşını doldurmuş olup da onsekiz yaşını doldurmamış olan kişiler hakkında suç, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde onsekiz yıldan yirmidört yıla; müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde oniki yıldan onbeş yıla kadar hapis cezasına hükümlenir. Diğer cezaların üçte biri indirilir ve bu hâlde her fiil için verilecek hapis cezası oniki yıldan fazla olamaz.”

⁶² Radiye Canan BAĞIŞ, Çocukları Suça Sürükleyen Çevresel Nedenler: Sosyal Bağ Ve Sosyal Öğrenme Teorileri Işığında Bir Değerlendirme, “Çocuklar suçlu olarak doğmazlar. Suç öğrenilen bir davranıştır. Dolayısıyla çocuklar ancak içinde bulundukları sosyal çevrede suç davranışını öğrenerek suçlu çocuğa dönüşebilirler.”

istismar suçu kapsamında değerlendirilmesi tartışılan noktadır. Bu nitelendirme sonucu bahsedilen birinci görüş benimsendiğinde çocuk mağduriyeti fiil unsuru oluşmaması nedeniyle suçun tipikliğine uygun görülme ve dijital ortamda işlenen istismar suçu madde 103 kapsamında cezalandırılmayacaktır. Türk Ceza Kanunu’nun günümüzdeki uygulamasıyla çocuğun sanal ortamda maruz kaldığı suçlar kanuni tanımlardaki tipikliğe uymamakta ve ceza kanunumuzun temel ilkesi olan kıyas yasağı engeline takılmaktadır. Sanal dünyada da artık insan yaşamı mümkün olmaya başladığından dolayı insana karşı işlenebilir görülen her suç sanal alemde de vücut bulabilmektedir. Yapılacak çalışmalarla suç tanımları yaşanan gerçek dünyayla sınırlı olmaktan çıkarılmalıdır. Mevcut kanunlara dijital ortamda işlenebilecek her suç tipiyle ilgili gerekli revizyonlar yapılmalı, özellikle dijital ortamda fiziksel temas gerektirmeyen çocuğun cinsel istismarı konusu açıkça ve ayrıca bir suç tipi olarak düzenlenmelidir. Nitekim Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 34’e göre sözleşmeye taraf devletler çocukları her türlü cinsel sömürüden korumakla yükümlüdür.⁶³

Facebook’un kurucusu Mark Zuckerberg’in tanımıyla bedenlenmiş internet kabul edilen “metaverse” evreninde bireyler dijital ortamda kendilerine ait avatırı yaratabilmekte ve tam anlamıyla sanal dünyada varlık gösterebilmektedir. Yaşanan son gelişmelere göre sanal gerçeklik başlıklarıyla, çevrimiçi ortamda öpüşme hissi gerçek anlamda deneyimlenmiştir.⁶⁴ Bu deneyimler bireyler için diğer hislerin de sanal alemde hissedilebilir olacağı noktasında heyecan verici olsa da çocuklara karşı işlenebilecek her türlü istismar suçunun izlenebilirliğini zorlaştıracak bir ilerlemedir. Tam olarak cinsel istismar suçunda aranan vücut bütünlüğü ihlali tipikliğine, yaratılan avatarların suçun konusunu oluşturmada uygun olup olmadığı ayrı bir düzenleme ve tartışmayı gerektirmektedir. Çocuğun metaverse evrenindeki avatarına karşı, sanal dünya gerçekliği olması nedeniyle, tam anlamıyla fiziksel olmasa da işlenecek suçların düzenlenmesi, teknoloji ve hukuk düzenlemelerinde bir sonraki adım olarak görülmelidir. Yeni dünyadan bahsederken sanal dünyada yaşanan gelişmeleri göz ardı etmek kanunların pratikte yaşanan sorunları gidermede geri kalmasına neden olacaktır. Bu nedenle yaşanan her teknolojik gelişme için olmasa da çocuklar için hak ihlali doğurabilir olan her gelişme ön görülerek karşılaşılmış ve karşılaşılmaması muhtemel olan sorunları

⁶³ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 34 “Taraf Devletler, çocuğu, her türlü cinsel sömürüye ve cinsel suistimale karşı koruma güvencesi verirler. Bu amaçla Taraf Devletler özellikle:

1. Çocuğun yasadışı bir cinsel faaliyete girişmek üzere kandırılması veya zorlanması;
2. Çocukların, fuhuş, ya da diğer yasadışı cinsel faaliyette bulundurulması sömürülmesini;
3. Çocukların pornografik nitelikli gösterilerde ve malzemede kullanılarak sömürülmesini, önlemek amacıyla ulusal düzeyde ve ikili ile çok taraflı ilişkilerde gerekli her türlü önlemi alırlar.”

⁶⁴ İlgili gelişmenin haber kaynağı için: <https://www.internethaber.com/metaverse-evreninde-yeni-gelisme-artik-opusmek-de-mumkun-2249242h.htm>

kapsayıcı, yaptırımlarla desteklenmiş yeni revizeler gerekmektedir.

Medeni hukuk incelemesinde bahsedilen sahte profil konusu, aynı zamanda bilişim suçlarının önlenemez olanı olarak görülmektedir. Türk Ceza Kanunu madde 268’de başkasına ait kimlik kullanımı, iftira suçunun özel görünüş biçimi olarak tanımlanmıştır.⁶⁵ İç mevzuatta dijital ortamdaki kimlik hırsızlığını önleyen düzenleme bulunmamaktadır. Sahte profil yanında kişilerin kendine ait sosyal medya hesapları da ele geçirilebilmektedir. Kimlik hırsızlığının önlenmesi için sitelerde bulunan kişiye ait bilgiler ancak özel şifreler veya sorularla erişilebilir kılınmalıdır. Ele geçirilen profiller için dijital medya şirketlerinin hesapların korunumunda sorumluluğu ayrıca düzenlenmeli ve durumun ciddiyetini gösteren caydırıcı yaptırımlar öngörülmelidir.

Çocuğun genellikle cinsel mağduriyete uğradığı dijital ortamda “sexting” tabiri ortaya çıkmıştır. Türkçe anlamı olarak cinsel içerikli mesajlaşma anlamına gelen eylem iç mevzuatta yer almamaktadır.⁶⁶ Kavram cinsel içerikli mesajlaşmayla sınırlı kalmamakta, mesajlaşma sonucu birçok suç şeklini de oluşturabilmektedir. Örneğin; çocukların mesajlaşmaya bağlı canlı yayın yapması, mesajlaştığı kişilere mahrem görüntüleri göndermesi, görüntüler karşılığında vaat edilen paranın elde edilmesi, mesaj içerikleri ifşa edilmesi tehdidiyle çocuğa yönlendirmede bulunulması gibi birçok vakıayı oluşturabilir içeriğe sahiptir. Cinsel içerikli mesajlaşmanın iki tarafının çocuk olduğu durumlar gibi bir tarafın yetişkin olduğu veya yetişkin olan tarafın kendini çocuk gibi gösterdiği durumlar da oluşabilmektedir. “National Society For Prevention of Cruelty to Children”ın sunduğu rapora⁶⁷ göre her 10 gençten 6’sına çocukluk döneminde internet üzerinden cinsel içerikli mesaj veya görüntü teklifinde bulunulmuştur. İki tarafın da çocuk olduğu durumda mesaj içeriklerinin başka kişilerle paylaşılmasıyla ifşa kültürü ve siber zorbalık oluşmakta, bu durum her iki çocuğun da gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bir tarafın yetişkin olduğu durumlarda incelenecek olan “cyber grooming” suçu olarak yetişkin taraf çocuğa şantaj uygulayarak ailesinden uzaklaştırmakta ve kendisine bağlı hale getirebileceği gibi, bir başka görünüm olarak çocuğa uyguladığı şantajla ailesine dair bilgileri edinip çeşitli suçlar için zemin hazırlayabilmektedir. Hukukumuzda istismar suçu kapsamında incelenmeye çalışılan cinsel mesajlaşma suçu, kıyas yasağı nedeniyle istenilen yaptırımları cevapsız bırakmaktadır. Bu durum suçun kanunen suç

⁶⁵ Türk Ceza Kanunu madde 268 “İşlediği suç nedeniyle kendisi hakkında soruşturma ve kovuşturma yapılmasını engellemek amacıyla, başkasına ait kimliği veya kimlik bilgilerini kullanan kimse, iftira suçuna ilişkin hükümlere göre cezalandırılır.”

⁶⁶ <https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/05/Terminology-Guidelines-sexual-exploitation-of-children-Turkish-2019.pdf> “Cinsel sömürü ve cinsel istismarın önlenmesi ve ortadan kaldırılması” alanında çalışanlar son on yıl içinde “hazırlama” (çocuğun cinsel amaçlar için teşviki- “grooming”), “cinsel içerikli mesajlaşma” (sexting) ve çocuğun cinsel istismarının canlı yayını (live streaming) gibi birtakım...

⁶⁷ <https://www.nspcc.org.uk/>

olarak tanımlanması gerekliliğini göstermektedir. Ayrıca suçun dolandırıcılık, şantaj, rıza dışı fotoğraf paylaşımı gibi suçlara neden olması halinde ağırlaştırıcı cezalar verilecek düzenlemeler getirilmelidir. Bir başka suç olarak görünür hale gelmeye başlayan literatürde yer aldığı ifadesiyle “cyber grooming” yani sanal cinsel istismar veya bazı yazarlara göre sanal uşaklaştırma⁶⁸ yetişkin faillerin çocukla güven ilişkisini sanal ortamdan kendileri de çocukmuş gibi kurarak istismarı gerçekleştirmeleri halidir. Failler mağdur olarak savunmasız görünen çocukları tercih etmektedir.

Çevrimiçi oyunlar çocuklarla iletişimin en denetimsiz ve en ulaşılabilir olduğu alandır. Çeşitli oyunlarla çocuklar üstünde baskı kurularak özel bilgileri ele geçirilebilmektedir. Sadece cinsel suçlar ve kişisel veriler değil, çocuklar üstünden ailelerine ait maddi bilgiler de elde edilerek sadece sanal ortamda kalmayan dolandırıcılık suçu da oluşabilmektedir.

Ayrıca güvenlik güçleri failleri yakalayabilmek için de sahte çocuk profilleri oluşturabilmektedir. Bu durumda hukuka aykırı delil elde edilmesi çocuğun üstün yararıyla yarışır menfaatler hale gelmektedir. Hukuka aykırı elde edilen delilin kullanılması hali görüş ayrılıkları getirmekle birlikte Amerikan hukuk görüşüne göre yasak ağacın meyvesi de yasak kabul edilerek elde edilecek delil kullanılamaz kabul edilmektedir. Çocuğun üstün yararının bu yasağı aşacak şekilde kullanılabilecek olması tartışmalı olan noktadır. Hukuku her ne kadar çocuğa göre yaratmak gerekse de verilecek tavizler önlenemez hukuk ihlallerini doğurabilecektir. Yasak delil elde etmek yerine günümüzde mağdur çocukların elde ettiği delillerin ne şekilde incelenmesi gerektiği düşüncesinin geliştirilmesi yerinde bir hareket olacaktır.

Akran zorbalığı, hukukumuzda özel olarak düzenlenmemiş ve saldırı suçu altında incelenmeye çalışılan bir sorunken, saldırı suçunun kanuni tanımına uydurulması çok zor olan siber zorbalık sorunu baş göstermiştir. Sosyal medya kullanıcıların birbirine karşı yönelttiği yorumlar, fotoğraf üzerinde oynamalar veya hakaretler siber zorbalığın fiil unsurunu oluşturmaktadır. Özellikle 15-18 yaş arası çocukların, faili ve mağduru olduğu en yaygın suçlardan biri siber zorbalık suçu olarak görülmektedir. Çocukların birbirine karşı bu suçu işlemeleri halinde cezai sorumluluk düzenlemesi de aciliyet arz eden konulardan biridir. Uluslararası sözleşmelerde açıkça çevrimiçi cinsel istismar düzenlemesi geçmese de Lanzarote Sözleşmesi⁶⁹ 23. maddesi⁷⁰ her türlü cinsel istismarı teşvik edici fiilin cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir ve doktrinde bu ifadenin

⁶⁸ CAN, Neslihan: “Çocuğun Sanal İstismarı, Cyber Grooming” makalesinin 4. sayfasında “cyber grooming” sanal cinsel istismar olarak tanımlanmış, başka bir görüş olarak siber uşaklaştırma tanımına yer verilmiştir.

⁶⁹ İrlanda hariç bütün Avrupa konseyi üye devletler sözleşmeyi iç hukuklarına dahil etmiştir

⁷⁰ Lanzarote Sözleşmesi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/09/20110910-4-1.pdf>

sanal suçlara da göndermede bulunulduğu kabul edilmektedir. Lanzarote Sözleşmesi bu yönüyle açıkça sanal istismardan bahsetmese de sanal istismarın cezalandırılması noktasında taraf devletlere yükümlülük yükleyen ilk uluslararası sözleşme niteliğini kazanmıştır.

Yapılacak hukuki düzenlemelere öncelikle Anayasa ve uluslararası sözleşmelerdeki maddelerin çocuklara uygun yorumlanmasıyla başlanması gerekmektedir. Bu noktada çocuklar için düzenlenmiş olan Çocuk Hakları Sözleşmesi ilkeleri de göz ardı edilmemelidir. Ceza hukukunda hâkim olan kıyas yasağı ve kanunilik ilkesi; yeni dünya suçlarının, düzenlenmiş bulunun suçların tipikliğine neredeyse zorlanarak uygun hale getirilmesini imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle var olan sorunlar için ceza hukuku alanında suç tanımları genişletilmeli, yetersiz kalındığı noktada yeni suç tipleri ilgili kanunlara eklenmeli, yaptırımlar da çocukların daha rahat suça sürüklenebilir olması hali göz önünde bulundurularak düzenlenmelidir.

Hukuki düzenlemelerin yanında çocuklar korkutulmadan siber zorbalık ve paylaşımlara yapılacak yorum ve rıza ile ilgili bilgilendirilmesi, ailelerin yasaklayıcı değil yönlendirici politika izlemeleri gerekmektedir. Eğitim ve öğretim hayatlarının en temel unsuru olan okulların müfredatlarına eklenecek bazı dersler bu alanda atılacak ilk adım olmalıdır. İnternet güvenliği, internetin bilinçli şekilde kullanımı ve anılan suçlarla ilgili bilgilendirmeler çocuk gelişimi de dikkate alınarak yapılmalıdır.

İç hukukta 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Kanunu’nun 8. Maddesinde⁷¹ katalog suçların gerçekleşmesi halinde erişim engeli kararı alınabileceği düzenlenmiştir. Bu madde zararlı içeriklerin engellenmesini yalnızca suç boyutuna ulaştığı halde engellenebileceğini düzenlenmektedir. Bu durum, açıklanan yeni dünya suçlarının tanımının var olmaması nedeniyle yasaların etkin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Suç boyutuna ulaşmadan, yaşanan mağduriyetlerde çocukların internet hayatını refaha ulaştıracak yenilemelere gidilmelidir.

Eğitim ve öğretim hayatlarının en temel unsuru olan okulların müfredatlarına eklenecek ders içerikleri hukuki çözümlerin uygulanmasını sağlayacaktır. İnternet güvenliği ve internetin bilinçli şekilde kullanımı, siber zorbalıkla mücadele, bilişim ve siber suçlar başta olmak üzere karşılaşılabilecekleri diğer suç tiplerine karşı farkındalık yaratabilecek eğitimler çocuklara verilmelidir. Bu eğitimler çocukların güvenliği için önem arz ettiğinden, bu tip seminer veya bilinçlendirmeye yönelik dersler Milli Eğitim Bakanlığınca

⁷¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf>

okulların müfredatlarına eklenmelidir. Konu çocukların güvenliği olduğundan, bu eğitimlerin yapılıp yapılmadığının denetlenmesi gerekmektedir. Bu denetimler Bakanlık eliyle yapılmalı ve idarenin sorumluluğunda olmalıdır. Yeterli eğitimlerin verilmediği koşullarda ebeveynlerin çoğunluğunun müracaatıyla birlikte şikayet mekanizması olarak kullanılabilecek bir imkan getirilerek idarenin, yani Devletin sorumluluğuna gidilebilmelidir.

Devletin sorumluluğu kapsamına girecek bir diğer çözüm önerisi Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı eliyle faaliyete geçecek bir uygulamadır. Bu uygulama; çocukların, kullandığı teknolojik aletlere indirilebilen ve kendilerine yapılan cinsel istismar girişimlerinde çocuklar tarafından aplikasyon yoluyla doğrudan Bakanlığın görevlendirdiği personellere ekran görüntüsü yollayacak bir sistem içermelidir. Kişisel verilerin korunmasına ayrıca önem verilmelidir. Kişisel veri korunması; gönderilecek ekran görüntüsünün, sadece çocuğun muhattap olduğu şahsın çocuğa yazdığı mesajlardan oluşmasıyla güvence altına alınmalıdır. Bakanlığın görevlendirdiği bu personellerin denetiminden geçen bu mesajlar, çocuğa karşı istismar boyutuna ulaştığı kanısına varılırsa kolluk kuvvetlerine haber verilecektir. Uygulamanın doğrudan kolluk kuvvetlerine sinyal göndermemesi, çocukların bilinçsizce uygulamayı kullanma olasılığından ileri gelmektedir. Böylece kolluk kuvvetlerine de fazladan iş yükü binmemiş olacaktır. Bu tip bir uygulama İçişleri Bakanlığınca, kadına ve çocuğa karşı şiddet ve taciz gibi kötü eylemleri önlemek amacıyla faaliyete geçirilmiş ve günümüzde kullanılmaktadır.⁷² Ancak bu uygulama daha çok kadınları korumaya yönelik olup, çocukların kullanımı için elverişli değildir. Bu sebeple çocukların kullanımına uygun, kolay kavranılabilen, içerisinde çocukların uygulamayı kullanabilmesine yarayacak video anlatımlı içeriklerin bulunduğu bir uygulama geliştirilmelidir.

Suçta sürüklenen çocuğun ilk kez kolluk veya adli makam karşısında çıkmasını takiben derhal gerekli önlemler alınarak çocuğu bilinçlendirmek ve dijital ortamdaki hukuka aykırı hareketleri sergilemekten caydırmak adına çocuklara özgü güvenlik tedbirlerine karar verilmeli ve bunlar için yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bahsedilen güvenlik tedbirlerinin kapsamı eğitim ağırlıklı olmalı ve çocuğun bilinçlendirilmesine hizmet etmelidir. Tabii ki bu eğitimler de alanında uzman ve çocuk ilişkilerinde deneyimli kişiler aracılığıyla yapılmalıdır.

IV. DİJİTAL DÜNYA VE ÇOCUK HAKLARI ALANINDA DÜZENLEMELER

Hukuk alanlarında incelemeler ve değerlendirmelerden sonra ulusal ve uluslararası mevzuatlarda alınmış veya alınması öngörülen önlemlere de değinmek gerekmektedir. Türkiye’de 2013-2017 yılında Çocuk Hakları

Eylem Planı oluşturularak medya kullanımında çocuk haklarının durumuna değinilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur.⁷³ Bahsettiğimiz sorunlar benzer şekilde eylem planında da yer edinmiştir. Sunulan çözüm önerilerine bakıldığında strateji belgesinde yetkilendirilmiş kurumlar ve yapılacak faaliyetler belirtilmiş fakat belge kapsamı 2017 yılına kadar düzenlemiştir. İlerleyen yıllarda yeni bir eylem planının, mevcut plan uygulanması raporu sunularak elde edilecek verilere göre düzenleneceği belirtilmiştir. 2018-2023 kapsamlı strateji belgesi hazırlandığı duyurulmuş fakat kamuoyuyla paylaşılmamıştır.⁷⁴ Bu nedenle erişebildiğimiz 2017 yılından kalan düzenlemeler günümüz teknolojisi için yetersiz kalmakta ve çocuk hakları odaklı yeni eylem planı geliştirilerek kamuoyuyla paylaşılması zorunluluğunu göz önüne sermektedir.

Eylem planında sunulan çözümler incelendiğinde; Türkiye’de çocukların %82’si ne kadar süre televizyon izleyeceğini ve hangi programları izleyeceğini kendileri belirlemektedir. RTÜK, “İyi Uykular Çocuklar”⁷⁵ projesiyle saat 21:30’dan sonra çocukların uyku saatinin geldiğini hatırlatan canlandırmaların (çizgi animasyon), tüm ulusal televizyon kanallarında yayınlanmasını sağlayarak duyarlılık yaratmayı amaçlamaktadır. Projenin amacına uygun çözüme ulaşması elbette ki ebeveynlerin denetimine kalmaktadır. Fakat devlet kurumlarının yaptırım ve yasaklılık yerine sorumluluk ve duyarlılık geliştirerek konuyu ele alması dijitalleşme üzerinde çocuğa dair çalışmaların hassasiyetle ele alındığını göstermektedir.

İnternet kullanımı için Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu tarafından alternatif ve ücretsiz sunulan “Güvenli İnternet” uygulaması başlatılmıştır. 2011 yılında erişime açılan hizmet, çocuk veya aile profili seçme imkanı vererek olumsuz içeriklerden koruma sağlamaktadır. Hizmet uygulamasında da aynı şekilde aileler çocuklara tamamen yasaklayıcı değil kontrol edici olarak yaklaşmaktadır. Türkiye’de 2021 yılında yapılan araştırmaya göre internet kullanım oranı çocuklarda yüzde 82,7’ye ulaşmıştır.⁷⁶ 2018 yılında elde edilen verilere göre 6,3 milyon aboneli bulunan sistemi yaygınlaştırma çalışmaları yapılarak ebeveynlerin yönlendirici yaklaşımı desteklenmelidir.

Dünyada çocuk ihmali ve istismarı önlenmesi üç basamaklı ilkelere bağlanmıştır; her çocuk hayata iyi başlamalı, kaliteli eğitimden yoksun kalmamalı ve her çocuk kendini geliştirerek topluma katkıda bulunma fırsatına sahip kılınmalıdır.⁷⁷ Dijitalleşmenin yarattığı ihmal ve istismara UNİCEF 2017 tarihli raporda ikili

⁷³ İ.T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2012-2017_Ulusal-cocuk-Haklari-Strateji-Belgesi-ve-Eylem-Planı.pdf

⁷⁴ Duyuru için: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/aile-bakani-kaya-ulusal-cocuk-stratejisi-belgesi-hazirlıkları-tamam/1135296>

⁷⁵ <https://www.rtuk.gov.tr/iyi-uykular-cocuklar/227>

⁷⁶ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>

⁷⁷ Çocuk Vakfı, Çocuk Hakları ve Medya, sayfa 163, Mustafa Ruhi Şirin < <https://cocukvakfi.org.tr/wp-content/dosya/34k.pdf> >

⁷² Kadın Destek Uygulaması (KADES) <<https://www.icisleri.gov.tr/kadin-destek-uygulamasi-kades>>

sistematiğe değinmiştir.⁷⁸ Genç ve çocukların internet erişimi oranlarında bulunan farklılıklar nedeniyle avantajlı gruplar ve dezavantajlı gruplar arasındaki ayrımın derinleşmesi, dijitalleşmede birincil sorun olarak nitelendirilmektedir. Tanımlanan sorun; çocuğun üstün yararı, gelişme ve korunma hakkını, ayrım gözetmeme yasağını ihlal eder niteliktedir. Birincil sorunu gidermek için internet hizmeti sağlayıcıları devletlerle birlik içinde çalışarak çocuklar için sorunsuz erişilebilir internet dünyası sağlamalıdır. Her eve getirilmesi zor olan internet erişimi en azından okullarda çocuğun üstün yararı gözetilerek oluşturulmuş erişimlerle çocuklara sunulmaya başlanmalıdır. Halk için internet erişimi sağlanan noktalar oluşturulmalı ve sağlanan bu imkanı kullanmak noktasında eğitici içeriklere yer verilmelidir.

İnternet erişimiyle dijital dünyada da kişilikleri bulunan çocuk ve gençlerin maruz kalacağı veya konusu olacağı içeriklerin denetlenmesi noktası ise ikincil sorun olarak görülmektedir. Çocuklar ve gençlerin maruz kaldığı ikincil sorun kapsamında; ailelerin çocuk mahremiyetini ihlal eden paylaşımları, paylaşımlar altına atılan yorumların eleştirel veya saldırgan tutumda olması, akran zorbalığının anonim hesaplarla yaygınlaşması ve saldırganlaşması, çocukların kendine ait hesaplarının ele geçirilmesi, yaptıkları paylaşım neticesiyle unutulma hakkından istemeden “feragat” etmesi, çevrimiçi kalmak nedeniyle gelişen bağımlılıklar ve nesillerin sağlığının bozulması, video oyunları ile çocukların iletişimde olduğu insan kitlesinin değişmesi ve büyümesi, yeni medya ağlarıyla genel kanallarda gösterilen televizyon şovlarındaki uygunsuz içerikler gibi sayılamayacak alt sorunlar oluşmaktadır.

Rapordaki adıyla birincil ve ikincil sorun aralarındaki öncelik sırasını günümüze gelindiğinde yitirmektedir. İnternete erişimi olmayan çocukların dijital dünyadan ve yeniliklerden uzak kalmaları yanında, internete her daim bağlanabilen grubun yenilikleri ilk elden denemeye açık, meraklı ve içerikleri denetlenmeyen bilgilere ulaşılabilir olması sorunları eşit derecede önem ve çözümü aciliyet gerektiren konulardır. Günümüzde BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde yer alan ilkelerden çocuğun katılımı ilkesi, ayrım gözetmeme ilkesi dijital dünyaya katılımda dezavantajlı grupta bulunan çocuklar, yani birincil sorun kapsamı için ihlal edilir hale gelmektedir. Hakları ihlal edilen çocuğun mağduriyete açık olmasının yanında suça sürüklenebilirlik açısından da dijital dünyanın düzenlenmesine ayrıca ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizde bu kapsamda çocuk hizmetlerine yaklaşım yalnızca suça sürüklenen çocuklara odaklanmakta olup bütünü kapsayıcı nitelikte uygulanabilirliği mümkün değildir.

⁷⁸ UNİCEF, *Dünya Çocuklarının Durumu 2017 Dijital bir Dünyada Çocuklar* “Yoksul ülkelerde ve kırsal bölgelerde internete erişim, çocuklar için hâlen önemli bir sorun olmaya devam ediyor. Bununla birlikte, internet erişiminin ötesine geçen ve çocukların internet nasıl kullandığıyla ilgili olan ‘ikinci derece’ unsurlar dijital bölünmeyi ortadan kaldırmak açısından giderek daha önemli bir rol oynamaktadır.” Sayfa 16.

Birleşmiş Milletler Genel Yorum No.25’de çocuk haklarının dijital ortamda da kabul edildiği belirtilmiştir. Genel yorumda esasen taraf devletlere oluşabilecek hak ihlalleri için yol haritası çizilmiştir. Uluslararası anlaşmalar, anlaşmaya taraf olan devletler için bağlayıcı sayıldığından No 25’in kabul edilmesiyle birlikte Birleşmiş Milletler’e üye bulunan bütün devletlerin, dijital ortama ilişkin çocuk haklarını tanıması gerekmektedir. Uluslararası anlaşmanın bağlayıcılığı nedeniyle iç mevzuatta yapılacak revizelerle hak ihlalleri ve çocuk mağduriyetli suçların hukuki temeli oluşturulabilmektedir. Türkiye’de mevzuatta bulunan çocuk koruma sisteminin de genel yorumda belirtildiği gibi dijital ortamdaki hakları kapsayıcı şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Ülkemizde Çocuk Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu kurul etkinliğini sürdürememesi nedeniyle sivil toplum kuruluşları ve vakıflarla işbirliği içinde çalışamaz hale gelmiştir.⁷⁹ Örneğin Türkiye’de Çocuk Dostu Medya Düzeni için en kapsamlı çalışma, 14-15 Kasım 2013 tarihinde BYEGM, Çocuk Vakfı, RTÜK iş birliğinde düzenlenen I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi süreçlerinde hazırlanan I. Türkiye Çocuk ve Medya Stratejisi ve Uygulama Planı 2014-2018 belgesidir. Ne yazık ki bu belge hâlâ resmi belge niteliğine kavuşamamış ve henüz uygulanamamıştır.⁸⁰ Çocuk hakları konusunda etkin çalışmalarda bulunacak kurul yeniden oluşturulmalı ve ilgili vakıflar desteği sağlanarak etkinliğini sürdürmelidir. Kurul var olan düzenlemelerin etkinliğini raporlamalı, oluşturulan raporlar yapılacak yeni düzenlemelerde dikkate alınarak amacını gerçekleştirmelidir.

V. SONUÇ

Radyo ve televizyon iletişim araçlarının hayatımıza girmesiyle başlayan değişim, bilgisayar ve internet kullanımıyla sanal evrende yeni bir dünya yaratma noktasına gelmiştir. Değişimle birlikte insanların bakış açıları çeşitlenmiş, çocuğa ait tanımlar da aynı değişime uğramıştır. Çocukların doğdukları andan itibaren maruz kalarak büyüdüğü dijital kanallar, birçoğu tarafından sınırı olmayan bilgi dünyası olarak görülse de yarattığı tehlikeleri görmezden gelmek mümkün değildir. Dijital kimliğin oluşmasından, çocuğun sosyal medya paylaşımlarına içerik olmasına kadar çeşitlenebilen sorunlar fark edilmiş olsa da yapıcı çözümler üretilmesi ve üretilen çözümlerin hayata geçirilmesi noktasındaki eksiklik devamlılığını sürdürmektedir.

⁷⁹ Örneğin, Çocuk Vakfı kuruldan ayrılmıştır. <https://www.stgm.org.tr/cocuk-vakfi-cocuk-haklari-izleme-kurulundan-ayrildi>

⁸⁰ Mustafa Ruhi ŞİRİN, *Çocuk Hakları ve Medya Üzerine*, sayfa 10 bölümünden aynen alınmıştır.

Çocuğun ve çocuk haklarının dijital dünyada uğradığı istismar ve ihlalleri değerlendirdiğimiz makalede yalnızca mevcut karşılaşılmış sorunlara değil, teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkabilecek sorunlara da değinilerek çözüm önerileri sunulmuştur. Çocuk hukukunun multidisipliner niteliği nedeniyle ortaya çıkan sorunların çözümü de farklı hukuk dalları altında incelenmiştir. Hedefin çocuğun üstün yararı gözetilerek çocuk çevresinde şekillenmiş “Çocuk Dostu Medya” ideasının gerçekleştirilmesi olduğu vurgusundan hareketle; açıklanan çözüm önerilerinin yapıcı yönü öne çıkarılmış, hukuki zeminler üzerine inşa edilecek dijitalleşme ve çocuk hakları konusundaki düzenlemelerin, ebeveyn ve çocuk bilinçlenmesinin katkısıyla amaca ulaşabileceği düşüncesi benimsenmiştir.

Günden güne değişen teknolojiye insanların uyum sağlaması gibi hukukun da uyum sağlaması gerekmektedir. Bu nedenle atılacak her adımda yolun devamı ön görülmeli, çocukların üstün yararı her daim yola ışık tutmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Çilem Tuğba (2016). *Yeni Medyada Çocuk Haberciliği: “Milliyet Çocuk”, “Hürriyet Çocuk” ve “Cicicee Çocuk Deyince” Sayfalarının İncelenmesi*.
- AKSOĞAN, Mustafa (2011). *Harmanlanmış Öğrenmenin Öğrencilerin Akademik Başarısına Ve Öğrenmedeki Kalıcılığa Etkisi*.
- ATEŞ, Emre Cihan & SALUK, Ahmet (2018). *Bilişim Suçları Kapsamında Suça Sürüklenen Çocukların İncelenmesi*.
- Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Stratejisi (2016-2021) <https://rm.coe.int/avrupa-konseyi-cocuk-haklar-stratejisi-2016-2021-/1680931c9b>
- Ayrıntı Dergi: Çocuklar ve Hakları <https://ayrintidergi.com.tr/cocuklar-ve-haklari/>
- BAĞIŞ, Radiye Canan (2019). *Çocukları Suça Sürükleyen Çevresel Nedenler: Sosyal Bağ Ve Sosyal Öğrenme Teorileri Işığında Bir Değerlendirme*.
- BAŞTEMUR, Şule & BORUCU, Dilara Hatice & BULUT, Sezer (2020). *Ebeveynlerin Çocuklarının Fotoğrafını Sosyal Medyada Paylaşmasının (Sharenting) Psikolojik Sonuçları: Bir Sharenting Olgu İncelemesi*.
- BİRİNCİ UZUN, Tuba (2016), Türk Medeni Kanunu’na Göre Velâyetin Kullanılması ve Çocuğun Yüksek (Üstün) Yararı İlkesi Doğrultusunda Boşanmada ve Evlilik Dışı İlişkide Birlikte Velâyet Modeli.
- ÇELEN, Fatma Kübra & ÇELİK, Aygöl & SEFEROĞLU, Süleyman Sadi (2011). *Çocukların İnternet Kullanımları ve Onları Bekleyen Çevrim-İçi Riskler*.
- ÇUBUKCU Ahmet & BAYZAN, Şahin (2013). *Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri*.
- DOLU, Osman & BÜKER, Hasan & ULUDAĞ Şener (2010). *Şiddet İçerikli Video Oyunlarının Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri: Saldırganlık, Şiddet ve Suça Dair Bir Değerlendirme*.
- Dünyada ve Türkiye’de Çocuk Hakları Dergisi Kasım 2020 Sayısı
- ERDOĞAN, Canan (2019). *Çocukların Kişisel Verilerinin Korunması (Sosyal Medya Örneği Kapsamında)*.
- GENCEL BEK, Mine (2011). *Medyada Çocuk Hakları ve Etik İlkeler*.
- GİRGİN, Ömer Ali & GÖNAL, Seray (2020). *Çocuğun Kişisel Verilerinin Sosyal Medyada Ebeveyn Tarafından Paylaşılmasının Hukuki Sonuçları*.
- GÜNGÖR, Ayten (2021). *Sosyal Medyada Çocuk Hakları İhlali ve Çocuk İstismarı: Instagram Anneleri*.
- Güvenli İnternet; Güvenli İnternet Hizmeti Nedir? <https://www.guvenlinet.org.tr/guvenli-internet-hizmeti> adresinden 16.04.2022 tarihinde erişildi.
- İstanbul Ticareti Üniversitesi Bilgi İşlem: Kimlik Hırsızlığı & Dolandırıcılık <https://bim.ticaret.edu.tr/index.php/kimlik-hirsizligi-dolandiricilik/>
- KARADAĞ, Özay (2013). *Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Çocuk Ve Çocukluk*. (Milli Folklor Dergisi, sayfa 110).
- Kişisel Verileri Koruma Dergisi, Kişisel Verilerin Hukuka Uygun İşlenmesinde Çocuğun Rızası (Cilt:3 Sayı: 1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1397697> adresinden 03.05.2022 tarihinde erişilmiştir.
- KÖSEBALABAN DOĞAN, Nalan (2006). *Televizyon Programlarındaki Şiddet Öğelerinin Çocuklar Üzerindeki Etkisi Ve Ebeveynlerin Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*.

- LİVİNGSTONE, Sonia: Children’s Rights Apply In The Digital World <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2021/02/04/childrens-rights-apply-in-the-digital-world/> adresinden 15.05.2022 tarihinde erişildi.
- MONTGOMERY, Kathryn C. (2018). “Büyük Veri” Devrinde Çocukların Gizliliğinin Korunması.
- NEŞELİ ÖZOĞLU, İnci (2019). Prof. Dr. Tolga Arıcak: E-Spor Bağımlılık Riskini Artıracak. <https://www.yesilay.org.tr/tr/makaleler/e-spor-bagimlilik-riskini-artiracak> adresinden 11.05.2022 tarihinde erişilmiştir.
- OZANSOY, Cüneyt (1999). Öznesini Arayan Nesneler: Çocuk ve Çocuk Hakları.
- ÖZBAY, Halil İbrahim (2021). İnternet Ortamında Çocukların Korunması.
- ÖZCAN, Özge (2017). Orta Çağdan Erken Modern Döneme Çocuğun Tarihsel Gelişimi. (Çocuk ve Medeniyet Dergisi, sayfa 91-125)
- POSTMAN, Neil (1995). Çocukluğun Yok Oluşu. (K. İnal. Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- SAĞLAM, Mehmet & ARAL, Neriman (2016). Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramı. (Çocuk ve Medeniyet Dergisi, sayfa 43-54)
- SALLAYICI, Zeynep & YÖNDEM, Zeynep Deniz (2020). Çocuklarda Bilgisayar Oyun Bağımlılığı Düzeyi İle Davranış Problemleri Arasındaki İlişki. Bağımlılık Dergisi cilt:21, sayı:1.
- ŞİRİN, Memduh Cemil (2016). Çocuk hukuku ne değildir? Çocuk ve Medeniyet Dergisi, 2016/1.
- ŞİRİN, Mustafa Ruhi (2018). Çocuk Hakları ve Medya Üzerine. Çocuk ve Medeniyet Dergisi, 2018/1 cilt:3, sayı:5.
- ŞİRİN, Mustafa Ruhi (2011). Çocuk Hakları ve Medya El Kitabı. Çocuk Vakfı Yayınları. Şubat 2011. <https://cocukvakfi.org.tr/wp-content/dosya/34k.pdf> adresinden 29.04.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Türkiye’de Çocuk Koruma Sistemi: Sorunlar ve Savunu Alanları https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/191983/mod_resource/content/0/Cocuk%20Koruma%20Sistemi%20sorunlar%20ve%20savunu%20alanlari.pdf adresinden 26.04.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). T.C. Resmi Gazete, 2709, 9 Kasım 1982.
- Türk Ceza Kanunu (2004). T.C. Resmi Gazete, 5237, 26 Eylül 2004
- Türk Medeni Kanunu (2001). T.C. Resmi Gazete, 4721, 22 Kasım 2001.
- Türkiye Çocuk Hakları Stratejisi ve Uygulama Planı (2013-2017) <https://www.cocukvakfi.org.tr/wp-content/uploads/2021/01/1-STRATEJI-BELGESI.pdf> adresinden 13.04.2022 tarihinde erişilmiştir.
- UZUN, Ruhdan (2014). Çocukların Medyadan ve Medyada Korunması Çocuklara Yönelik Etik Davranış Kurallarının İncelenmesi.
- UÇAK, Murat (2021). Kişisel Verilerin Hukuka Uygun İşlenmesinde Çocuğun Rızası.
- Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2013-2017) <https://aile.gov.tr/media/7937/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1-strateji-belgesi-ve-eylem-plan%C4%B1-2013-2017.pdf> adresinden 13.04.2022 tarihinde erişilmiştir.
- UNİCEF, Dünya Çocuklarının Durumu (2017): Dijital bir Dünyada Çocuklar <https://www.unicef.org/turkey/media/4291/file/D%C3%BCnya%20%C3%87ocuklar%C4%B1n%C4%B1n%20Durumu%202017:%20Dijital%20bir%20D%C3%BCnyada%20%C3%87ocuklar.pdf> adresinden 28.04.2022 tarihinde erişilmiştir.
- YÜKSEL ÖZMEN, Şule (2012). Çocuğun Adı Yok: Televizyon Haberlerinde Çocuğun Sunumu ve Çocuk Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi.

DİJİTAL DÜNYA, DİJİTAL SORUNLAR: KARANLIK MODELLERİN ÇOCUKLARA ETKİLERİ, OLUŞAN SORUNLAR VE OLASI ÇÖZÜMLER

Dilara Şahin - İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 3.Sınıf Öğrencisi
2.lık ödülü

ÖZET

Teknoloji hayatın her alanında var olan ve hızla gelişen bir araştırmalar, uygulamalar, platformlar bütünüdür. Öyle ki teknoloji günümüzde insanların doğdukları andan itibaren hayatlarının olağan akışına dahil olmakta günlük hayatın bir parçası haline gelmektedir. Bir önceki nesilde bile bu tür bir benimseyişin gerçekleşmediği göz önüne alındığında aslında bu gelişimin ne denli hızlı bir şekilde yaşandığı kolaylıkla görülebilir. Hayatta karşımıza çıkan her şey teknolojiyle etkileşimlerimizde de karşımıza çıkabilmektedir. Son derece hızlı gelişen teknoloji, insan etkileşimi arttıkça yeni sorular, sorunlar doğurmaktadır. Bu çalışmada internet arayüzlerinin, yani teknoloji-insan etkileşimi için yapılan tasarımların işleyişinde kullanılan ve kişileri kendi menfaatlerinin aksine hareket etmeye iten “karanlık modeller” ve bu modellerin özellikle çocuklara verdiği zararlar ele alınmıştır.

Çocukların hayatın her alanında korunmaya ve gözetilmeye muhtaç olduğunu da göz önüne alarak onların menfaatinin en iyi şekilde nasıl korunabileceği ile ilgili mevcut çalışmalar ve hayata geçirilebilecek öneriler sunulmuştur. Ele alınan bu sorunların teknolojinin gelişim hızına uyumlu bir şekilde hızlı ve etkili olarak çözüme kavuşturulması elzemdir. Çocukların dijital mecralarda mağdur edilmemesi için alınması gereken önlemleri tespit etmek ve çözüm üretirken bunu onların haklarını da zedelemekten yapmak, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Devletler ve tüm hukuk özneleri, çocukları dijital olmayan dünyada nasıl koruyorsa; dijital dünyada da öyle korumalıdır.

GİRİŞ

İnternetin ve birçok farklı işlemin internet üzerinden yapılabilir hale gelmesinin şüphesiz birçok avantajı

olmuştur. Bu avantajlardan biri de çoğu işlem ve hizmetin daha hızlı ve pratik bir şekilde yapılabilir hale gelmesidir. E-ticaret hayatımıza kalıcı olarak girmiştir ve kişiler kolaylıkla akla gelebilecek her türlü ürünü internet aracılığıyla satın alabilmektedir. Eğlence sektörü ve sosyal hayat özellikle yeni nesiller için dijital ortama taşınarak yeni bir boyut kazanmıştır. İnsanlar her türlü hizmeti “çevrimiçi” olarak alabilmekte, eğitim, spor ve kültür alanlarında kendini geliştirme imkânı bulmaktadır.

Fakat hız ve pratiklik gibi avantajların yanında gelen dezavantajların olması elbette kaçınılmazdır, bir işlemi hızlı bir şekilde yapmak o işlemle ilgili değerlendirme yapma süresini kısaltmaktadır. Daha kısa sürede daha fazla işlem yapabilmek normal şartlarda kişinin düşünmeye ve rıza göstermeye ayıracağı vakti de haliyle kısaltmaktadır ki bu da kişilerin sağlıklı irade oluşturmasını etkilemektedir. Bu durumun üzerine bir de kişileri manipüle etmeye odaklı ve aşağıda detaylı olarak açıklanacak olan “karanlık modeller” (dark patterns)¹ geldiğinde kişilerin günlük hayatlarında pek çok yanlış seçim yapabilecekleri ve iradelerinin sakatlanacağı rahatlıkla düşünülebilir.

Hukuk sistemleri irade oluşturma ve kişi ehliyeti bakımından her insanın denk görülemeyeceğini öngörmüş ve farklı sebeplerle “kırılgan” olarak nitelendirilebilecek bireyleri ihtiyaç duydukları şekilde korumak üzere kurallar getirmiştir. Hukuk kuralları bazı kişilerin borç altına giremeyeceği kabulüyle düzenlenmiş, kişiler bazen sadece yaş, bazen zihni durumları nedeniyle sınırlandırılmıştır. Hatta sıradan şartlarda sağlıklı bir irade açıklamasında bulunabileceği düşünülen kişilerin bile zaman zaman iradelerini açıklarken hataya düşebilecekleri, hile yoluyla iradelerinin sakatlanabileceği kanunlarda öngörülmüştür.

Bunun yanı sıra rıza verilmesi, irade açıklaması gibi durumlarda bazen kişileri düşünmeye yönlendirmek için ek şartlar getirilmiştir. Tüm bu bilinen örneklerden anlaşıldığı gibi genel olarak denebilir ki tüm hukuk sistemleri kişileri ehliyet ve irade oluşturma kabiliyeti yönünden aynı kefiye koymamak konusunda hemfikir olmuşlardır. Kişinin irade oluşturma kabiliyeti iç (kişinin kendi durumu) ve dış (kişiyi etkileyen diğer etkenler) faktörlere göre değişkenlik gösterebilir.

Özellikle iki veya daha çok taraftan oluşan hukuki ilişkilerde taraflardan birinin dengesiz bir dezavantaja sahip olması istenmemiş ve hakkaniyeti sağlamak amaçlanmıştır. Karşımıza “silahların eşitliği ilkesi” olarak da çıkabilen bu ilkede adaletli olmak adına “zayıf” tarafın şartları az da olsa iyileştirilmiştir. Genel işlem şartları, İş Hukukundaki kimi kanun maddeleri buna örnek teşkil edebilir.

¹ “What is deceptive design?” Deceptive Design: Formerly Dark Patterns: <https://www.deceptive.design/>

Kısacası toplum içinde korunması gereken grupların her daim olduğu kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Ve bu gruplara kötü niyetli kişilerin manipüle edebileceği çocuklar da dahildir. Devletler birçok farklı durumda çocuğun üstün menfaatini, yeri geldiğinde ebeveynlerin ve çocukların istekleri hilafına korumuştur.

Çocukların hem dijital ortamlarda hem günlük hayatın diğer alanlarında yetişkinlere göre daha kolay güven duyduğu, duygusal olarak hızlı değişimler yaşayabildikleri, verdikleri kararlarda genelde daha kısa vadeli düşündükleri tespitlerinde bulunulabilir.² Bu yüzden çocuklar için tasarım yapılırken çocukları yetişkinlerle bir tutmak hatasına düşülmemelidir. Tasarım konusunda hassas olunmalı ve etik değerler ön planda tutulmalıdır.

KARANLIK MODELLER: NEDİR, NİÇİN SAKINMALIYIZ?

Günümüzde kullandığımız telefon uygulamaları, internet siteleri, oynadığımız oyunlar, sosyal platformlar ve daha niceleri; hepsi bir tasarımın ürünüdür. “Kullanıcı Deneyimi Tasarımı”, diğer bir adıyla “UX” denen alan, insanların etkileşime girdiği ve arayüz denen tüm ürünlerin, yine biz kullanıcılar nasıl görüldüğü ile ve nasıl anlaşıldığı ile ilgilenir. İnternet siteleri, oyunlar, uygulamalar tasarlanırken akılda belli bir amaçla hareket edilir. Bu amaca ulaşılması için de “modellerden” faydalanılır. Eğer tasarımcı, kullanıcının deneyiminin kolay ve sorunsuz olmasını önceliği haline getiriyorsa ki olması gereken iş tanımını nedeniyle budur; A noktasından B noktasına gidiş kullanıcı için sorunsuz bir şekilde olmalıdır. Buna “olumlu model” de denebilir.³ Bir diğer model türünde ise kişinin A noktasından B noktasına gitmesi mümkün olsa da kullanıcı bunu yaparken olumludan çok olumsuz sonuç elde edecektir. Buna “anti modeller” yani basitçe kullanışlı olmayan tasarımlar denebilir. Burada ele alınacak “karanlık modeller” ise belirgin bir şekilde kullanıcının menfaatine olmayan seçimler yapmasına sebebiyet vermektedir. Bu sonuçların hepsine tasarım yoluyla varılabilir.

Dolayısıyla bu tasarımı yapan profesyoneller, bu tasarım sırasında bir seçim yapmak zorundadırlar. Kullanıcıların üstün menfaatini gözetebilirler veya tasarladıkları sitenin çıkarlarını kullanıcı hilafına önceleyebilirler.

Karanlık modeller bu sözü edilen “kullanıcı deneyimi tasarımının” (UX) bir parçasıdır ve tam anlamıyla “karanlık tarafıdır” denebilir. “Karanlık” olarak isimlendirilmesinin sebebi, kullanıcıları çoğunlukla tasarım yoluyla normalde vermeyecekleri bilgisiz kararlara, hatta kendi menfaatlerinin aksine olan seçimlere

yönlendirmeleridir.⁴ Karanlık modellerin internet sitelerinde kullanılması, kişinin o sitede daha uzun süre harcamaya itilmesi, belli bir üyeliği sonlandırmakta (menüde doğru seçeneği bulamadığı için) zorlanması, istemediği bir ödemeyi yapmak veya istemediği bir ürünü almak konusunda manipüle edilmesi şeklinde olabilir. Bu modellerin çeşitleri saymakla bitmeyecek gibidir ve tasarımcılar her geçen gün yeni bir karanlık modelle karşımıza çıkmaktadır. Bu tasarımsal seçimlerin kullanıcının kendi menfaatine olmayan yollara sapmasıyla sonuçlandığını belirterek karanlık modellerin ortak noktasını belirleyebiliriz.

Karanlık modeller kullanıcı deneyimi tasarımcılarının arasında etik yönden tartışılmış ve tasvip edilmeyen bir uygulama olduğu belirtilmiştir.⁵ Fakat bu mesleki duruşun tek başına yeterli olmadığı ortadadır. Bu sebeple karanlık modeller diğer bir adıyla “yanıltıcı tasarımlar” hukuki yönden sınırlandırmaya muhtaçtır. Bu hem kullanılan dijital hizmetler ve tüketici hukuku bağlamında, hem kişisel verilerin korunması ve temel insan hakları yönünden önemlidir. Kişisel verilerin korunması konusunda hem ulusal hem uluslararası düzeyde düzenlemeler mevcuttur. Fakat bu düzenlemeler ülkemiz bazında ele alındığında (örneğin Kişisel Verilerin Korunması Kanunu) çocukların özellikle korunması ile ilgili hiçbir korumanın var olmadığı anlaşılmaktadır.

Avrupa Parlamentosunda kabul edilmiş ve günümüzde kişisel verilerin korunması ile ilgili en kapsamlı düzenleme olduğu kabul edilen GDPR (General Data Protection Regulation/Genel Veri Koruma Yönetmeliği)⁶ ise çocukların kişisel verilerinin özellikle korunması gerektiğini düzenlemiştir fakat karanlık modeller veya çocukları menfaatlerine aykırı kararlar vermeye itebilecek herhangi bir yöntem ile ilgili bir düzenleme barındırmamaktadır. Tüketici hukuku bakımından henüz Parlamente'ye teklif edilme aşamasında bulunan DSA (Digital Services Act/Dijital Hizmetler Yasası) ise bu konuda bir düzenleme barındırıyor gibi görünmemektedir. Dolayısıyla konu hakkında mevzuat üzerinden bir inceleme yapılması fazla mümkün görünmemektedir.

Çocuk hakları denildiğinde mevcut en köklü uluslararası belge Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmedir. Sözleşmenin 16. maddesi çocuğun özel yaşantısına keyfi müdahale yapılmasını engellerken, 17. madde çocuğun kitle iletişim araçlarıyla ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi alma hakkını korur.⁷

⁴ The Dark UX Patterns Targeting Children: <https://uxdesign.cc/the-dark-ux-patterns-targeting-children-6c6cb1f0624d>

⁵ Ethical Design: Why Is It Critical for UX Designers? <https://www.uxmatters.com/mt/archives/2021/02/ethical-design-why-is-it-critical-for-ux-designers.php#:~:text=As%20a%20UX%20designer%2C%20you%20should%20uphold%20ethical%20design%20practices,as%20a%20truly%20global%20brand.>

⁶ PGDPR madde 8: <https://www.kisiselverilerinkorunmasi.org/wp-content/uploads/2017/09/GDPR-T%C3%BCrk%C3%A7e-%C3%87eviri-AB-Bakan%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf>

⁷ https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf

² Product Design For Kids: A UX Guide To The Child's Mind: <https://uxstudioteam.com/ux-blog/design-for-kids/>

³ ÇLight and Dark UX Patterns: <https://blog.prototypr.io/light-and-dark-ux-patterns-19ffcaa50e9a>

Sözleşme aynı zamanda çocuğun yetiştirilmesinde ve esenliğinde anne-babanın rolünü birden fazla maddede vurgular. Bunlardan yola çıkarak çocuğun mahremiyetinin korunmasının onun esenliği ve sağlığı için gerekli olduğunu, bu sağlanırken aynı zamanda çocuğun kendini gerçekleştirebilmesi için gerekli şartların sağlanması gerektiğini ve anne-babanın bu süreçte çocuk üzerinde bir koruyucu olduğunu söylemek mümkündür. Bu şartlar elbette günlük hayat kadar dijital hayatta da sağlanmalıdır.

Karanlık modeller kullanılan yöntemler ile isimlendirilmiş farklı gruplara ayrılmıştır. Bunlar özellikle “kullanıcı deneyimi” tasarımcılarının mesleki dillerinde kullandıkları terimler olarak çok çeşitlidir. Bu çalışmada, uluslararası hukukta göz önüne alınmış ve yaygın olduğu gözlemlenmiş kategoriler ele alınacaktır.⁸

1. Karanlık modeller, kullanıcıları aniden ve çok sayıda farklı bilgiye, seçeneğe, olasılığa vs. maruz bırakarak onların aslında istediklerinden daha fazla bilgi paylaşımlarına veya istemedikleri ölçüde bir bilgi işlenmesine rıza göstermelerine sebep olabilir. Bu modele “aşırı yükleme” denebilir.

Örneğin kişilerin iş bağlantıları kurması için oluşturulmuş bir platform olan LinkedIn, kaydolma aşamasında kişilere birçok farklı seçim yaptırırken onları rehberlerindeki kişilere “spam” mesajlar yollamaya rıza vermelerini sağlamayı başarmıştı. Bu karanlık model sonucu birçok insan niyet etmediği şekilde rehberindeki kişilerin de bilgilerini paylaşmış oluyordu.⁹ Fakat kaydolma işlemleri sırasında kişiler bunu fark etmiyordu çünkü kısa bir zaman zarfında birçok farklı konuda rıza göstermeleri gerekiyordu ve hızlıca tuşlara basarken alakasız bir konuda irade açıklamış bulunmaktaydılar.

2. Karanlık modeller, tasarım yoluyla kişilerin verileriyle ilgili gereken değerlendirmeyi yapmayı unutmalarına veya kişisel verilere ilişkin haklarını göz ardı etmelerine sebep olabilir. Bu modele “atlama yöntemi” da denebilir. Bu durum örneğin iki seçeneğin arasında birinin bulunduğu tuşun daha büyük ve farklı renkte olması, bir seçeneğin otomatik olarak seçilmiş olması, görsel olarak kafa karıştıran her türlü tasarımsal seçim olabilir.

3. Karanlık modeller kişilerin duygusal tepkiler vermesini ve iradelerinin etkilenmesini sağlamak amaçlı görsel uyarıcılar kullanabilir. Buna “duygusal yönlendirme” denebilir. Örneğin ücretli bir hizmet ile ilgili bir kampanya sunulduğunda reddetme seçeneği olarak “Hayır, ben daha çok para ödemek istiyorum.” yazıyorsa bu duygusal yönlendirmedir, çünkü kişiyi kampanyayı reddederek kötü hissettirmeye odaklanmaktadır.¹⁰

4. Karanlık modeller kişilerin kendi verilerini korumak veya verileriyle ilgili bilgi sahibi olmak için gereken adımları atmalarını zorlaştırabilir. Buna “köstek olmak” denebilir. Çok meşhur bir örnek olarak kullanıcıların ilgili platformdan kendi “kişisel verilerini talep etmek” verilebilir. Çoğu platformda kişilerin hangi verilerinin depolandığını öğrenmeleri son derece zordur. Kişiler hangi tuşa basarak neyi onayladıklarını tam olarak bilemiyorlarsa bu da bir sorun teşkil eder.

5. Karanlık modeller kullanılan arayüzün tasarımının değişken ve tutarsız olmasından faydalanarak kişilerin bilgilerinin işlenmesi ile ilgili süreci öngörmesini ve yönetebilmesini zorlaştırabilir. Buna “değişkenlik tuzağı” denir. Bu durum çoğunlukla internette bir sözleşme onaylamamız gerektiğinde ve metin son derece uzun olduğunda veya her işlemde farklı bir sisteme tabi olduğumuzda başımıza gelir. Tasarımcılar bu uzun metinleri çoğunluğun okumadığını bilmektedir ve bunu tüketiciye karşı kullanmaktadırlar. Kabul edecek taraf için önemli olan ve bilgi verilmesi gereken konuları metnin içine belirsiz bir şekilde yerleştirirler.

Örneğin Adobe isimli uygulamanın ücretsiz deneme süresinin hemen ardından ödenecek ücret hemen yanında yazmaktadır. Fakat cayma durumunda kişilerin yıllık ücretin yarısını ödeyeceği bilgisi “Kullanım Koşulları” başlığı altında ayrı bir pencerede bulunmaktadır.¹¹ Bu uygulama değişkenlik tuzağı bakımından mükemmel bir örnek teşkil eder.

6. Karanlık modeller kişileri verilerinin nasıl işlendiğini ve kullanıldığını öğrenememeleri için kullanılabilir ve kişiler yine bu sebepten verileriyle ilgili tam olarak bilgi sahibi olamayabilir. Buna “karanlıkta bırakma” denir. Örneğin bir internet sitesi “verileriniz hizmetimizi iyileştirmek için kullanılabilir” diyerek kişiden rıza göstermesini istiyorsa bu ifadenin belirsizliği kişinin iradesiyle ilgili sorun oluşturmaktadır.

Karanlık modeller ana hatlarıyla bu şekilde derlenmiştir. Çocukların bu yöntemlerden nasıl etkilendiği ise bir sonraki bölümde açıklanacaktır.

ÇOCUKLAR VE KARANLIK MODELLER

İnternet, çevrimiçi oyunlar, sosyal medya gibi çok hızlı ve öngörülemez düzeylerde gelişen teknolojilerin çocukların hayatına girişi de yine bu hızda ve düzeyde olmuştur; neredeyse dünyaya geldikleri andan itibaren bu teknolojilerle etkileşim halinde olmuş çocuklar için dijital mecralar hayatın kalıcı bir parçasıdır. Ve buna

⁸ EU Dark Patterns Guidelines https://edpb.europa.eu/system/files/2022-03/edpb_03-2022_guidelines_on_dark_patterns_in_social_media_platform_interfaces_en.pdf

⁹ LinkedIn Dark Patterns, <https://medium.com/@danrschlosser/linkedin-dark-patterns-3ae726fe1462>

¹⁰ Confirm Shaming: <https://www.netsolutions.com/insights/dark-patterns-in-ux-disadvantages/>

¹¹ How Adobe Tricks Users Into a 12 month Contract: <https://twitter.com/darkpatterns/status/1489901640777973768>

rağmen internet hizmet sağlayıcıları, tam olarak hangi kişi ve gruplara hizmet verdikleriyle ilgilenmeyerek son derece standart hale gelmiş bir kullanıcı tecrübesi sunmaktadır. Özellikle kullanıcılarının çoğu çocuklardan oluşan platformlarda ve uygulamalarda bu sorun daha da büyümektedir.

Oysa hayatın her alanında sunulan hizmetlerin çocukların erişimine açık olduğu durumda buna göre düzenlenmesi gerekir ve hizmet sağlayıcılar bu konuda hassasiyet sahibi olmalıdır. Dijital hizmet sağlayıcıları söz konusu kar elde etmek olduğunda kişiselleştirilmiş bir hizmet sunabildiklerini defalarca kanıtlamıştır ve bunu kanıtlamaya devam etmektedirler. Fakat bu hizmet sağlayıcılar çocukların menfaatini gözetken tasarımları tercih etmek bir yana, onların iradelerini sakatlayacak ve çocuklara kendi menfaatlerine olmayacak seçimler yaptıracak tasarımlarla karşımıza çıkmaktadırlar. Bu çalışmada amaçlanan söz konusu “karanlık modellerin” nasıl karşımıza çıkabileceğini, çocukların hangi haklarına yönelik ihlaller oluşturacaklarını ve bu konuda ne tür düzenlemelere ihtiyaç olabileceğini aydınlatmaktır.

Bir önceki bölümde sayılan yöntemlerin her biri kişilerin irade açıklamalarını oluşturma süreçlerini baltalayabilecek ya da etkileyebilecektir. Bu durumdan korunmaları için çocuklara özel bir ihtimam gösterilmesi gerektiği ise su götürmez bir gerçektir. Zira çocuklar kararlarının uzun vadeli neticelerini öngöremeyecek ve haklarını yetişkinler kadar etkin bir biçimde koruyamayacaktır. Çocuklar aynı zamanda daha duygusal ve dış etkenlere daha bağlı kararlar verebilmektedirler.

Karanlık modeller çocukları yetişkinlere göre daha derinden etkileyecektir. Özellikle çocukların “duygusal” ya da kırılgan tabiatı göz önüne alındığında, kişileri kelimelerin kullanılış şekli ile yersiz bir güven duygusuna veya tam tersi kaygı ve endişeye sevk edilmesi çocuklarda daha da büyük etkiler doğuracaktır. Örneğin emir kipi ya da gereklilik ifadesi taşıyan kalıplar çocukları buna uymak ihtiyacı hissettirebilir. Veya kullanılan ifadeler rıza gösterilen hususta ortaya çıkacak sonucu olduğundan çok daha pozitif (veya negatif) görünmesine sebep olabilir.

Buna ek olarak çocuklar her zaman kendi menfaatine olan kararları vermek yerine onun yaşlıları arasında kabul görme ihtiyacını giderecek kararlar verebilir. Bu sebeple çocukların kendilerine faydalı olan seçeneği her zaman öngöremeyeceği ve bu sebeple dil özelliklerinin manipülatif olmaması gerektiğini göz önüne almakta fayda vardır.

Çocukların dijital platformlarda manipülasyonlardan korunması için farklı hukuk otoriteleri farklı çözümler ve öneriler sunmuştur. Buna ek olarak özel şirketlerin de kendi iç mekanizmalarında benimsediği standartlar

oluşturmuştur. Örneğin Google çocuklara yönelik kişiselleştirilmiş reklamlara sınırlandırma getirmiştir: yeni kurallarına göre Google platformunda artık çocuklara yaş, cinsiyet ve ilgi alanlarına yönelik reklamlar göstermeyecektir.¹² Fakat bu düzenlemenin çocuklara yönelik diğer kişiselleştirme filtrelerini ortadan kaldırmadığı gözden kaçmamalıdır. Çünkü bu ifade aynı zamanda -örneğin- çocuklara önceki ürün aramalarının reklamlarının hala gösterilebileceği anlamına gelmektedir.

Eğer asıl meselenin çocukların manipülasyona açık ve korunması gereken varlıklar olduğu konusunda hemfikir olunursa, ki şu anda durumun bu olduğu anlaşılmaktadır: öyleyse çocukların mikro düzeyde hedef alınmasının toptan önüne geçilmeli; çocuklar manipülasyonun her türlüünden korunmalıdır. Bu gereklilik de hukuki otoritelerin adım atmasını mecburi hale getirmektedir. İlk olarak çocukların karanlık modellerden özellikle etkilendiği örneklerin incelenmesi, konunun öneminin anlaşılması yönünden gereklidir.

- Birleşik Krallık, çocukların verilerinin korunması ve çocuk haklarının dijital ortamlarda da savunulması için gündem oluşturmaya başarmış devletlerden biridir. ICO (Information Commisioner Office/Bilgi Komisyonu Ofisi) bu amaçla kurulmuş bağımsız bir idari otoritedir. Bu kuruluş sosyal medya platformlarının çocukların kullanımıyla ilgili bazı standartlar getirmesi gerektiğini savunmaktadır, kullanılan tasarımsal taktiklerle ilgili sundukları bilgiler, karanlık modeller ile ilgili önemli ayrıntılar içermektedir.

Örneğin Snapchat isimli telefon uygulamasının, uygulamayı daha çok kullanmaya iten ve her gün paylaşım yapma ihtiyacı oluşturan “seri” özelliğinin duygusal olarak yönlendirici olduğu tespitinde bulunmuştur. Bu “seri” özelliği çocukların bir başarı hissine kapılmasını sağlayarak onları uygulamaya bağımlı hale getiren ve daha fazla kişisel veri paylaşmalarını sağlayan bir karanlık model türüdür. Sosyal medyada öne çıkan bu tür yöntemler çocuklar için özellikle zararlıdır, çünkü arkadaş çevreleri tarafından nasıl görüldükleri ve ne kadar sosyal oldukları çocuklar için önemlidir. Kendi benliklerini oluşturma aşamasındaki çocukların bu karanlık modelden özellikle korunmaları gerekir.

- ICO bir diğer öneri olarak çocuklar için hazırlanan veri bilgilendirmelerinin daha yalın bir dille yazılmasını, yani karanlık modeller aracılığıyla çocukların verilerinin işlenme şeklini öğrenmek hakkından mahrum bırakılmaması gerektiğini savunmaktadır.¹³ Çocuklar, henüz yeterince bilgi sahibi

¹² Google restricts ad targeting of minors and will delist photos of kids at their request: <https://www.theverge.com/2021/8/10/22617976/google-children-ad-targeting-youtube-default-privacy-safesearch>

¹³ Under-18s face 'like' and 'streaks' limits on social media <https://www.bbc.com/news/technology-47933521>

olmadıkları konular, terimler üzerinde düşünüp karar verecek ve irade oluşturacak yeterliliğe sahip olmayabilir. Buna ek olarak çocuk, rıza gösterebilecek konumda ve yeterlilikte olsa dahi kendisine verilen bilgi dil özelliği bakımından ona uygun olmadığı için irade oluşturma seçeneği var olmayabilir. Bu da çocuğun kendi seçimini yapma hakkından, otonomisinden mahrum bırakılması anlamına gelir. Bu yüzden çocuklar bu tür platformları kullanırken yetişkinlerin yaşamayacağı sorunlar ve mağduriyetler yaşamaktadırlar.

- Bir başka örnek de popüler bir oyundan verilebilir. TwoDots isimli oyun, çocuklar oyuna başladığı andan itibaren mavi ve yeşil tuşlarla yönlendirme yapmaktadır. Yeşil tuş genelde ilerlemek için gerekli seçeneğe yönlendirmektedir. Bir tur oyun kaybeden kişinin önüne gelecek ekranda ise ek oyun hakkı satın alınabilmektedir, bu satın alma yeşil bir tuşla yapıldığı için de çocuklar çoğunlukla tuşa basmakta ve istemedikleri bir satın alma gerçekleştirmektedirler.¹⁴

Görüldüğü gibi bu oyun kişilerde bir alışkanlık inşa ederek ve onların hızlı bir şekilde oyuna devam edebilmek için yeşil tuşa basacağını öngörerek kullanıcılara adeta tuzak kurmaktadır. Genelde çocukların bu tür telefon oyunlarını oynadıkları ve bu çocukların okuma yazma bile bilmeyecek kadar küçük oldukları da düşünüldüğünde bu karanlık modelin de en çok çocuklara zarar verdiği anlaşılmaktadır.

- Bir diğer örnek bir eğitim uygulaması olan “ABCmouse” tarafından yapılan tasarımsal manipülasyondur.¹⁵ Bu eğitim programı kullanıcıları aboneliklerinin otomatik olarak yenileneceği konusunda bilgilendirmemiş ve aboneliklerini sonlandırmak isteyen kullanıcıları, başta “kolayca aboneliği sonlandırma seçeneği” vadetmiş olduğu halde zor bir sürece sokmuştur. Burada çocukların eğitimi gibi hassas bir konuda çalışmak ve hizmet vermekte olan bir kuruluşun, kişilerin bu hassasiyetinden ve karanlık modellerden faydalanarak kar elde etmeye çalıştığı açıktır.
- “Kurbo” isimli bir uygulama da bir karanlık model uygulamasıyla konu için önemli bir örnek oluşturmaktadır.¹⁶ Bu uygulama sekiz yaşa kadar inen bir hedef kitleye sahiptir ve bu şekilde pazarlanmıştır. Uygulamaya girişte çocuklara yaşları sorulmuş, 13 yaş altı olanlar bir “ebeveyn rızası”

aşamasına, 13 yaş üstü olanlar ise kendileri giriş yapabilecekleri bir aşamaya ilerlemişlerdir. Elbette çocukların verdikleri bu bilginin doğruluğunu teyit edebilecek hiçbir mekanizma olmadığını söylemeye gerek yoktur. Keza ebeveyn rızası aşamasını çocuğun kendi doldurup doldurmadığı da bilinemez çünkü cihaz hala çocuğun elindedir.

Bu denetimsizlikten ziyade sorun, çocukların yaşlarının niye sorulduğunu anlamalarının mümkün olmamasıdır, çünkü onlara bu bilgi sorulurken sebebiyle ilgili hiçbir açıklama sunulmamıştır. Uygulamanın amacı ise bu iki grup çocuğun verilerini toplamaktır. “Kurbo” topladığı bu verileri olması gerektiği gibi sınırlı bir süre değil sınırsız olarak depolamıştır ve bu bilgilerden yola çıkarak kullanıcı profillemeleri de yapmıştır. Görüldüğü gibi neye rıza gösterdiğiyle ilgili gereğince aydınlatılmayan çocuklar karanlık modeller aracılığıyla bir hak ihlali yaşamışlardır.

- Çocukların alışmış oldukları bir arayüzün sıkça ve bilinçli olarak değiştirilmesi de karanlık modellere ve bunun zararlarına örnek gösterilebilir. Bu değişiklikler çoğunlukla hedef kitlenin (bu durumda çocukların) davranışları gözlemlenerek yapılır, çünkü günümüzde birçok oyun güncellemeler yoluyla sürekli değişime uğratılabilir, öncesinde bir oyun satın alınırdı ve hiçbir değişiklik yapılamazdı ama gelişen teknolojiyle aksi mümkün hale gelmiştir. Çok popüler bir oyun olan Fortnite bu yöntemle karanlık modellerin çocuklara etkisi hususunda gündem olmuştur.¹⁷ Çocukların oyun içi alışveriş yaparken satın alma işlemini geri almayı sağlayan butonu gittikçe küçülttüğü tespit edilen oyun şirketi, çocukların emin olmadıkları satış işlemlerini ya da yanlışlıkla satın almak üzere oldukları ürünleri almak konusunda rızalarını geri çekmelerine engel olmuştur.

Burada dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. İlk olarak Fortnite oynayanların çok büyük bir kısmının çocuk olduğu, hatta genellikle 12-14 yaş grubunun bu oyunu oynadığı bilinmektedir. Yani oyun şirketi hedef kitlesini tanıyarak onların ihtiyaçlarına cevap vermek ve hakkaniyetli bir yol izlemek yerine bilinçli olarak çocuk kullanıcılarını sabote etmekte ve onların iradelerini sakatlamaktadır.

Bu örneklerden anlaşılmaktadır ki meslek içi etik kurallar koymak karanlık modeller yönünden yeterli olmamaktadır. Kuruluşlar çocukların dijital dünyadaki haklarını ve ihtiyaçlarını çoğunlukla göz ardı etmektedir. Bu da çocukların dijital dünyada korunması için pozitif hukuk kurallarını gerekli hale getirmektedir. Çünkü

¹⁴ Dark patterns, the sinister side of UX: <https://www.usertesting.com/blog/dark-patterns-the-sinister-side-of-ux>

¹⁵ ABCmouse to Pay \$10 Million to Settle FTC Charges of Illegal Marketing: <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2020/09/childrens-online-learning-program-abcmouse-pay-10-million-settle-ftc-charges-illegal-marketing>

¹⁶ FTC Continues Focus on Children's Privacy: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=b8049725-c57a-4254-810d-99302bccfa47>

¹⁷ Fortnite's purchase cancel button change got the players upset: <https://www.altchar.com/game-news/fortnites-purchase-cancel-button-change-upset-the-players-a1k7B9Z7FUfm>

çocukların gelişimlerinin en mühim dönemlerinde bu tür mağduriyetler yaşamalarının neticeleri çok daha ağır olmaktadır.

KARANLIK MODELLERE İLİŞKİN ÖNERİLER

Tüm bu bahsedilen sorunların çözümlenmesi için şu öneriler hayata geçirilebilir:

- Çocuklara yönelik hazırlanan veya çocukların da kullanabileceği öngörülen uygulamalar, internet siteleri, oyunlar, platformlar “kullanıcı deneyimi tasarımı” bakımından çocukların anlayacağı sadelik ve netlikte hazırlanmalı; kullanılan dil buna göre yalın hale getirilmeli, öncesinde vurgulandığı gibi çocukların manipüle edilemeye daha açık “hassas” bir grupta olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Çocuklardan internet kullanımı sürecinde alınması muhtemel rızaların tümünde kullanılabilecek cümle ve kalıplara belirli standartlar getirilmelidir.
- Günümüzde internet arayüzlerinde sıklıkla kullanılan, örneğin “Evet” tuşunun büyük “Hayır” tuşunun küçük buton olarak tasarlanması gibi, kişileri yönlendirme amacı güden yöntemler çocukların etkileşim halinde olduğu tüm ortamlarda ortadan kaldırılmalıdır.¹⁸ Seçeneklerin her birinin eşit şartlarda değerlendirilebileceği bir arayüz tasarımı sağlanmalıdır. Böylece çocukların irade açıklayabilecekleri durumlarda bunu sağlıklı bir biçimde yapabilmeleri sağlanmış olacaktır.
- Çocukları herhangi bir site, uygulama veya platformda bağımlılık yapacak düzeyde kalmalarını sağlamayı amaçlayan yöntemler (örneğin yukarıdaki örneklerde de bahsedilen, Snapchat uygulamasındaki “seri” özelliği gibi) terk edilmelidir. Çocuklar nasıl internet dışı alemde bağımlılık yapıcı etkenlerden hukuki düzenlemeler aracılığıyla korunuyorsa, internet alanında da korunmalıdır. Sosyal platformlarda çocukları bağımlı hale getirecek veya kendi kimliğini oluştururken onları duygusal olarak baskı altında hissettirecek düzenlemeler sonlandırılmalıdır.
- Çocukların kullandığı platformlarda mahremiyet önemslenmeli ve “kural olarak mahremiyet” ilkesinin hâkim olması sağlanmalıdır.¹⁹ Buna uygun olarak çocukların veri paylaşmayı kabul etmediği prensip

olarak kabul edilmeli, kişiselleştirilmiş reklam, profillemeye gibi faaliyetler için çocuklar yönünden aksi yönde talep gelmedikçe rıza verilmemiş sayılmalıdır. Çocukların kendi mahremiyetlerini korumak ve kişisel verilerine ilişkin haklarını yönetmek için gerekli donanımda olamayabileceği göz önünde tutularak bu koruma vazifesini ilgili platform üstlenmelidir. Arayüz tasarımı her durumda çocukların mahremiyeti esas alınarak gerçekleştirilmelidir.²⁰

- Ebeveynin ya da çocuktan sorumlu olan kişinin çocuğun dijital ortamdaki aktivitelerini ayrı bir cihazdan kontrol ve altında tutabileceği ve izleyebileceği platformlar geliştirilmelidir. Çocukların manipülasyona açık olmaması için ve normal şartlarda kendileri gösteremeyecekleri rızayı onun yerine gösterebilmesi için ebeveynler/sorumlu kişilerin çocuğun menfaatini gözetebileceği şartlar sağlanmalıdır, çocuğun aldığı kararların icazete benzer bir rızayla yetişkin tarafından da değerlendirmesi sağlanmalıdır. Keza GDPR 8. madde de kişisel veri bağlamında yetişkinin rolünü vurgulamıştır.
- Bu noktada önemsenmesi gereken şey şudur: çocuğun üzerinde sorumlu olan yetişkine çocuğu koruma noktasında tüm sorumluluk bırakılmamalıdır. Çünkü bırakıldığı takdirde alınması gereken rızanın çeşitliliği ve çok sayıda olması, veri işlenmesinin teknik anlamda karmaşık bir süreç olması sebebiyle herkesin bu konuda tam bir kavrayışa erişemeyeceği gerçeği “veli/vasi rızası” mekanizmasını işlemesi imkânsız bir hale getirecektir.
- Çocukların internette hangi hususlarda irade açıklayabileceği, hangi konularda yetişkin müdahalesine ihtiyaç duyulacağı, bunun “ehliyet” çerçevesinde yeniden değerlendirmesinin gerekip gerekmediği tartışmaya açılmalıdır. Dijital çağ ile artık her türlü işin ve işlemin teknoloji yoluyla yapılabilmesi söz konusudur, bu da insan hayatının dijital boyuta taşınması demektir. Bu yeni boyut kendine özgü sorunlarının kendine özgü yöntem ve fikirlerle çözülmesini gerektirir. Karşılaşılan sorular daha önceden belirlenmiş kurallar ile cevaplanamayabilir.
- Bir önceki çözüm önerisiyle de ilintili olarak, tüm 18 yaş altı bireylerin dijital ortamda aynı kurallara tabi olmamasının gerekliliği de vurgulanmalıdır. Her yaş/yaş grubu dijital dünyadaki hakları ve imkanları ile ilgili farklı bir tecrübe ve bilgi birikimi edinmiş olacaktır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 18 yaş altı her bireyi çocuk kabul ederken (madde 1), GDPR madde 8’e göre 16 yaş ve üstü

¹⁸ 10 Common Dark Patterns in UX and How to Avoid Them: <https://www.netsolutions.com/insights/dark-patterns-in-ux-disadvantages/>

¹⁹ “Tasarım Yoluyla Gizlilik” <https://www.mbkaya.com/bilisim-ve-teknoloji-hukuku/>

²⁰ Privacy by Design: Designing with children’s privacy in mind: <https://ico.org.uk/about-the-ico/news-and-events/events-and-webinars/privacy-by-design-designing-with-children-s-privacy-in-mind/#:~:text=The%20Children’s%20code%20is%20a,designed%20with%20them%20in%20mind.>

bireylerin kişisel verilerinin işlenmesi hukuka aykırı değildir. Bu sebeple ilgili hukuki düzenlemeler yapılırken de aşamalı bir anlayışa sahip olmak önemlidir. Örneğin 16-18 yaş arası grubun manipüle yoluyla internet alışverişi yapması daha az olasıdır, mahremiyetini ne kadar korumak istediği kendi iradesine kısmen de olsa bırakılabilir veya 13 yaş üstü çocukların kişiselleştirilmiş reklamlardan 13 yaş altına göre daha az etkileneceğine kanaat getirilebilir.²¹ Zira her ne kadar çocukların korunması gerekse de bunu sağlamak adına mutlak sınırlamalar getirmek onların başka haklarının zedelenmesine yol açacaktır.

- Her ne kadar çocukların dijital dünyadaki varlığına ve etkileşimlerine genelde “çocuğu koruma” perspektifinden yaklaşmış olsak da çocukların kendilerini gerçekleştirebilmeleri ve haklarını kullanabilmeleri yönünden bir denge gözetilmelidir. Hukuki düzenlemeler “çocuğun üstün menfaatini” gözetirken çocukların sosyalleşmek, toplumda var olmak, kendilerini eğitmek gibi amaçlarla aktif olarak dijital ortamda var olması gerektiğini de gözetmelidir. Bu bakımdan “çocukların hakları” olduğu gerçeği de önem kazanmaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin çocukları bu konuyla bağlantılı olarak hangi hakları yönünden koruduğuna yukarıda değinilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada genel olarak ele alınan tüm örneklerden yapılabilecek çıkarımlar vardır. İlk olarak çocukların dijital dünyada da en az dış dünyada olduğu kadar zarar görmeye müsait olduğu genel bir kabul olarak benimsenmelidir. Hatta mevcut durumda dijital dünya daha büyük tehlikeler barındırıyor diye bile düşünülebilir çünkü dijital platformların taşıdığı tehlikelere ilişkin yasal bir boşluk ve koruma mekanizmalarında eksiklikler söz konusudur. Çocuklar dünyaya karşı daha güven dolu ve kararlarında daha duygusaldır. Dolayısıyla sağlıklı kararlar vermeye daha müsait bireylerdir. Bu sebeple dijital dünyaya ilişkin yapılacak herhangi bir hukuki düzenleme çocukları özel olarak koruyan yapıda olmalıdır.

Karanlık modellerin yarattığı olumsuz şartlar yeni yeni tartışmaya açılmış ve hakkında düzenleme yapılmasına son derece muhtaç bir alandır. Hakkında pozitif hukuk düzenlemesi neredeyse bulunmayan karanlık modellerin günlük hayatımıza etkisi ise inanılmaz düzeylerde. Dijital mecraların çok hızlı bir değişime uğraması, hukuk kurallarının bu hızı yakalayamamasına yol açmaktadır. Her ne kadar bu düzenleme eksikliği

kişi özgürlükleri açısından serbest bir ortam yaratıyor olsa da tüm tarafların sınırsız serbest olduğu bir dünyada en çok kendini savunamayanların zarar göreceği de su götürmez bir gerçektir. Bu çalışmada vurgulanan da çocukların gördüğü zarar olmuştur.

Karanlık modellerin sınırlandırılmaması çocuklarda teknoloji bağımlılığından, kişisel verilerin orantısız toplanması sebebiyle mahremiyetin ihlaline; kişisel gelişimdeki aksaklıklardan psikolojik durumda oluşan güvensizliğe kadar birçok farklı mağduriyete yol açmaktadır. Elimizde mevcut durumda karanlık modellerle ilgili genel bir düzenleme kesin ve acil olarak gerekse de bu düzenlemede çocuklar kesinlikle unutulmamalıdır, çünkü aslında göz ardı ediliyor olsa da yaşam tarzlarıyla teknolojiyi en çok harmanlayanlar da dijital hizmetlerden en çok faydalananlar da yeni nesiller, yani çocuklardır. Ve çocukların dijital ortamdaki haklarının erkenden korunması, ilerleyen dönemlerde veri güvenliği ve kişisel verilerin korunması gibi konularda toplumların daha sağlam adımlar atabilmesini sağlayacaktır.

²¹ PKids for Sale: Online Advertising and the manipulation of children: https://www.globalactionplan.org.uk/files/kids_for_sale_v2.pdf

KAYNAKÇA

- “What is deceptive design?” Deceptive Design: Formerly Dark Patterns: <https://www.deceptive.design/>
- Product Design For Kids: A UX Guide To The Child’s Mind: <https://uxstudioteam.com/ux-blog/design-for-kids/>
- Light and Dark UX Patterns: <https://blog.prototypr.io/light-and-dark-ux-patterns-19ffcaa50e9a>
- The Dark UX Patterns Targeting Children: <https://uxdesign.cc/the-dark-ux-patterns-targeting-children-6c6cb1f0624d>
- Ethical Design: Why Is It Critical for UX Designers? <https://www.uxmatters.com/mt/archives/2021/02/ethical-design-why-is-it-critical-for-ux-designers.php#:~:text=As%20a%20UX%20designer%2C%20you%20should%20uphold%20ethical%2Ddesign%20practices,as%20a%20truly%20global%20brand.>
- GDPR madde 8: <https://www.kisiselverilerinkorunmasi.org/wp-content/uploads/2017/09/GDPR-T%C3%BCrk%C3%A7e-%C3%87eviri-AB-Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf>
- BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme: https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf
- EU Dark Patterns Guidelines https://edpb.europa.eu/system/files/2022-03/edpb_03-2022_guidelines_on_dark_patterns_in_social_media_platform_interfaces_en.pdf
- LinkedIn Dark Patterns, <https://medium.com/@danrschlosser/linkedin-dark-patterns-3ae726fe1462>
- Confirm Shaming: <https://www.netsolutions.com/insights/dark-patterns-in-ux-disadvantages/>
- How Adobe Tricks Users Into a 12 month Contract: <https://twitter.com/darkpatterns/status/1489901640777973768>
- Google restricts ad targeting of minors and will delist photos of kids at their request <https://www.theverge.com/2021/8/10/22617976/google-children-ad-targeting-youtube-default-privacy-safesearch>
- Under-18s face ‘like’ and ‘streaks’ limits on social media <https://www.bbc.com/news/technology-47933521>
- Dark Patterns, The Sinister Side of UX: <https://www.usertesting.com/blog/dark-patterns-the-sinister-side-of-ux>
- ABCMouse to Pay \$10 Million to Settle FTC Charges of Illegal Marketing: <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2020/09/childrens-online-learning-program-abcmouse-pay-10-million-settle-ftc-charges-illegal-marketing>
- FTC Continues Focus on Children’s Privacy: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=b8049725-c57a-4254-810d-99302bccfa47>
- 10 Common Dark Patterns in UX and How to Avoid Them: <https://www.netsolutions.com/insights/dark-patterns-in-ux-disadvantages/>
- Fortnite’s purchase cancel button change got the players upset: <https://www.altchar.com/game-news/fortnites-purchase-cancel-button-change-upset-the-players-a1k7B9Z7FUfm>
- “Tasarım Yoluyla Gizlilik” <https://www.mbkaya.com/bilisim-ve-teknoloji-hukuku/>
- Privacy by Design: Designing with children’s privacy in mind: <https://ico.org.uk/about-the-ico/news-and-events/events-and-webinars/privacy-by-design-designing-with-children-s-privacy-in-mind/#:~:text=The%20Children’s%20code%20is%20a,designed%20with%20them%20in%20mind>
- Kids for Sale: Online Advertising and the manipulation of children: https://www.globalactionplan.org.uk/files/kids_for_sale_v2.pdf

DİJİTAL ORTAMDA ÇOCUK HAKLARI: BİR DENGİ MESELESİ

Nurulhüda Erdeve - İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 3.Sınıf Öğrencisi
3.lük ödülü

ÖZET

Çevrimiçi olmanın temel ihtiyaç haline geldiği dijital çağda, çocuklar da yetişkinler gibi vakitlerinin çoğunu dijital ortamlarda geçirmektedir. Fırsat ve risklerin birarada bulunduğu internet ortamına erişim, tüm çocuklar için sağlandıktan ve her çocuğa dijital okuryazarlık eğitimi verildikten sonra Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin dijital ortama uygulanmasının sağlanmaya çalışması gerekecektir. Çocuk haklarının fiziksel ortamda olduğu kadar dijital alanda da gerçekleştirilebilmesi için çevrimiçi risk ve fırsatlar dengelenmeli; katılım ve tedbir hakları ve korunma hakları birbirlerine zarar vermeyecek şekilde uygulanmalıdır. Hak sahibi bireyler olan çocuklar için, bu hakları dijital ortamda sağlamak konusunda uluslararası örgütlerin, devletlerin, sivil toplum kuruluşların, eğitimcilerin, çevrimiçi kurumsal platformların muhtelif görevleri vardır.

Anahtar Kelimeler: *çocuk, çocuk hakları, dijital ortam, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çevrimiçi riskler, çevrimiçi fırsatlar*

1. GİRİŞ

Çocuk haklarının hukuk düzeni açısından taşıdığı önem, konunun öznesi ile alakalıdır. “Çocuk”, zamanda ileriye doğru bakıldığında dünyayı miras alacak ve arkada bıraktıklarımızı elinde tutacak özne olması itibariyle; zamanda geriye doğru bakıldığında ise bugünün çocukluğu ile yetişkinlerin yaşadığı çocukluk arasındaki farkı vurgulayarak, üzerinde çok az kontrole sahip olduğumuz kültürel dönüşümleri bize gösteren figür olması sebebiyle toplumsal önem taşır. (Livingstone & Third, 2017) Çocuk hakları hukukunun öznesi olarak “çocuk”, sadece bakılmaya muhtaç, özel gözetim gerektiren küçük olarak değil, hak sahibi birey olarak görülmelidir. (M.C. Şirin, 2016)

“Çocuk” gerek hem evrensel hem kültürel bir konsept olması, gerek sadece biyolojik değil aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve tarihsel bir anlam içermesi itibariyle tanımı yapılması zor bir kavramdır. (Güçlü, 2016) Türkiye Cumhuriyeti’nin de taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin birinci maddesi, “Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.” diyerek sözleşmenin kapsamı açısından bir tanım yapmıştır.¹ Ayrıca Sözleşmenin giriş kısmında, Çocuk Hakları Bildirisi hatırlatılarak çocukların psikolojik ve fiziksel olarak olgunlaşmamış olmaları dolayısıyla başkaları tarafından bakım ve korunmaya ihtiyaç duydukları göz önüne alındığından, çocuklara özel bir yasal konum sağlanacağı belirtilmiştir. (Van der Hof, 2014)

1989’da Sör Tim Berners-Lee, 2022 yılı itibariyle dünya çapında yaklaşık 4.95 milyar² kullanıcısı olan World Wide Web’in temelini oluşturacak kodu yayınlamış ve aynı yıl, Birleşmiş Milletler (BM), BM tarihinin en çok onaylanan insan hakları sözleşmesi olan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’yi kabul etmiştir. Çocuklar, eşzamanlı olarak dijital çağın öncüleri ve masum kurbanları olarak görülmelerine rağmen World Wide Web -ve daha genel olarak İnternet-, büyük ölçüde yetişkin bir kaynak olarak düşünülmüştür. 2014 yılında dijital ve çocuk haklarının 25. yıldönümlerinin çakışması, çocuk haklarının temelini oluşturan koşulların “dijital çağ”da olumlu veya olumsuz potansiyel dönüşümlerine dikkat çekmeye istekli bilim adamları, politika yapıcılar ve aktivistler tarafından değerlendirilmiştir. İçinde bulunduğumuz çağın bu bağlamda “dijital çağ” olarak adlandırılması, internetin sadece “yararlı bir araç” olarak görülmesinden öte, küresel dijital ağların toplumun belkemiği haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. (Livingstone & Third, 2017)

Dijital çağda büyüyen hatta direkt bu çağın içine doğan çocuklar günlerinin önemli bir bölümünü çevrimiçi ortamda geçirmektedirler. Sınırları ve zaman dilimlerini aşma gücü bulunan bilgi ve iletişim teknolojileri, bugünün çocuklarının ve gençlerinin küresel bir topluma katılmaları için, daha önce mümkün olmayan şekillerde, araçlar sağlamıştır. (Third, Bellerose, Dawkins, Keltie, Pihl, 2014) Dolayısıyla öncelikle çocuklar için dijital ortama eşit erişim ve dijital okuryazarlık eğitimi sağlanmalıdır. Ancak erişim, fırsatların yanında çocuklar için yeni risk türleri de barındırdığından çocuk haklarının dijital ortamda da yaşatılmasının temin edilebilmesi için, çocukların Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede öngörülen katılım ve tedbir haklarına hâlel getirmeden koruma hakları uygulanmalı ve bu şekilde fırsat ve riskler arasında denge kurulmalıdır.

Dijital ortamda çocuk hakları ile ilişkilendirilebilecek birçok hukuki düzenleme bulunmasına rağmen özellikle

¹ <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>

² <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report>

bu alan düşünülerek formüle edilmiş hukuki düzenleme çok azdır. Dijital çağdaki çocukların esenliği ve güvenliği için yasal dü-zenlemeler ve sosyal çalışmalar yapma konusunda bilhassa devletin, devleti takiben eğitimcilerin, ebeveynlerin, sivil toplum kuruluşlarının büyük yükümlülükleri vardır. Çünkü Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesinin de belirttiği gibi,³ “insanlık, çocuğa verebileceğinin en iyisini borçludur”.

2. İNTERNETE ERİŞİM HAKKI VE MEDYA OKURYAZARLIĞI

Dijital araçların –doğru ve uygun şekilde kullanıldığında- bilgiye erişimdeki boşlukları kapattığı, yeni girişimcilik fırsatları yarattığı ve bu şekilde insan gelişimini desteklediği (Third vd., 2014); çocukların dijital işyeri becerilerini geliştirdiği, başkalarıyla bağlantıya geçip görüşlerini aktarma imkanlarına ulaşabildiği (Keeley & Little, 2017) bilinmektedir. Ancak çocukların dijital dünyanın bu olanaklarından yararlanabilmeleri; eşit şekilde her çocuğa sağlanacak açık, erişilebilir, uygun maliyetli internete bağlıdır.

UNICEF’in “Dünya Çocuklarının Durumu 2017, Dijital Bir Dünyada Çocuklar” başlığını taşıyan raporu,⁴ dünya gençlerinin yaklaşık üçte birinin, 346 milyon gencin internet erişimine sahip olmadığını ve Avrupa’da 25 gençten yalnızca biri internet kullanmaz iken bu oranın Afrika’da 5’te 3 olduğuna işaret ettikten sonra bu durumun eşitsizlikleri derinleştirdiğini ve çocukların her geçen gün dijitalleşen ekonomiye katılım olanaklarını azalttığını belirtmiştir. Rapora göre, bilgili ve katılımcı çocukların artması için hükümetler, uygun maliyetli internet erişimi sağlamalı ve çocuklara dijital okuryazarlık dersi vermelidir.

Erişim sağlandıktan sonra bir sonraki adım “medya okuryazarlığı”dır. Buckingham’a göre “medya eğitimi”, medya aracılığıyla eğitim için önkoşul olarak görülmelidir. Eğer çocukların okuldaki ve okul dışındaki teknoloji deneyimleri arasında daha etkili bağlantılar geliştirilmek isteniyorsa buradaki “medya” ifadesi sadece teknolojik bir terim olarak anlaşılmamalıdır. Zira çocuklar boş zamanlarında teknolojik araçları sadece “bilgi alma cihazı” olarak değil oyun oynama, yaratıcı şekillerde kendini ifade etme, görüntü paylaşma, samimi kişisel ilişkiler kurma ortamı olarak kullanmaktadırlar. Medyanın, onlar açısından “kültürel biçim” hali gözardı edilmemeli, bilakis öğrencilere bu ortamı anlamanın yolları öğretilmelidir. Dijital okuryazarlık, bu şekilde işlevselliğini belli eder ve çocukların dijital ortamda kaliteli içeriğe ulaşmalarını sağlar. Dijital okuryazarlığın çocuk hakları açısından bir başka işlevi de kendilerini zararlı içerikten korumalarını sağlayabilmesidir. Bu şekilde çocuklar için daha güvenli bir dijital ortam oluşturulabilir. (Buckingham, 2015)

³ <https://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>

⁴ <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2017>

3. DİJİTAL ORTAMDA ÇOCUK HAKLARI VE ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞMENİN DİJİTAL ORTAMDA UYGULANMASI

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, dijital çağdan önce tasarlanmasına, bazı ülkelerde tartışmalı olmasına ve çoğu ülkede yetersiz uygulanmasına rağmen (Alderson, 2000) ayırım gözetmeksizin her çocuğa uygulanacak temel standartları belirlemektedir. (Livingstone, Bulger, 2014) Bu yönü ve Türkiye dahil 196 ülkenin Sözleşmeyi onayladığı göz önünde bulundurulduğunda uluslararası hukukta çocuk hakları alanındaki temel hukuki düzenlemenin Çocuk Hakların Dair Sözleşme olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Mustafa Ruhi Şirin’in aktardığı üzere (Şirin M. R., 2018) Eugene Verhellen, Sözleşmenin içerdiği hakları üç grupta kategorize ederek yorumlamaktadır. Bu üç grup tedbir, koruma, katılım şeklinde olup tedbir grubu; çocuğun sağlık, eğitim, yeterli bir standartta yaşama ve sosyal korunma gibi temel ihtiyaç ve hizmetlere erişim haklarını, koruma grubu; çocuğun kötü muamele, istismar ve sömürü gibi şiddetin her çeşit görünümünden korunma hakkını, katılım grubu; çocuğun sesini duyurma ve karar verme süreçlerinde yer alma hakkını karşılar. Sözleşmedeki bu üç temel prensip dünyada yaygın destek görür ve bu sebepten dolayı Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, dijital ortamda çocuk haklarının değerlendirilmesi açısından uzlaşıya dayanan bir başlangıç noktası sağlamaktadır. (Livingstone, O’Neill, 2014)

1999 yılında, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin kabul edilmesinden 10 yıl sonra, gençler, medya uzmanları ve çocuk hakları uzmanları, dünya çapında çocuk haklarının geliştirilmesinde medyanın rolünü tartışmak üzere Oslo’da bir araya gelmiştir. Buradaki tartışmalar sonucu ortaya çıkan “Oslo Challenge”ın kabulü şu yöndedir: “Çocuk-medya ilişkisi, çocukların çok yönlü dünyasına ve onların haklarına -eğitim, ifade özgürlüğü, oyun, kimlik, sağlık, haysiyet, saygınlık, korunma- bir giriş noktasıdır ve çocuk haklarının her alanında, bir çocuğun yaşamının her ögesinde çocuk ve medya arasındaki ilişki rol oynar.” (Third vd., 2014)

Tahmini hesaplamalara göre 18 yaşından küçük çocuklar ve ergenler; tüm dünyadaki internet kullanıcılarının üçte birini oluşturmaktadır. (Keeley & Little, 2017) 26 Ocak 2022 tarihinde yayınlanan We Are Social ve Hootsuite’in ortak yayınladığı “Dijital in 2022” raporuna göre tipik bir internet kullanıcısı günde ortalama 6 saat 58 dakikasını internette harcamaktadır ki eğer ortalama bir insanın 7-8 saat uyuduğu varsayılırsa bir internet kullanıcısı uyanık olduğu saatlerin yüzde kırkıdan fazlasını çevrimiçi olarak geçirmektedir.⁵ Bu istatistikler karşısında, çocuk hakları hakkındaki hukuki düzenlemelerin, çocukların hayatında bu kadar büyük bir yer kaplayan dijital ortamda uygulama alanı bulmadan çocuk haklarının gerçekten sağlanmış kabul

⁵ <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report>

edilemeyeceği söylenebilecektir. Ki Livingstone’a göre bugünün görevi ÇHDS’nin dijital, yakınsak ve ağ tabanlı ortamda nasıl uygulama alanı bulabileceğini incelemektir. (Livingstone & Bulger, 2014)

Sözleşmenin on yedinci maddesi doğrudan “kitle iletişim araçları”ndan bahsetmesi ile dijital ortamda çocuk hakları açısından en göze çarpan maddedir. İlgili madde ilk fıkrasında: “Taraflar devletler, kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun; özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlâki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlarlar.”⁶ şeklindeki ifadesinden sonra taraflar devletlere çeşitli yükümlülükler getirmiştir. Madde metninden de anlaşılabileceği gibi 17. Madde yalnızca zarardan korunmakla ilgilenmekle kalmamış aynı zamanda kitle iletişim araçlarının işlevsel önemini ve çocukların gelişimine katkısını tanıyarak çocuğu çeşitli yönlerden geliştirmeye yönelik materyallerin üretilmesini ve temin edilmesini teşvik etmiştir. Ancak bu hakkın karşılanması, özellikle daha az sayıda insanın konuştuğu dilleri kullanan topluluklar açısından, hükümetlere pahalıya mal olacaktır. Şu anda yeterli hizmetin olmadığı basit bir örnekle görülebilmektedir: 9-10 yaşındaki Avrupalı çocukların yalnızca %34’ü, kendi yaşlarındaki çocukların çevrimiçi ortamda yapabileceği çokça iyi şeyin olduğunu söylüyor. (Livingstone & O’Neill, 2014)

Çocuk haklarının dijital ortamda uygulanması denince akla bir tek 17. madde gelmemelidir. Tedbir hakları grubundan çocuğun eğitim hakkını düzenleyen madde 28 ve çocuğun eğitiminin yöneleceği amaçları düzenleyen madde 29 internet ile ilişkilendirildiğinde, böyle bir hak çocuklar için çevrimiçi kaynakların temin edilmesinin yanında çocuğun “kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin” gelişmesini sağlayacak ve gençleri “özgür bir toplumda, yaşantıyı sorumlulukla üstlenme”ye hazırlayacak olan dijital becerilerin kazandırılmasını da açıkça kapsayacaktır. (Livingstone & O’Neill, 2014) Yine “dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkı”nı düzenleyen madde 31’in, günümüz çocuklarının boş vakitlerini çoğunlukla internet veya video oyunları ile değerlendirdikleri gerçeği ile birlikte değerlendirildiğinde konumuz açısından önemi ortadadır.

Katılma grubunda bulunan; “çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkı” (madde 12), çocuğun ifade özgürlüğü (madde 13) ve “toplanma ve dernek kurma özgürlüğüne ilişkin hakları”nın (madde 15) dijital çağdaki yansıması, eğitim, araştırma ve bilişim teknolojileri üzerindeki düzenleme ve denetlemeler hakkında onlara danışmak da dahil olmak üzere, tüm çocukları muhtelif toplumsal

süreçlere dahil etme gayreti olacaktır. (Livingstone & Bulger, 2014)

Korunma hakları açısından, taraflar devletlerin “her türlü istismar ve müdahaleye karşı korunma” sağlama (madde 19), “çocuğu her türlü cinsel sömürü ve cinsel suistimale karşı koruma” (madde 34), “esenliğe herhangi bir biçimde zarar verebilecek başka her türlü sömürüye karşı çocuğu koruma” (madde 36) yükümlülüğü dijital dünyada kendini; online çocuk istismarı görüntülerinin oluşturulması ve yayılmasını, cinsel “grooming”i, çocuk ticaretinin çevrimiçi boyutunu önleme olarak gösterecektir. Yine “çocuğun esenliğine zarar verecek bilgi ve belgelere karşı korunması”nın (madde 17/b.5), çocuğun özel yaşantısına, aile, konut ve iletişiminde keyfi ya da haksız yapılan müdahalelere veya onur ve itibarına yapılan haksız saldırılara karşı korunmasının (madde 16), çocuğun kimliğini koruma hakkının (madde 8) dijital çağda gerçekleştirilmesi; itibar risklerini, gizlilik ihlallerini, siber zorbalığı, pornografiyi, kişisel verilerin kötüye kullanımını önleme, bunlarla mücadele etme ve bu konularda farkındalığı artırma çalışmaları yapma yoluyla mümkün olabilecektir. (Livingstone & Bulger, 2014)

4. DİJİTAL ORTAMIN ÇOCUK HAKLARININ İHLALİ AÇISINDAN RİSKLERİ VE BAZI GÖRÜNÜŞ ŞEKİLLERİ

İçinde bulunduğumuz çağda çocuk internet kullanıcısı sayısı ve bu çocukların internette geçirdiği vakit giderek artmakta aynı zamanda interneti kullanmaya başlama yaşı düşmektedir. (Özbay, 2021) Avrupa Çevrim-içi Çocuklar Araştırma Projesi kapsamında gerçekleştirilen araştırmalara göre çocuklar interneti; okul işleri (%92), eğlence - video klip izlemek (%59), oyun oynamak (%49), arkadaşları ile sosyal ağlarda paylaşımda bulunmak (%48), haberleri okumak ya da izlemek (%40), müzik ya da film indirmek (%40) için kullanılmaktadırlar. (Çelen, Çelik & Seferoğlu, 2011) Çocuklar için eğitici, zengin, etkileyici hale gelen dijital ortamı kullanmak çocuklar açısından çeşitli riskler de barındırmaktadır. Şiddete maruz kalma; uygunsuz içerik, mal ve hizmetlere erişim; aşırı kullanımla ilgili durumlar; ve veri koruma ve gizlilik hakkı ihlalleri bu risklere örnek olarak verilebilir. (Third vd. 2014) Bu risklerin bazı görünüş şekilleri üzerinde durmak yerinde olacaktır.

4.1 Siber Zorbalık

Siber zorbalık - tanımı gereği - bir tür zorbalıktır. Olweus’a göre, zorbalık, güç dengesizliği bulunan bireylerarası ilişkilerde “tekrar tekrar ve zaman içinde” gerçekleştirilen saldırgan davranış veya kasıtlı ‘zarar verme’dir. “Siber

⁶ <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>

zorbalık” bunların yanında bünyesinde bazı karakterize özellikler taşır. İlk olarak, siber zorbalar nispeten kolay bir şekilde anonim kalabilirler. Bir diğer önemli fark, çevrimiçi iletişimde fiziksel ve sosyal ipuçlarının olmamasıdır. Bu özellik zorbanın davranışlarının sonuçlarıyla yüzleşmesini engeller veyahut zorbalık kastı bulunmayan mesajların siber zorbalık olarak yanlış anlaşılmasına da yol açabilir. Üçüncü bir fark, 7/24 erişilebilirliktir, geleneksel zorbalık kurbanları çoğunlukla evde güvende iken siber zorbalıkta durum böyle değildir. Geleneksel zorbalık ve siber zorbalık arasındaki diğer farklar, elektronik iletilerin potansiyel olarak sonsuz alıcıya hızla ulaştırılabilmesi ve internetteki bilgilerin doğasının kalıcı olmasıdır. (Van der Zwaan, Dignum, Jonker & Van der Hof, 2014)

Siber zorbalık, elektronik iletişim cihazları aracılığıyla yapılan zorbalık anlamına gelir. E-posta, anlık mesajlaşma uygulamaları, sosyal ağ siteleri, bloglar, sohbet odaları, çevrimiçi oyunlar, sanal dünyalar ve cep telefonu (sms) gibi bir çok ortamda; lakap takma, dedikodu yapma, görmezden gelme, tehdit etme, kişisel konuşmaları yayma, fotoğrafların üzerinde oynama yapma ve yayma, karalayıcı web siteleri oluşturma ve cinsel yorumlar gönderme gibi bir çok yöntemle gerçekleştirilebilir. Siber zorbalık genellikle akranlar arasında gerçekleşir ve her ne kadar anonimlik siber zorbalığın ayrılmaz bir parçası olsa da genellikle sosyal gruplar ve ilişkiler bağlamında gerçekleşir. Siber zorbalık henüz yeni ortaya çıkan bir olgu olduğundan, durdurmaya veya önlemeye yönelik onaylanmış yaklaşımlar henüz mevcut değilse de araştırmacılar sorunun nasıl çözüleceğine dair bazı önerilerde bulunmuşlardır. Birçok çalışma, bu konuda eğitimin ve farkındalığın önemini vurgulamaktadır. Hem çocuklar hem de yetişkinler (örneğin öğretmenler ve ebeveynler) siber zorbalık konusunda bilinçlendirilmelidir. (Van der Zwaan, Dignum, Jonker & Van der Hof, 2014)

4.2 Çevrimiçi Cinsel Taciz ve “Grooming”

Avrupa Çevrim-içi Çocuklar Araştırma Projesi kapsamında yapılan araştırmalara göre internet kullanıcısı olan çocukların yarısı (%49) interneti kendi yatak odalarında kullanıyor. Bu istatistik gözetimsiz internet kullanımının sıklığı hakkında bir izlenim bırakmaktadır. Bu izlenim ve mobil cihaza sahip çocukların sayısının artması çevrimiçi cinsel taciz olgusuna yönelik dikkati yoğunlaştırmaktadır. Çocukların çevrimiçi cinsel tacizini açıkça suç haline getiren ilk AB yasal belgesi “Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi” olan 2007 Lanzarote Sözleşmesidir. (Van der Knaap & Cuijpers, 2014) Türkiye’nin de 2011 yılında imzaladığı sözleşmenin 23. maddesi şu şekildedir: “Tarafların her biri, bir yetişkinin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak ... bir çocukla, bu çocuğa karşı Madde 18.1.a veya Madde 20.1.ada⁷ belirtilen suçları işleme

⁷ Bu maddelerin başlıkları “Cinsel istismar” ve “Çocuk pornografisine ilişkin suçlar” şeklindedir.

amacıyla kasten buluşma teklifinde bulunmasını, ve bu teklifi müteakiben bu buluşmaya yönelik somut eylemlere geçmesinin suç teşkil etmesini sağlamak üzere gerekli yasal veya diğer tedbirleri alacaktır.” Bu madde teknik anlamda “grooming”in⁸ suç olarak düzenlenmesine yönelikse de cinsel taciz kavramı daha kapsamlıdır ve kamunun endişesi de cinsel görüntü ve mesajların alınması da (ve gönderilmesi) dahil olmak üzere daha geniştir. (Van der Knaap & Cuijpers, 2014)

4.3 Özel Hayatın Gizliliği, Kişisel Verilerin Korunması, Unutulma Hakkı, “Sharenting”

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 16. maddesinin birinci fıkrası çocukların özel hayatın gizliliği hakkına sahip olduğunu belirtmektedir ve bu hak kişisel verilerin korunmasını da kapsamaktadır. Kişisel verilerin çevrimiçi olarak yayınlanması kimlik hırsızlığı, cinsel istismar, siber zorbalık, itibarın zarar görmesi vb. ile sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle çevrimiçi güvenlik, yeterli kişisel veri koruması sağlanarak geliştirilebilir. Daha da esasa inildiğinde, çocukların çevrimiçi etkinlikleri ve iletişimleri, şirketler ve hükümetler tarafından sürekli olarak ve titizlikle izlenmekte ve haritalandırılmakta ve nihayetinde bunlar ekonomik ve sosyal olarak ilgili kategorilere ayrıştırılmaktadır. Bu süreçte profil çıkartma adı verilir. (Van der Hof, 2014) Kişinin profilinin bir parçası haline gelmiş davranışsal ve diğer bilgiler, çoğu kez kişinin haberi veya rızası olmaksızın üçüncü taraflara satılabilmektedir. Özellikle ergenlerin biyolojik ve psikososyal özellikleri ile birlikte değerlendirildiğinde muhtelif gözetim, veri madenciliği, profil çıkarma ve manipülasyon yöntemleri önemli gizlilik kaygılarına yol açmaktadır. (Montgomery, 2018) Bu kaygılar göz önünde bulundurulduğunda çocuklara ait kişisel verilerin işlenmesi meselesinin, Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü (General Data Protection Regulation) kapsamında ayrı bir madde olarak düzenlenmesi şaşırtıcı değildir. Avrupa Komisyonu daha önce de çocukların ayrı bir korumaya ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir çünkü araştırmalara göre⁹ “çocukların kişisel verilerin işlenmesinde risk, sonuç, güvence ve haklar hakkındaki farkındalıkları daha azdır” (Van der Hof, 2014)

Gençlerin çoğu, elektronik belleğin “sonsuzluk etkisi”nden büyük ölçüde habersizdir. Bir içeriğin bir kez çevrimiçi yayımlandıktan sonra, kaldırılmasının pratikte zor olduğu gerçeği de hesaba katılınca bu gençlerin, genç iken yaptıkları çevrimiçi paylaşımlardan etkilenen imajlarının sonuçlarına yetişkin bireyler olarak katlanmak zorunda kalacakları anlaşılmaktadır. Günümüz toplumunda dijital itibar, en

⁸ Sanal ayartma bir yetişkinin cinsel olgunluk yaşına ulaşmamış bir çocuğu cinsel olarak istis-mar etmek veya sömürmek amacıyla çocuğa buluşma teklif ederek yaptığı kasıtlı eylemdir. <https://rm.coe.int/prems-107219-tur-2576-lanzarote-convention-leaflet-a5-web/168098bd18>

⁹ Bakınız, Eurobarometer 2007, Safer Internet for Children—a children’s perspectives, at http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/surveys/qualitative/index_en.htm

az kişinin “gerçek hayat” profili kadar önem arz etmektedir. Kişisel verileri toplama, saklama ve kullanma olanaklarının artması nedeniyle geçmişimizin “unutulabilirliği” ortadan kalktığından dolayı bu alanda bazı hukuki güvencelere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. (Ciavarella & De Terwangne, 2014) Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü’nün 17. Maddesi kişiler için “unutulma hakkı” öngörmüştür. Çocuklar açısından düşünüldüğünde bu hak, verileri rızalarına dayalı olarak toplanan, çevrimiçi ortamlardaki çocukların itibarlarına ve kişiliklerine zarar verebilecek kişisel verilerin kaldırılabilmesine olanak tanımaktadır. Kişi artık çocuk olmasa bile kullanılabilen bu hak, mutlak değildir ve ilgili verilerin ifade özgürlüğü veya bilgi edinme hakkı bağlamında gerekli olduğu hallerde; arşivleme, bilimsel veya tarihi araştırma amacıyla kullanıldığı durumlarda geçerli değildir. Bunlara ek olarak, “unutulma hakkı” çocuklara uygulanırken bazı sorunlarla karşılaşılabilir ve dinamik bir bakış açısı gerektirebilir. Örneğin; tanınmayan bir çocuk zamanla kamuya mal olmuş bir kişiye dönüşebilir bu sebeple verilerinin statüsü, özel (silinmeye değer) olmaktan çıkıp bir kamu yararı meselesi (korumaya değer) oluşturabilir. (Macenaite, 2017)

Unutulma hakkı bağlamında veya başka kapsamlarda çocukların kendi dijital kimliklerini nasıl oluşturduklarına (ve zarar verdiklerine) odaklanan geniş bir tartışma varken ebeveynlerin sanal dünyada çocukları hakkında bilgi yayınlama seçimlerinin ve bu tür paylaşımların çocuklar üzerindeki etkisini odak noktasına alan çok az tartışma vardır. Ebeveynler aslında genellikle çocuklarının internete erişimini sınırlandırarak ve siber zorbalık, cinsel içerikli mesajlaşma gibi çevrimiçi güvenlik tehditlerini tartışarak çocuklarının internet kullanımında gözetmen rolü oynarlar. Gerçekten de ebeveynler görünüşte çocuklarının dijital kimliğinin doğal koruyucusudur. Ancak ebeveynler her zaman koruyucu gibi davranmazlar. (Steinberg, 2016) “Sharenting” kelimesi “İngilizce’de “share” (paylaşmak) ve “parenting” (ebeveynlik) kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir (Dursun, 2019) ve bu terim birçok ebeveynin, çocuklarının yaşamlarıyla ilgili ayrıntıları çevrimiçi olarak paylaşma biçimlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu ebeveynlik anlayışı kasıtlı olsun ya da olmasın bu kişilerin çocuklarına zarar verebilmektedir. (Steinberg, 2016)

Çocukların, doğal olarak, özel hayatlarının gizliliğinde menfaatleri vardır ancak bu menfaat ebeveynlerin çocuklarının yetiştirilmesini kontrol etme hakkı ve ifade özgürlüğü hakkı tarafından gölgede bırakılabilir. Buradaki menfaat çatışması kendi içinde ayrı bir mesele olsa da bir ebeveynin çocuğunun kişisel bilgilerini çevrimiçi paylaşma kararı potansiyel bir zarar kaynağı teşkil eder. Ebeveynler üzerinde bir sınırlama olmadığı sürece çocuklara kendi dijital ayak izleri üzerinde kontrol sahibi olma hakkı sağlanamaz. (Steinberg, 2016)

4.4 Çocuk İşçiliği ve Çocuğun Emeğinin Sömürülmesi, “Youtuber Vlogging”

Çocuk işçiliği ve emeği gündeme geldiğinde genellikle çocuk işçiliğinin görünürlüğü fazla ve tehdit olarak görülen biçimleri tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda, çok uzun süredir medyada çocuk emeği kullanılmasına ve kötüye kullanımın oldukça yaygın olmasına rağmen, medyada çocuk emeği başlığı yer almamaktadır. (Değirmencioglu, 2010) Geleneksel anlamda çocuk oyunculuğu hakkındaki yasal düzenlemeler yetersiz iken vlog-tipi içeriklerde çocukların emeğini konu alan yasal düzenleme hiç yoktur. Çeşitli platformdaki içerik oluşturucularının içeriklerinden para kazanmak için birçok yolu olsa da, çocukları bu gelir akışına dahil etmek, aile vlog’unu diğer video içeriklerinden ayıran ve onu çocuk işçiliği alanına sokan şeydir. Aile vlogger’ları, özellikle küçük çocukları olanlar, hedef kitleleri genellikle küçük çocukları olan ebeveynler olduğundan çocuklarını sponsorlu içerik ve reklamlara dahil etmektedirler. Örneğin, yeni doğmuş bir çocuğu olan bir aile, tulum veya oyuncak bebek yapan bir markayla ortak olduğunda çocuk, bu reklamların ana konusu haline gelmektedir. Çocuk olmadan, bu markanın sponsorluk için ebeveyn içerik üreticisine başvurma olasılığı daha düşüktür. (Riggio, 2020)

Bir aile vloggerının reklamlarında rol alan çocuk ile onun “büyük ekran” akranı olan çocuk oyuncu arasında doğal olarak bazı benzerlikler vardır ancak aralarındaki farklar özellikle tartışılmalıdır. Aile vlog işi, samimi “ev videosu” doğası nedeniyle, ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte geçirdikleri eğlenceli vakti dünyaya sergilemelerinin gönüllü, gayri resmi ve organize olmayan bir yoluymuş gibi görünebilir. Bunun bir sonucu olarak, çocuk vlogger’ların kendi ebeveynlerinin YouTube kanalına harcadıkları zaman ve çaba, profesyonel çocuk aktörlerin televizyon ve film setlerinde harcadıkları zaman ve çaba kadar ciddiye alınmaz. Televizyonda veya filmlerde görünen çocuk sanatçılar, çalışmaları çok daha geniş bir ölçekte gösterildiği için daha yüksek bir kamu denetimine tabi iken vlog’da çocuk işçiliği, eğlence endüstrisindeki geleneksel çocuk işçiliği gibi düzenlenmez. Ayrıca film ve televizyon yapımcıları, çocuk oyuncunun yaşıyla ilgili sınırlamalara tabi iken aile vlogger’larının çocuğun yaşına bakılmaksızın tüm çocuklarını içeriklerine dahil etmelerine izin verilmektedir. Hatta, birçok ebeveyn, yeni doğan çocuklarını içeren doğum hikayelerini sergilemeyi büyük bir mesele yapmaktadır. Yeni doğan bebeklerin, doğumlarının sadece günler sonra vloglanıp yayınlanmasına “hayır” deme özerkliği yoktur. Bu çocuklar henüz yetişkin olmadığından bu işin, kamera önündeki çocukların psikolojisini nasıl etkilediği de henüz tam olarak bilinmemektedir. Ancak bilinen şey, çocukların bilgi, rıza ve kontrolleri olmaksızın hayatlarının kişisel detaylarının binlerce, bazen de milyonlarca insanla paylaşıldığıdır. Vlog çeken ailelerdeki çocukların güvenliği ve esenliği ile ilgili bilinen ve bilinmeyen endişeler, onların çaba ve emeklerinin maddi kazanç

sağlama amacıyla sömürülme tehlikesi, çocuk oyuncuları koruyan iş kanunlarının çocuk vlogger’larını da kapsamı gerektiğini göstermektedir. (Riggio, 2020)

5. DİJİTAL ÇAĞIN GETİRDİĞİ FIRSATLAR VE RİSKLER ARASINDA DENGELİ KURULMASI

“Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir.” şeklindeki üçüncü madde, her ne kadar “çocuğun üstün yararı” kavramının kapsamının nasıl belirleneceği sıkıntılı bir konu olsa da, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin temel yapıtaşlarından biridir. (Livingstone & O’Neill, 2014) “Çocuğun yüksek yararı” kavramının soyut yapısı yüzünden tanımlanmasının zor oluşu zayıf bir yön olarak görünse de bu durum ilkenin uyarlanabilme gücünü artırmaktadır. (Şirin M. C., 2019) Dolayısıyla dijital ortamda çocuk hakları yaşatılmaya çalışılırken de bu ilke geçerliliğini koruyacaktır. UNICEF’in Dünya Çocuklarının Durumu 2017 başlıklı raporuna göre “her çocuk, dijital dünyanın sunduğu olanaklardan faydalanabilmeli ve kendilerini bekleyen çevrimiçi risklerden korunmalıdır”. Çocuğun yüksek yararı da böyle dengeye dayanan bir bakış açısı gerektirir.

Araştırmalar çevrimiçi fırsat ve risklerin doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Çocuklara fırsatlar sağlamak, beraberinde toplumların çeşitli yollarla başa çıkmaya çalıştığı riskleri getirme eğilimindedir. (Livingstone & Bulger, 2014) Bu risklere yönelik yanıt stratejilerinden biri olan “yasaklayıcı veya kısıtlayıcı düzenlemeler yapma”nın, genellikle irrasyonel teknopaniklere dayalı olması, ifade özgürlüğünü tehlikeye sokması, ayrıca bu düzenlemelerin uygulanmasının kompleks ve maliyetli oluşu karşısında, başkaca alternatif yaklaşımlar geliştirmeye çalışmak akılcıca olacaktır. (Thierer, 2014) Ki bütün bunlara ek olarak güvenlik amacı taşıyan kısıtlayıcı uygulamalar çocukların dijital beceriler kazanma ve çevrimiçi öğrenme, keşfetme ve katılma şansını baltalamaktadır. Dolayısıyla yasaklayıcı yaklaşımların, çocuk haklarının gerçekleştirilmesini sağlamaktan çok, çocuk haklarının ihlaline yol açması muhtemeldir. (Livingstone & Bulger, 2014) Tüm bunlar göz önünde bulundurulunca özellikle eğitime ve farkındalık yaratmaya öncelik veren yaklaşımların risk ve fırsatların dengelenmesi konusunda etkili olabileceği anlaşılmaktadır. (Thierer, 2014) Aynı amaç doğrultusunda çocukların kendi görüşlerini oluşturma hakkının, zararın en aza indirilmesi ile çocukların katılım hakkının desteklenmesi arasında denge kurabilecek çevrimiçi güvenlik girişimleri geliştirme yaklaşımlarına rehberlik etmesi gerektiği söylenebilir. (Third vd., 2014)

6. MEVCUT BAZI ULUSAL VE ULUSLARARASI HUKUKİ DÜZENLEMELER

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi onayı ile 8 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen ve 23 Kasım 2001 tarihinde Devletlerin imzasına açılan Avrupa Siber Suç Sözleşmesi, 1 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe girmiş olup alanındaki ilk uluslararası sözleşmedir. Sözleşmeyi Türkiye dahil 68 devlet imzalamış bulunmaktadır.¹⁰ Avrupa Konseyi kurucu üyesi olan Türkiye 10.11.2010 tarihinde imza atsa da Sözleşme 29.09.2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme adının resmi çevirisi “Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi” olarak belirlenmiştir. (Aliusta & Benzer, 2018) Bilişim suçlarına ilişkin düzenlemeler bulunan Sözleşmede üçüncü başlık olan “İçerikle İlgili Suçlar” kısmında bulunan “Çocuk Pornografisi ile İlgili Suçlar” başlığını taşıyan 9. madde ile çocuk pornografisinin elektronik üretimi, bulundurulması ve dağıtımının çeşitli yönleri suç olarak tanımlanmıştır. Bu maddeyle mevcut ceza hukuku hükümleri, çocuklara karşı işlenen cinsel suçların bilgisayar ortamdaki görünümünün özellikle düzenlenmesi yoluyla modernleştirilmiş, çocuklara yönelik koruyucu önlemlerin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. (Sokullu-Akıncı, 2001) İlgili maddenin Türk ceza hukukundaki karşılığı 5237 sayılı Türk Ceza Kanunun 226. Maddesinde düzenlenen “müstehcenlik suçu” olup çocuk pornografisinin Sözleşmede öngörüldüğü üzere ayrı bir suç tipi olarak düzenlenmeyişi Türk ceza hukuku için mühim bir noksanlık teşkil etmektedir. (Aliusta & Benzer, 2018)

Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü’nün “çocuğun bilgi toplumu hizmetlerine ilişkin rızası açısından geçerli koşullar” başlıklı 8. maddesi ile çocuğun kişisel verilerinin işlenmesi özel olarak düzenlenmiş ve madde “...çocuğun en az 16 yaşında olması halinde, ilgili çocuğun kişisel verilerin işlenmesi hukuka uygundur” dedikten sonra çocuğun 16 yaşından küçük olması durumunda söz konusu işleme faaliyetinin, “ancak rızanın çocuk üzerinde velayet hakkı bulunan kişi tarafından verilmesi veya onaylanması halinde ve verildiği veya onaylandığı ölçüde” hukuka uygun olacağını belirtmiştir. Madde ayrıca Avrupa Birliği’ne üye devletlerin, 13 yaştan az olmamak koşuluyla, kendi iç hukuk düzenlemeleri ile 16 yaş sınırını değiştirebilecekleri ifade etmiştir. 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nda ise kişisel verilerin sahibinin çocuk olması özel olarak düzenlenmemektedir. Aydınlatma yükümlülüğünün yerine getirilmesi konusu dahil, bu alandaki birçok meseleye açıklık getirmek ve belirsizlikleri gidermek için 6698 sayılı yasada, belirli bir yaş grubu belirlenmesini (Tüzükte olduğu gibi) içeren bir değişiklik yapılması isabetli olacaktır. (Dülger, Kahraman & Yalçın 2021)

Lanzarote Sözleşmesi’nin (Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi) giriş kısmında “özellikle de gerek çocukların gerekse bu eylemleri

¹⁰ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=185>

gerçekleştirenlerin bilgi ve bilişim teknolojilerini giderek daha çok kullandıkları göz önüne alındığında” denmiş, “çocuklara yönelik eğitim” başlıklı 6. maddede “özellikle de yeni bilgi ve bilişim teknolojilerinin kullanımının getirdiği riskli durumlara dikkat çekilecektir” denerek eğitimin içeriği dijital ortamı da kapsayacak şekilde genişletilmiş, 20. Maddenin f bendinde Taraflara “bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak çocuk pornografisine bilerek erişim sağlama”nın suç olarak düzenlenmesi yükümlülüğü getirilmiş ve yukarıda da belirtildiği üzere 23. Maddede bir yetişkinin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak “çocuklara cinsel amaçlarla belirli faaliyetlere katılmalarının teklif edilmesi” suç olarak tanımlanmıştır.

Bu yazıda spesifik olarak çevrimiçi alana ilişkin ve çocuk odaklı düzenlemeler üzerinde durulsa da aslında mevcut tüm hukuki düzenlemelerin fiziksel ortama uygulandıkları gibi dijital ortama uygulanmaları gerektiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Ancak Livingstone’a göre pratikte bu çok da kolay görünmemektedir. Şöyle ki, sosyo-teknolojik altyapının hızlı değişen, oldukça karmaşık, ulus-ötesi doğası ulusal bazdaki karar verici mercilere sorun yaratmaktadır. Bunun yanında internetin çok nadir olarak -ÇHDS’nin 5’inci ve 14’üncü maddelerinde öngörüldüğü üzere- “çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır şekilde” hareket etmesi, yetişkinlere ve çocuklara aynı davranması kısaca kullanıcıların yaşına karşı kör olması sıkıntı oluşturmaktadır. Tüm bunların sonucu olarak bazıları diğerlerinden daha başarılı muhtelif yapılar ortaya çıkmıştır ve tartışmalar süregelmektedir. Bu yöndeki çabalar, belki de çocukların dijital ortama katılım hakkı pahasına onları “korumaya” odaklanmaktadır. Hatta bazı ülkeler, genel internet erişimini engellemeyi, filtrelemeyi veya izlemeyi gerekçelendirmek için “çocukları koruma” kalıbını kullanmıştır. Bunların yanı sıra çocukların haklarının dijital ortamda korunması açısından uluslararası düzenleyici ve denetleyici kurumlar oluşturma ve çeşitli interneti denetleme yolları geliştirme çabaları kırılğan ve düzensiz denebilir. (Livingstone & Third, 2017)

Bu başlıkta değinmeyi uygun gördüğüm bir başka konu da şudur ki: yasak koyucuların ve teknoloji geliştiricilerin çevrimiçi ortamlarda çocuklar ve gençler için daha fazla güvenlik ve emniyetin sağlanması için kullandığı tek yol, çoğunlukla ihlalden sonraki yaptırımları düzenleyen hukuki düzenlemeler değildir. Teknik araçların kullanımı yolu da bu amaç için kullanılabilir önemli bir silahtır. Web sitelerinin mimarisine, sosyal medyaya, sohbet odalarına ve hatta İnternet’in kendi ağ mimarisine yerleştirilen ve çocukların çevrimiçi yapabileceklerini ve yapamayacaklarını şekillendiren teknik araçlar ile çocukların zararlı veya uygunsuz olduğu düşünülen belirli web sitelerine veya içeriğe erişiminin sınırlandırılması ve belirli eylemlerin engellenmesi, örneğin belirli bir içeriğin indirilmesinin engellenmesi mümkün kılınabilmektedir. (Haan & Sock, 2014) Yine bazı büyük ve kurumsal platformlar, çocuklar için daha

güvenli bir internet ortamının sağlanması için riskleri azaltmaya yönelik yazılımlar geliştirerek çeşitli politikalar uygulamaya çalışmaktadır. Örneğin “Youtube” belirlediği uygunsuz içerikleri işaretlemekte, 90 gün içinde 3. kez ihlal yapan hesabı içerikleriyle birlikte kapatmaktadır. (Özbay, 2021)

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan çeşitli araştırmalar ve internet kullanımı ve kullanıcıları hakkında elde edilen istatistikler karşısında, her geçen gün dijitalleşen dünyada çocukların da yer aldığı hatta dijital ortamda en çok vakti onların geçirdiği açıktır.

İçinde bulunduğumuz, bilgiye kolayca ulaşılabilen, iletişimde mesafelerin önemsizleştiği, fikir ve görüşlerin rahatça açıklanabildiği ve sayısız içeriğin paylaşılabildiği dijital çağda yaşamak, çocuklar için -eşzamanlı olarak- birçok fırsat sağlamakta ve muhtelif riskler barındırmaktadır. Bu risk ve fırsatlar arasındaki hassas dengeyi tutturmak çocuk haklarının dijital ortamda sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır.

Tüm çocuklar için eşit şekilde ve az maliyetli erişim sağlanarak ve tüm çocuklara dijital okuryazarlık eğitimi verilerek her birine bu çağın nimetlerinden yararlanma şansı tanındıktan sonra temel amaç, fırsat ve risklerin dengelenerek çocuk haklarının dijital ortamda da gerçekleştirilmesini sağlamak olacaktır. Bu yönde, çocuk hakları alanındaki en önemli uluslararası hukuki belge olan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin maddelerinin dijital ortamda nasıl uygulama alanı bulması gerektiği sorusuna cevap bulmak büyük önem arz etmektedir.

Tedbir, katılım ve koruma hakları dijital ortamda, “çocuğun yüksek yararı” ilkesi de göz önünde bulundurularak tüm potansiyelleri ile yaşatılmalı ve dijital ortamın getirdiği envai çeşit riske karşı hukuki ve teknik önlemler alınarak çocuklar için güvenli, eğitici, faydalı, eğlenceli bir ortam sağlanmalıdır.

Atılacak her adımda çocuğun fizyolojik ve psikolojik yapısı göz önünde bulundurulmalı ve çevrimiçi olmanın bu yapılarına etkisi hesaba katılmalı ve onların güncel çevrimiçi aktivitelerinden haberdar olunmalıdır. Belki de en önemlisi şudur ki: Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin de öngördüğü üzere, kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları alınacak her önlemden, yapılacak her uygulamada temel olarak çocuğun yararını düşünmelidir.

Çocuk Hakları Bildirisi’nde de ifade edildiği gibi, bedensel ve zihinsel bakımdan tam erginliğe ulaşmamış olmasından ötürü özel güvence ve koruma ihtiyacı bulunan “çocuk”, ulusal ve uluslararası düzenlemelerde

ayrıca ve açıkça odak noktası yapılmalı ve bu sürece çocuklar dahil edilmelidir. Çocuklara sorular sorulmalı, onların cevapları dinlenmeli ve karar alma süreci boyunca bakış açıları anlaşılmalı çalışılmalıdır. Bunlar yapılırken çocukların anlayabileceği bir dil kullanılmalıdır. Çocuklar bu tartışmanın merkezine alınmadıkça hedeflenen amaçlar tam anlamıyla gerçekleştirilemez. (Third vd, 2014)

“Çocuk” özneli düzenlemelerde, dijital ortamın önemi ve büyüklüğü kabul edilerek spesifik olarak bu başlık altında, dolayısıyla bu ortamların doğasına uygun hükümlere yer verilmelidir. Örneğin Türk Ceza Kanunu’nda “internet ortamı” veya “sanal ortam” gibi bir kavram tanımlanarak, bu ortamlarda suç işlemenin nispeten kolay olması sebebiyle çocukların dijital ortamda potansiyel mağduru olabilecekleri suçlarda, bu durum cezanın nitelikli hali olarak düzenlenebilir. (Özbay, 2021)

Ülkemizin de taraf olduğu çocuk haklarına dair uluslararası anlaşmalar, detaylı ve özenli bir şekilde hazırlanmış iç hukuk düzenlemeleri sayesinde tam anlamıyla hayata geçirilmelidir. Uluslararası örgütler, devletler, sivil toplum kuruluşları, kurumsal platformlar, akademisyenler, araştırmacılar, aktivistler hep birlikte ve koordine şekilde dijital ortamda çocuk ve çocuk hakları için çalışmalıdırlar. Onları siber zorbalık, özel hayatın gizliliği ihlalleri, çevrimiçi cinsel taciz gibi risklerden koruyup çocuk dostu bir dijital ortam sağlamalı ve onlara dijital ortamı etik, eleştirel ve güvenli bir şekilde kullanma becerisi kazandırılarak dijital vatandaşlıkları temin etmelidirler.

KAYNAKÇA

- Alderson, P. (2000). UN Convention on the Rights of the Child: Some common criticisms and suggested responses. Child abuse review , 439-443.
- Buckingham, D. (2015). Defining digital literacy-What do young people need to know about digital media? Nordic journal of digital literacy , 21-35.
- Çelen, F. K. (2011). Çocukların internet kullanımları ve onları bekleyen çevrim-içi riskler. Akademik Bilişim , 2 (4), 645-652.
- Güçlü, S. (2016). ÇOCUKLUK VE ÇOCUKLUĞUN SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA ÇOCUK HAKLARI. Sosyoloji Dergisi , 1-22.
- Keeley, B., & Little, C. (2017). The State of the Worlds Children 2017: Children in a Digital World. New York: UNICEF. 3 United Nations Plaza.
- Livingstone, S. &. (2014). A global research agenda for children’s rights in the digital age. Journal of Children and Media, 317-335.
- Livingstone, S., & Third, A. (2017). Children and young people’s rights in the digital age: An emerging agenda. New media & society , 657-670.
- ÖZBAY, H. İ. (2021). İNTERNET ORTAMINDA ÇOCUKLARIN KORUNMASI. Türk Dünyası Araştırmaları , 128 (253), 441-460.
- S, L., & B, O. (2014). Children’s Rights Online: Challenges, Dilemmas and Emerging Directions. B. v. Simone van der Hof içinde, Minding Minors Wandering the Web: Regulating Online Child Safety (s. 19-38). The Hauge: T.M.C. Asser Press.
- Sonck, N., & Haan, J. D. (2014). Safety by literacy? Rethinking the role of digital skills in improving online safety. In Minding minors wandering the Web: Regulating online child safety (pp. 89-104). TMC Asser Press, The Hague.
- Şirin, M. C. (2016). Çocuk Hukuku Ne Değildir? Çocuk ve Medeniyet , 49-59.
- Şirin, M. R. (2018). Çocuk hakları ve medya üzerine. Çocuk ve Medeniyet , 5-10.
- Thierer, A. (2014). A framework for responding to online safety risks. In Minding Minors Wandering the Web: Regulating Online Child Safety (pp. 39-66). TMC Asser Press, The Hague.
- Third, A. B. (2014). Children’s rights in the digital age: A download from children around the world. Melbourne: Young and Well Cooperative Research Centre.
- Van der Hof, S. (2014). No Child’s Play: Online Data Protection. S. V. Van der Hof içinde, Minding minors wandering the web: Regulating online child safety (s. 127-141). TMC Asser Press.
- Van der Knaap L.M, C. C. (2014). Regulating Online Sexual Solicitation: Towards Evidence-Based Policy and Regulation. V. d. Van der Hof S içinde, Minding Minors Wandering the Web: Regulating Online Child Safety (s. 265-281). The Hague: T.M.C. Asser Press.
- Van der Zwaan Janneke M., D. V. (2014). On Technology Against Cyberbullying. S. B. Van der Hof S. Van den Berg B içinde, Minding Minors Wandering the Web: Regulating Online Child Safety (s. 211-228). The Hague: T.M.C. Asser Press.

Süreyya Ağaoğlu Çocuk Dostları Derneği Arşivinden Alınmıştır.

YÜKSEK LİSANS KATEGORİSİ

“GÖÇMEN ÇOCUKLARIN HAKLARI”

**SÜREYYA AĞAOĞLU MAKALE YARIŞMASI
2022**

GÖÇMEN ÇOCUKLARIN HUKUKSAL DURUMLARINA YÖNELİK İNCELEME

“Çocuk hukuku ile uğraşmak sosyal yürek ister.”¹

Cansel Dönmez - İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi
Teşvik ödülü

ÖZET

Aylan bebek ailesinin Suriye'deki iç savaştan kurtulma ve daha “insanca” bir yaşama sahip olma umuduyla bindiği botun batması üzerine üç yaşındayken hayata gözlerini yumdu ve cesedi kıyıya vurmuş bir şekilde bulundu. Aylan bebek göç yolunda hayatını kaybeden çocuklardan yalnızca biriydi. Uluslararası Göç Örgütü'nün “Her Gün Bir Çocuk” (Ölümcül Yolculuklar 4) başlıklı raporuna göre 2014-2018 tarihleri arasında dünyanın birçok yerinde bin altı yüz göçmen veya mülteci çocuk ya kayboldu ya da yaşamını yitirdi.² Örgüte göre birçok çocuğun kaybı kayıtlara dahi geçmedi. Günümüz koşulları (savaşlar, ekonomik krizler, açlık, iklim vb.) yetişkinlerin dahi yaşamlarını idame ettirmelerini zorlaştırırken en savunmasız ve en kırılgan kesim olan çocukların yaşamlarını idame ettirmeleri neredeyse mucize gibidir. Dünyada saflığın ve masumiyetin temsilcileri olan, yetişkinlere hayattan keyif almayı, gülümsemeyi öğreten çocuklar, göçlerde meydana gelen artışlar neticesinde insan ticaretinin, ucuz işgücünün öznesi haline gelmiş, küçük yaşta kız çocukları ekonomik yahut başka nedenlerle yaşça kendilerinden oldukça büyük kimselerle evlendirilmiştir. Hem göçmen hem de çocuk olan kimseler birçok açıdan ayrımcı tutumlara maruz kalmaktadır. Bu çalışma kapsamında çocuk hakları ve göçmen çocukların gerek göç yolculuğu sırasında gerekse hedef ülkeye varduktan sonra yaşamış oldukları bazı hak ihlallerinin üzerinde durulmuş, uluslararası nitelik taşıyan örgütlerin konu ile ilgili hazırlamış oldukları raporlar, sayısal veriler okuyucuyla paylaşılmış, sonuç kısmında ise uygulamada karşımıza çıkan yahut çıkma ihtimali olan sorunlara çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

GİRİŞ

Göç insanlığın varoluşu kadar eski bir olgudur. İnsanlar ilk çağlardan itibaren çeşitli sebeplerle yaşadıkları coğrafyayı terk etmişlerdir. Göç öylesine güçlü bir olgudur ki bir çağı bitirip diğer çağı başlatmıştır. Göç kavramı Türk Dil Kurumu tarafından “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” olarak tanımlanmaktadır. Ancak sadece sözlük tanımı göçü anlamamız için yeterli değildir çünkü göç oldukça karmaşık bir olgudur. Göçün birden çok çeşidi bulunmaktadır (iç göç, dış göç, zorunlu göç gibi.) Göçün çeşitleri bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Uluslararası Göç Örgütü'nün güncel verilerine göre (2020 yılı itibari ile) dünyadaki uluslararası göçmen sayısı 281 milyondur.³ 281 milyonun 36 milyonunu ise çocuklar oluşturmaktadır.⁴ Dünya her çocuğun hayat yarışına adil şartlarda başlayabildiği bir yer değildir. Kimi çocuk güvenli bir coğrafya, iyi bir aile ve yeterli ekonomik koşullara gözlerini açarken kimi çocuk ise savaş coğrafyasına ve hayatta kalmaya dahi zor yetecek ekonomik koşullara gözlerini açmaktadır. Zaten kırılgan olan kesimin bazı üyeleri çok daha “kırılgan” olabilmekte. Çocuklar ve onların haklarının korunması hususunda tüm devletler imkanlarını azami ölçüde kullanmalı ve çocuklarla ilgili karar alırken hiçbir ayırım gözetmeksizin çocuğun katılım hakkını ve onun yüksek yararını öncelikli olarak göz önünde bulundurmalıdır. İstenilen koşulların sağlanması için tüm dünya devletlerinde asgari de olsa bir gelişmişlik (ekonomi, demokrasi vb birçok açıdan) düzeyi gerekmektedir ancak bunun günümüz koşullarında sağlanabildiğini söylemek mümkün değildir. “Demokrasinin ve sosyal devletin çarklarının işlemediği bir ülkede çocuk haklarının yaşama geçirilmesi hayal olur. Demokrasi kültüründe yetişmemiş güçsüzden yana sosyal bakış açısını benimsememiş insanlardan asla beklenemeyecek olan bir şeydir, çocuktan hele de kız çocuğundan yana koruyucu, hoşgörülü, sevecen bir tutum”⁵ Bu çalışma esnasında karşılaşılan en büyük zorluklardan biri hiç şüphesiz veri eksikliğidir. Uluslararası nitelik taşıyan kuruluşların paylaştığı veriler dahi doğruluğu sorgulanabilir yahut güncel olmayan verilerdir. Özellikle ikamet ettikleri ülkeye düzensiz göç ile gelen çocukların yaşadıkları hak ihlallerine karşı sağlıklı bir veri bulmanız oldukça zor. Bir sorunu çözebilmeniz için öncesinde o sorunun boyutunu öngörebilmeniz gerekmektedir ancak veri eksikliği yahut sağlıklı ve çarpıtılmış veri paylaşımları, soruna çözüm önerisi geliştirilmesini engellemekte, sorunun çözümünü geciktirmektedir. Sorunun çözümünde yaşanan gecikmeler şüphesiz

³ <https://www.iom.int/data-and-research> Erişim Tarihi : 11.05.2022

⁴ <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/migration/#:~:text=The%20number%20of%20migrant%20children,million%20of%20them%20were%20children.> Erişim Tarihi : 11.05.2022

⁵ A.g.e. (Serozan) s.33

¹ Rona Serozan, Çocuk Hukuku, Vedat Kitapçılık, İstanbul-2017, İkinci Basıdan Tıpkı Bası, s.2

² <https://www.iom.int/news/one-child-every-day-lack-data-leaves-most-vulnerable-group-risk-un-migration-report> Erişim Tarihi : 11.05.2022

sorunun boyutunun artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla devletler ülkelerinde meydana gelen ve göçmen çocukların haklarını ihlal eden olguları siyasi yahut başkaca nedenlerle saklamamalı mümkün olduğunca şeffaf bir veri akışı sağlamalıdır. Hazırlanan raporlar ve sayısal veriler çocukların korunması yolunda hiç de azımsanamayacak bir paya sahiptir.

1. ÇALIŞMADA YER ALAN TERİMLERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Uluslararası hukuka ilişkin pek çok kavram aralarında önemli farklılıklar bulunmasına rağmen eş anlamda sayılarak birbirlerinin yerine kullanılmakta ve bu da şüphesiz kavram karmaşasına neden olmaktadır. Çalışmanın ilgili kısmı kavram karmaşasının önüne geçmek amacıyla kullanılan terimlerin kavramsal çerçevesine ayrılmıştır.

1.1 Göçmen Kavramının Tanımı Ve İlgili Hukuki Düzenlemeler

Tanımı paylaşılan ilk ve en önemli kavram çalışmada da sıkça kullanılmış olan göçmen kavramıdır. Göçmen en basit tanımı ile “*Kendi ülkesini terk ederek yabancı bir ülkeye yerleşmek maksadıyla giden kişidir.*”⁶ Uluslararası hukuk için teknik bir kavram olan göçmen kavramı kendi içinde ikili bir ayrıma tabidir. Bu ayrım düzenli ve düzensiz şeklindedir.⁷ Düzenli göçmenler, *devletlerin yürürlükte olan yasal prosedürlerine uyarak ülkeye giriş yapan ve ülkede bu yasaların sağladığı ölçü ve şekilde kalan kişilerdir. Düzensiz göçmenler ise yasalara uymadan, yasa dışı yollarla ülkeye giriş yapan veya yasal yollarla giriş yapmasına rağmen yasanın verdiği izin ve süreyi aşan kişilerdir*” ve her an sınır dışı edilme tehlikesi ile karşı karşıyadırlar. Düzensiz göçler genellikle sığınma amacı taşır. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin 14. maddesinin 1. fıkrasına göre “*Herkes zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkına sahiptir.*”⁸ Söz konusu düzenlemeye göre sığınma temel bir insan hakkıdır. Ancak sığınma hakkının, devletlere, kendilerine müracaat eden herkesin sığınma başvurusunu kabul etmeye yönelik bir yükümlülük yüklediğini belirtmekte fayda var. Bir iç hukuk düzenlemesi olan 5543 sayılı İskân Kanunu’nun tanımlar başlıklı 3. maddesinin (d) bendine göre ise “*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye’ye gelen kişi*”⁹

⁶ Osman Fazıl Berki, Devletler Hususi Hukuku, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara-1959,3. Baskı, s.95

⁷ Mehmet Selman Öktem, Uluslararası Göç Hukukunda Çocuklar Ve Hukuki Statüleri (yüksek lisans tezi), İstanbul 2018 s.46

⁸ <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/iheb.pdf> Erişim Tarihi : 11.05.2022

⁹ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5543.pdf> Erişim Tarihi : 11.05.2022

göçmen olarak kabul edilmiştir. Ancak bu son derece sınırlayıcı bir tanımdır. Bu çalışma ikamet ettikleri ülkelere düzensiz göç yolculuğu ile gelen çocukların yaşamış oldukları hak ihlalleri göz önünde bulundurularak hazırlanmış olsa da göçmen kavramı düzenli göçmen çocukları da bünyesinde barındırır şekilde üst bir kavram olarak kullanılmıştır. Paylaşılan verilerde de uluslararası kuruluşlar düzenli yahut düzensiz ayrımına gitmeksizin göçmen kavramına yer vermişlerdir. Her devlet göçmeni kendi iç hukukuna göre tanımlamaktadır ve uluslararası hukukta tanım birliğinin mevcut olmaması da göç sorunun çözümünde karşılaşılan büyük bir problemidir.

1.1.1 Mülteci Kavramının Tanımı Ve İlgili Hukuki Düzenlemeler

Tanımı üzerinde durulması gereken bir diğer kavram ise mülteci kavramıdır. Bu kavrama ilgili kısımda yer verilme sebebi çalışmada kullanılan sayısal verileri ve raporları hazırlayan uluslararası kuruluşların göçmen ve mülteci ayrımına gitmeksizin söz konusu çalışmaları kamuoyuyla paylaşmalarıdır. Mülteci en genel tanımı ile “*Vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu devleti, zulme uğrayacağı korkusuyla terk eden ve başka bir ülkeye sığınan kişidir.*”¹⁰ Ülkemizin de tarafı olduğu Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’ne göre ise mülteci “*Irkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir.*”¹¹ (m1/A2) Türkiye Sözleşme’nin 42. maddesi uyarınca çekince koymuştur. Ülkemizin koyduğu çekince yer açısından sınırlara ilişkindir. “*Avrupa’da meydana gelen olaylar*” sebebi ile ülkemize gelmek zorunda kalacak kişiler mülteci olarak kabul edilecektir. Ancak ülkelerin mültecilik için gereken şartları taşıyan herkesi mülteci kabul etme gibi bir yükümlülüğü bulunmamaktadır.¹² Burada önemli bir noktaya kısaca değinmek gerekir. Suriye’de meydana gelen olaylar neticesinde ülkemize göç eden ve ülkemizde ikamet etmeye devam eden kişiler Türkiye’nin koyduğu çekinceye de anlaşılabileceği üzere mülteci statüsünde değildir. Aynı zamanda mülteci statüsü bireysel nitelik taşır oysa Suriye’de yaşanan olaylar sonrası ülkemize kitleler halinde göç edilmiştir.¹³ Ülkemizde ikamet eden birçok Suriyeli kişi geçici koruma altındadır. Geçici koruma “*Kitlese olarak bir ülkeden diğerine*

¹⁰ Vahit Doğan, Türk Yabancılar Hukuku, Savaş Yayınevi, Ankara-2020, s.10

¹¹ <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> Erişim Tarihi :11.05.2022

¹² 1951 tarihli sözleşme ilk yürürlüğe girdiğinde zaman ve coğrafya bakımından sınırlamalara sahipti ancak 1967 yılında kabul edilen Ek Protokolle birlikte bu sınırlar kaldırıldı. Ancak ülkelere coğrafya bakımından sınırlamayı devam ettirme yolunda çekince koyma imkanı tanınmış ve ülkemiz Sözleşme’nin 42. maddesi uyarınca çekince koymuştur. Ülkemiz açısından coğrafya sınırlaması devam etmektedir dolayısıyla Avrupa dışında meydana gelen olaylar sebebi ile ülkemize sığınmak zorunda kalan kişilere mülteci statüsü verilmeyecektir. A.g.e (Doğan) s. 11

¹³ Bu göçler esnasında ülkemiz kimi zaman hedef ülke kimi zaman ise transit ülke olmuştur. Hedef ülke kavramı ile anlatılmak istenen düzenli veya düzensiz göç hareketlerinde varılacak olan ülkedir. Transit ülke ise varış ülkesine giderken kişilerin geçtikleri ve bir süre kaldıkları ülkedir.

geçmek zorunda kalan kişilere geçici olarak sağlanacak korumadır.”¹⁴ Geçici koruma statüsünün muhatabı bireyler değil kitlelerdir (mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma gibi statülerin muhatabı ise bireylerdir.) Avrupa Birliği Geçici Koruma Yönergesi’ nin 2. maddesine göre de “geçici koruma , üçüncü ülkelerden menşe ülkelerine geri dönemeyen yerinden edilmiş kişilerin toplu olarak akın etmesi veya yakın bir zamanda kitlesel akını olması durumunda, söz konusu ülkeye acil ve geçici koruma sağlamak için istisnai nitelikte bir prosedür anlamına gelir.”¹⁵

1.2 Çocuk Kavramının Tanımı ve İlgili Hukuki Düzenlemeler

Çocuk kavramı hukuk dilinde iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki hısımlık belirtmek için kullanılan ve “belirli bir ana babadan türeyen evlat” anlamına gelen çocuk kavramıdır.¹⁶ Ancak bu çalışmanın temelini oluşturan çocuk kavramı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’ nin (BMÇHS) 1. maddesinde tanımlanan çocuk kavramıdır. İlgili maddeye göre “Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.”¹⁷ Ancak üzerinde durulması gereken önemli bir husus mevcut. Birleşmiş Milletler istatistiksel amaçlarla, gençlik tanımı yapmaktadır. “Üye Devletlerin diğer tanımlarına hâle getirmeksizin, 15 ila 24 yaş arasındaki kişiler genç olarak tanımlanır.”¹⁸ Bu tanım, Uluslararası Gençlik Yılı (1985) hazırlıkları sırasında yapılmış ve Genel Kurul tarafından onaylanmıştır. Söz konusu tanıma göre 15-18 yaş arası bireylerin istatistikleri gençlere yönelik düzenlenen araştırmalarda yer alacak ve bu da şüphesiz çocuklar ile ilgili yapılan çalışmaların veri güvenliğini kayda değer ölçüde azaltacaktır. Çocuk kavramı önemi nedeniyle iç hukukumuzdaki özel bir düzenleme olan Çocuk Koruma Kanunu’nun tanımlar başlıklı 3. maddesinin (a) bendinde de tanımlanmıştır. İlgili düzenlemeye göre “Çocuk, daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişiyi ifade etmektedir.”¹⁹ BMÇHS uluslararası bir düzenleme olmasına karşın erken yaşta reşit olan kişileri çocuk tanımının dışında tutmaktadır (Örneğin iç hukukumuzda olağanüstü evlenme hali ile kazai rüşt erginliğin erken kazanıldığı hallerdir.) Bu kişilerin Sözleşme’ de yer alan haklardan yararlanmasının önüne geçilmektedir. Çocuk Koruma Kanunu ulusal bir düzenleme olmasına karşın erken yaşta ergin olma halinde dahi kişinin çocuk kabul edileceğini düzenleme altına almıştır ve bu düzenleme BMÇHS’ de yer alan düzenlemeye nazaran temel hak ve özgürlüklerin korunması ideali ile çok daha bağdaşır

niteliktedir. Bu çalışmada kullanılan çocuk terimi Çocuk Koruma Kanunu’nda yer alan düzenleme ile paralel bir şekilde kullanılmış ve erken ergin olma hali göz önünde bulundurulmaksızın 18 yaşın altındaki her birey bu çalışma kapsamında çocuk kabul edilmiştir.

2. ÇOCUK HAKLARININ DÜZENLEME ALTINA ALINDIĞI ULUSLARARASI METİNLER

Çocuk haklarının tarihsel gelişimini “Çocuğun üzerinde serbestçe tasarruf edilebilir, devir ve terk edilebilir, hatta öldürülebilir²⁰ bir “nesne” olmaktan çıkarılıp, haklara ehil, kişilik sahibi bir özneye dönüştürülmesi olarak”²¹ özetlememiz mümkün. Çocuklar her ne kadar iyilik, masumiyet, samimiyet gibi insanlık için son derece önemli kavramların temsilcileri olsalar da oldukça savunmasız, dışarıdan gelecek tehlikelere deneyimsizlikleri sebebiyle açıktırlar ve çocukların her türlü tehlikeye karşı etkili bir şekilde korunmaları gerekir. Çocuk hakları ile ilgili en önemli adımlar 20. Yüzyıl başlarında atılmaya başlanmıştır. Çocuk haklarının özel olarak düzenlendiği ilk belge 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi’dir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, çocukların daha özenli korunması amacı ile kabul edilen bu Bildirge başlangıç bölümü ve beş maddeden oluşmaktadır. Bildirge’nin başlangıç bölümünde “İnsanoğlunun çocuğa verebileceği en iyi şeyi borçlu olduğu” ibareleri yer almaktadır.²² Bildirgenin ilk maddesinde çocuğun gelişmesine olanak sağlayan koşullar içinde bulunması, ikinci maddesinde çocuğun beslenmesi, sağlığı, eğitimi ve korunması, üçüncü maddesinde herhangi bir felaket anında yardımın ilk olarak çocuğa yapılması, dördüncü maddesinde hayatını kazanabilecek duruma getirilmesi ve her türlü istismardan korunması ve son maddesinde ise yeteneklerini hemcinslerinin hizmetine adayacak bir ruh ve düşünce içinde yetiştirilmesi düzenlenmiştir.²³ İlgili Bildirge Türkiye tarafından da onaylanmıştır.²⁴ Söz konusu Bildirge diğer uluslararası metinler gibi bağlayıcılığının bulunmaması, İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkması gibi nedenler sonucunda etkili bir şekilde uygulanamamıştır.

Savaşlar kitlesel çocuk ölümlerinin en sık yaşandığı durumlardır. İkinci Dünya Savaşı esnasında bir milyona yakın çocuk ölmüş yahut öldürülmüştür. Bunun üzerine uluslararası barışı korumak ve güvenliği sağlamak amacıyla

¹⁴ A.g.e (Doğan) s. 149

¹⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001L0055> Erişim Tarihi : 13.05.2022

¹⁶ A.g.e (Serozan) s.3

¹⁷ <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> Erişim Tarihi : 11.05.2022

¹⁸ <https://www.un.org/development/desa/youth/what-we-do/faq.html#:~:text=The%20United%20Nations%2C%20for%20statistical,other%20definitions%20by%20Member%20States.> Erişim Tarihi: 28.05.2022

¹⁹ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5395.pdf>

²⁰ Roma Hukuku’nda aile babasının (Pater Familias) aile üzerinde sınırsız bir hakimiyeti (Patria potestas) vardı ve baba bu hakimiyet uyarınca yeni doğan bebeği terk edebilir yahut öldürebilirdi. Ayrıntılı bilgi için : Elvan Sütken, Roma Aile Hukukunda Patria Potestas, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 5 - Sayı: 1 - Ocak 2019 - s. 67-100 Erişim Linki : <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1286266> Erişim Tarihi : 17.05.2022

²¹ A.g.e (Serozan) s.15

²² <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration/> Erişim Tarihi : 28.05.2022

²³ Emine Akyüz, Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması, Pegem Akademi, Ankara-2018, Güncelleştirilmiş 6. Baskı, s.43

²⁴ https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ocuk_Haklar%C4%B1_Beyannamesi

kurulan ve uluslararası bir örgüt olan Birleşmiş Milletler, çocukların korunması amacıyla bir araya gelmiş ve 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi kabul edilmiştir. Bildirge, Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi’nde yer alan hususların yanı sıra çocuklara karşı ayrımcı muamelede bulunulmaması, doğumdan itibaren bir isim ve vatandaşlık kazandırılması, çocukların sosyal güvenlik haklarından yararlandırılması, engelli çocuklara özel bir bakım verilmesi gibi çeşitli hususlara yer vermiştir.²⁵ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi esas alınarak ülkemiz tarafından Türk Çocuk Hakları Bildirisi hazırlanmıştır. Bildiri 28 Haziran 1963 günü UNESCO Türkiye Millî Komisyonu 7. Genel Kurulu’nda kabul edilmiştir. Bildiride iyi bakımın, iyi yetiştirilmenin ve çocuğa uygun bir eğitimin, her yerde ilgi, sevgi ve yardım görmenin her Türk çocuğunun hakkı olduğu düzenleme altına alınmış ve devletin çocuğun korunması ile ilgili yasaları öncelikle hazırlayıp çıkarması ve bu yasaları geciktirmeden uygulamaya koymasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.²⁶

3.BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞME VE SÖZLEŞMENİN DÖRT TEMEL İLKESİ

3.1 Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Çocuk haklarının Anayasası olarak kabul edebileceğimiz Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Çocuk Hakları Bildirgesi’nde eksik olan denetim sistemini tamamlamış ve Bildirgeyi ayrıntılı kurallara bağlamıştır. Her çocuğun her hakka sahip olması gibi iddialı ve yüce bir amaç doğrultusunda hazırlanan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 20 Kasım²⁷ 1989 tarih ve 44/25 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye Türkiye²⁸ de dahil 196 devlet taraftır²⁹ ve Sözleşme en fazla devletin onayladığı insan hakları belgesi olma özelliğine sahiptir. Bunun sebebi şüphesiz çocukların ve onların haklarının korunmasının tüm dünya devletlerinin ortak paydası olmasıdır. Unutmayalım ki bugünün çocukları, yarının yetişkinleridir ve devletler onlara sağlıklı bir çocukluk sağlamak için tüm imkanlarını seferber etmelidir.

²⁵ https://kdkcocuk.gov.tr/anasayfa/contents/files/YasalDuzenlemeler/BM_cocuk_Haklari_Bildirisi.pdf

²⁶ Sevil Lale Kurt, Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler Ve Türkiye Uygulaması, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi s. 106 Erişim Linki : <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227835> Erişim Tarihi : 18.05.2022

²⁷ Sözleşmenin kabul edilme tarihi olan 20 Kasım, Dünya Çocuk Hakları Günü olarak kutlanmaktadır.

²⁸ Ülkemiz söz konusu Sözleşmeyi 14.09.1990 yılında imzalamış ancak Sözleşme’nin 17.,29. ve 30. maddelerine çekince koymuştur. Sözleşme 22184 sayılı ve 27.01.1995 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

²⁹ https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ocuk_Haklar%C4%B1_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi Erişim Tarihi : 11.05.2022

3.2 Sözleşmeye Egemen Temel İlkeler

BMÇHS bir başlangıç bölümü ve elli dört maddeden oluşmakla birlikte bu elli dört maddeden dördü temel ilke niteliği taşımaktadır. Bu ilkelerden ilki Sözleşme’nin ikinci maddesinde düzenlenen ayrım gözetmemedir. Ayrımcılık yasağı eşit durumda olan kişilere herhangi bir haklı sebebe dayanmaksızın farklı muamelenin yahut farklı durumdaki kişilere dezavantaj yaratacak şekilde eşit muamelenin yasaklanması olarak tanımlanabilir. Sözleşme’nin ikinci maddesine göre “*Taraf Devletler, bu Sözleşme’de yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana–babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayrım gözetmeksizin tanır ve taahhüt ederler.*” İlgili madde göçmen çocuklar açısından büyük önem arz etmektedir çünkü bu düzenleme sayesinde çocuklar, uluslararası ilkeler çerçevesinde sığındığı ülkeden Sözleşmede düzenlenen tüm hakların kendilerine de uygulanmasını isteyebilecektir.³⁰ Sözleşme’nin ikinci temel ilkesi ise Sözleşme’nin üçüncü maddesinde düzenlenen çocuğun yüksek yararıdır. Çocuğun yüksek yararı somut olayın şartlarına göre değişiklik gösterebildiği için net bir tanımını yapmak bir hayli güçtür. Menfaat çatışması (ebeveyn ile çocuğun yahut çocuk ile başka bir çocuğun vb. menfaat çatışmaları) halinde çocuğun iyiliğinin üstün tutulmasını çocuğun yüksek yararı olarak kabul edebiliriz. Çocuğun üstün yararının korunması ilkesinin iki ana uygulaması mevcuttur. İlki, devletlerin çocuklara dair politika belirlemesi sırasında çocuğun üstün yararını gözetmesi, ikincisi ise çocuklarla ilgili bireysel işlem yapma sırasında çocuğun üstün yararının gözetilmesidir.³¹ Sözleşme’nin 3. maddesine göre de “*Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir.*” Üçüncü temel ilke ise şüphesiz en temel insan hakkı olan yaşama ve gelişme hakkı olup Sözleşme’nin 6. maddesinde düzenleme altına alınmıştır. İlgili maddeye göre “*Taraf Devletler, her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler.*” Son temel ilke ise özellikle yargılama açısından son derece önem arz eden bir hak olan katılım hakkıdır. Katılım hakkı çocuğun fikrine danışılması, olurunun alınması, çocuğun silüetinin görünür hale gelmesidir. Sözleşme’nin 12. maddesine göre “*Taraf Devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak, gereken özen gösterilmek suretiyle tanırırlar. Bu amaçla, çocuğu etkileyen herhangi bir adli veya idari kovuşturmada çocuğun ya doğrudan doğruya veya bir temsilci ya da uygun bir makam yoluyla dinlenilmesi fırsatı, ulusal yasanın usule ilişkin kurallarına uygun olarak çocuğa, özellikle sağlanacaktır.*” Sözleşme’de yer alan hakların önemli bir kısmı insan hakkıdır çünkü

³⁰ A.g.e (Öktem) s. 70

³¹ A.g.e (Öktem) s.69-70

çocuklar her şeyden önce insandır.³² BMÇHS sadece çocuklara özgülenmiş haklar da mevcuttur (oyun oynama, eğitim, ağır işlerde çalıştırılmama vb.)³³ Sözleşmede yer alan haklar üç kategoride incelenebilir. Bunlardan ilki “bana yasak koyma, beni engelleme” anlamına gelen negatif statü haklarıdır. Bu haklara birinci kuşak haklar da denir. Sözleşme’nin 14. maddesinde düzenleme altına alınan düşünce, inanç ve din özgürlüğü bu haklara örnek gösterilebilir.³⁴ İkinci kategori ise “bana yardım et” anlamına gelen pozitif statü haklarıdır ve ikinci kuşak haklar olarak da isimlendirilirler. Sözleşme’nin 26. maddesinde düzenlenen sosyal güvenlik hakkı bu haklara örnek teşkil etmektedir. Üçüncü kategoriye ise “beni dinle” anlamına gelen aktif statü hakları oluşturmaktadır. Sözleşme’nin temel ilkelerinden biri olan ve 12. maddede düzenleme altına alınan katılım hakkı (çocuğun görüşünün alınması ilkesi) bu haklara örnek gösterilebilir. Ancak çocuğun her açıdan sağlıklı bir gelişim gösterebilmesi için her üç hak kategorisi de etkin bir şekilde işletilmelidir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşme’si başlangıçta etkili bir denetim mekanizması öngörmemiştir ancak Sözleşme’nin 43. maddesinde esnek yetkili sayılabilecek bir Çocuk Hakları Komitesi düzenlenmiştir. Komitenin görevi Sözleşmeye taraf devletlerin Sözleşme’den doğan yükümlülüklerini yerine getirme konusunda kaydettikleri ilerlemeyi incelemektir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokol³⁵ çocuk haklarının korunmasında ve adalete erişimleri açısından oldukça önemlidir. Bu Protokol ile haklarının ihlal edilmesi ve ulusal mekanizmaların gerekli telafiye sağlamada yetersiz kalması durumunda çocukların Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi’ne başvurabilmelerinin yolu açılmıştır. Ancak Komite’nin kararlarının genel tavsiye niteliğinde olduğu, yargı kararı niteliğinde olmadığı unutulmamalıdır.

4. GÖÇMEN ÇOCUKLARIN YAŞADIKLARI HAK İHLALLERİNİN HUKUKİ BİR İNCELEMESİ

Günümüzde milyonlarca çocuk başta şiddet olayları ve yoksulluk olmak üzere birçok olumsuz hadiseden kurtulmak, daha iyi şartlara sahip olma arzusuyla, yaşadığı ülkeyi terk edip tünelin ucundaki ışık olarak gördükleri ülkelere varmak için çetin bir mücadele vermekte ve birçok zorluğa katlanmaktadır. Görece şanslı olan çocuklar hayatta kalıp bu amaca ulaşırken bazı çocuklar ise bu uğurda hayatlarını kaybetmektedir. Yol boyunca kimi çocuğa ailesi yahut tanıdığı biri refakat ederken birçok çocuk bu zorlu yolculuğa tek

başına göğüs germek zorunda kalmaktadır. Özellikle refakatsiz çocuklar³⁶ başta istismar ve insan ticareti olmak üzere hukuka aykırı hatta insanlıkla bağdaşmayan birçok olayın süjesi haline gelebiliyor. UNICEF’in³⁷ 17 Mayıs 2017 tarihli ve Çocuk Çocuktur isimli raporuna göre yarılarında kimsesi olmayan ve ailelerinden ayrılmış mülteci ve göçmen çocuk sayısı 2010 ve 2011 yıllarında 66.000 iken, 2015 ve 2016 yıllarında bu sayı en az 300.000’e ulaştı ki bu beş katlık oldukça ciddi bir artışa işaret etmektedir.³⁸ Göç yolundaki savunmasız çocuklar daha iyi bir yaşam ideali ile çıktıkları zorluklarla dolu yollarda ciddi tehlikelerle karşılaşmaktadırlar. Bu tehlikelerden belki de en büyüğü bir insan kaçakçısının çürümüş vicdanına kalmaktır.³⁹ UNICEF’in aynı tarihli raporunda yer alan verilere göre tüm dünyada insan ticareti-kaçakçılığı mağdurlarının yaklaşık %28’ini çocuklar oluşturmaktadır. Sahra Güneyi Afrika ve Orta Amerika-Karayipler sırasıyla %64 ve %62 olmak üzere tespit edilen insan ticareti mağdurları arasında çocukların en yüksek oranlara ulaştığı bölgelerdir. Rapora göre insan kaçakçılığı yapanların %20’si insan ticareti yapan şebekelerle bağlantı. Raporda istatistiki verilerin yanı sıra refakatsiz bir çocuk olan Nijeryalı 17 yaşındaki Mary’nin hikayesine de yer verilmiştir. Mary, Libya’dan İtalya’ya yaptığı göç yolculuğu esnasında bir insan kaçakçısının cinsel istismarına maruz kaldığını ve kendilerine iyi davranılacağı, her şeyin yolunda gideceğine dair söylemlerle kandırıldığını ifade etmiştir. Böylesine vicdan yaralayan olaylar istatistiklere pek yansımaya da çok sayıdaki göçmen kız çocuğunun başına gelmektedir çünkü insan kaçakçılarının yardıma ihtiyacı olan ve savunmasız çocuklara sınırı geçmede yardımcı olmalarının en büyük motivasyonlarından biri şüphesiz bu savunmasız kız çocuklarının insan ticaretinde kullanılabilecek olmalarıdır. Cinsel istismar sadece göç yolculuğu esnasında değil hedef ülkeye ulaşıldıktan sonra da maruz kalınabilecek hukuka aykırı bir eylemdir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri nezaretindeki göçmen çocukların cinsel tacizi ve istismarı hakkında dört yılda 4.500 şikayet başvurusunda bulunulmuştur ve bu şikayetlere konu eylemlerden bazılarını devlet görevlilerinin gerçekleştirdiği ileri sürülmüştür.⁴⁰ UNICEF Genel Direktör Yardımcısı Justin Forsyth ilgili raporu değerlendirdiği konuşmasında altı maddelik bir eylem planı oluşturduklarını taraf devletlerle paylaşmıştır. Eylem planında yer alan maddeler göçmen çocukların haklarını korumaya yönelik önemli adımları

³⁶ Refakatsiz çocuk: Her iki ebeveyninden ve akrabalarından ayrı düşmüş ve yasal olarak veya teamülen çocuğa bakmakla yükümlü bir yetişkinin sorumluluğu altında olmayan çocuk olarak tanımlanmaktadır.

³⁷ Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu 1946 yılında Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu adıyla kurulmuştur. Fonun öncelikli amacı çocuk haklarının etkin bir şekilde korunmasıdır. Ayrıntılı bilgi için <https://tr.wikipedia.org/wiki/UNICEF>

³⁸ <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BClenleri/unicef-yaln%C4%B1z-ba%C5%9F%C4%B1na-yollara-d%C3%BC%C5%9Fen-m%C3%BCltesi-ve-g%C3%B6%C3%A7men-%C3%A7ocuklar%C4%B1n-say%C4%B1s%C4%B1-2010> Erişim Tarihi : 18.05.2022

³⁹ UNICEF Genel Direktör Yardımcısı Justin Forsyth konuya ilişkin üzüntü ve endişelerini şu kelimelerle ifade etmiştir “ Bir çocuğun bile tek başına yollara düşmesi önemli bir durumken bugün bu durumda olan sarsıcı sayıda çocuk görüyoruz ve biz yetişkinler onlara gerekli korumayı sağlayamıyoruz. İnsafsız kaçakçılar ve insan tüccarları bu çocukların güç durumundan kendi çıkarları için yararlanıyor; çocukların ülke sınırlarını geçmelerine yalnızca bu çocukları köle gibi satmak ve fuhşa zorlamak için yardım ediyor. Çocukları bu insan avcılarına karşı koruyamıyor olmamız vicdanlara sığacak bir durum değildir.”

⁴⁰ <https://www.nytimes.com/2019/02/27/us/immigrant-children-sexual-abuse.html> Erişim Tarihi : 28.05.2022

³² A.g.e (Serozan) s. 8

³³ Sayın Serozan’ın da değindiği üzere “Çocuk haklarını ne denli geliştirsek, büyüklerin insan hakları da o ölçüde kök salar.”

³⁴ A.g.e (Serozan) s. 37-38

³⁵ <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/birle%C5%9Fmi%C5%9F-milletler-%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1-komitesine-ba%C5%9Fvuru-usul%C3%BC-ile-g%C3%BCncel-10-komite-karar%C4%B1> Erişim Tarihi : 21.05.2022

bünyesinde barındırdığı için söz konusu eylem planı çalışmanın bu bölümünde incelenmiştir. Eylem planının ilk maddesi başta refakatsiz çocuklar olmak üzere göçmen çocukların şiddet ve sömüründen korunmasıdır. Söz konusu madde BMÇHS’nin 19. maddesinde yer alan *suistimal ve ihmalden korunma* hakkına ilişkindir. İlgili maddeye göre “*Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, çocuğun ana-babasının ya da onlardan yalnızca birinin, yasal vasi veya vasilerinin ya da bakımını üstlenen herhangi bir kişinin yanında iken bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet veya suistimale, ihmal ya da ihmalkar muameleye, ırza geçme dahil her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunması için; yasal, idari, toplumsal, eğitsel bütün önlemleri alırlar.*” Refakatsiz çocuk⁴¹ her iki ebeveyninden ve akrabalarından ayrı düşmüş ve yasal olarak veya teamülen çocuğa bakmakla yükümlü bir yetişkinin sorumluluğu altında olmayan çocuk olup olası tüm hak ihlallerine karşı potansiyel bir tehlike altındadır. Güncelliğini ve yıkıcı sonuçlarını halen koruyan bir olgu olan şiddet, türü fark etmeksizin en can acıtan hukuka aykırı eylemlerden biridir ve böylesine insanlıktan uzak bir eylemin masum bedenler üzerinde gerçekleştirilmesi ve bunun çocuğu disiplin altına alma adıyla meşrulaştırılmaya çalışılması vicdanları yaralayan bir husustur. Çocuğa yönelik şiddet sadece fiziksel şiddeti değil istismar ve ihmal de dahil olmak üzere her türlü kötü muameleyi bünyesinde barındırmaktadır. UNICEF’in 28.02.2017 tarihli ve *Çocuklar için Ölümcül bir Yolculuk: Kuzey Afrika’dan Avrupa’ya Uzanan Göç Yolu*⁴² başlıklı raporuna göre araştırma kapsamında görüşülen mülteci ve göçmen çocuklardan dörtte üçü yolculukları sırasında yetişkinler tarafından şiddet gördüklerini tacize ya da saldırıya uğradıklarını belirtmişlerdir. Ancak eylem planında şiddetten korumanın hangi yollardan sağlanması gerektiğine yönelik bir öneri / çözüm yolu yer almamaktadır ve bu da söz konusu maddeyi iyi bir niyet olmaktan öteye taşımamaktadır. Eylem planının ikinci maddesi ise göç etmekte olan çocukların gözüaltına alınmamasına yöneliktir. Bu madde BMÇHS’nin 37. maddesinde düzenleme altına alınan işkence ve özgürlükten yoksun bırakmaya karşı korunma hakkına ilişkindir. İlgili maddenin (b) bendine göre “Hiçbir çocuk yasadışı ya da keyfi biçimde özgürlüğünden yoksun bırakılmayacaktır. Bir çocuğun tutuklanması, alıkonulması veya hapsi yasa gereği olacak ve ancak en son başvurulacak bir önlem olarak düşünülüp, uygun olabilecek en kısa süre ile sınırlı tutulacaktır.” Göçmen çocukların büyük bir kısmı hedef ülkeye yasal olmayan yollardan girmektedir (düzensiz göçmen) ve bu durum fark edildiğinde ise birtakım yaptırımlarla karşı karşıya kalmaktadırlar ki bunlardan biri de gözüaltına alınmadır. Örneğin ABD Meksika’dan ülkelerine girmeye çalışan binlerce çocuğu gözüaltına almış ve bu gözüaltılar sırasında birden çok çocuk ölümü meydana gelmiştir.⁴³ Eylem

planında yer alan bu madde çocuğun esenliği açısından son derece önemlidir çünkü bir yetişkinin psikolojisini için bile oldukça olumsuz bir durum olan gözüaltı küçük bir çocuk için ileride aşılması güç bir travma haline gelebilir. Eylem planının üçüncü maddesini ise *aile üyelerinin bir arada bulundurulması* oluşturmaktadır. Çocuğun gelişiminde ailenin payı yadsınamaz, dolayısıyla ailesi yanında olmayan göçmen bir çocuk yaşlıtlarına nazaran tehlikelere çok daha açık hale gelecektir. Bunun önüne geçilmesi içinse şüphesiz aile birleşmesi müessesesi (imkan dahilinde ise) işletilmelidir. Ancak aile birleşmesi hususunda taraf devletlerin geniş bir takdir alanının bulunduğunu belirtmekte fayda var. Aile birleşmesi göçmen bir çocuk için hak niteliği taşımaktadır nitekim bu hak BMÇHS’nin 9. maddesinde anne-baba ile yaşama hakkı şeklinde düzenleme altına alınmıştır. Taraf devletler bu birleşmenin sağlanması için ivedilikle hareket etmelidir çünkü söz konusu olan küçük bir çocuğun hayatıdır. Ancak taleplerin sayısının çokluğu ve en az iki ülkenin sürece dâhil olması nedeniyle işlemler son derece yavaş ilerlemektedir. Örneğin 2016 yılında Yunanistan’da aile birleşmesi için 700’ü refakatsiz ve ailelerinden ayrı olan çocuklardan olmak üzere yaklaşık 5000 talepte bulunulmuş. Başvuranlar arasında yıl sonuna kadar yalnız 1107 kişi taleplerinin onaylanmasının ardından gidecekleri ülkeye ulaşabilmiştir.⁴⁴ Eylem planının dördüncü maddesini göçmen çocuğun başta eğitim ve sağlık hakkı olmak üzere diğer kaliteli hizmetlere erişiminin sağlanması oluşturmaktadır. Sağlık hakkı BMÇHS’nin 24. maddesinde düzenleme altına alınmıştır. Buna göre “*Taraf Devletler, çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşma, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kuruluşlardan yararlanma hakkını tanırlar. Taraf Devletler, hiçbir çocuğun bu tür tıbbi bakım hizmetlerinden yararlanma hakkından yoksun bırakılmamasını güvence altına almak için çaba gösterirler.*” Eğitim hakkı ise Sözleşme’nin 28. maddesinde düzenleme altına alınmıştır. İlgili düzenlemeye göre “*Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi için maddede sayılan önlemleri alırlar.*”⁴⁵ “Taraf Devletler eğitim alanında, özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim yöntemlerine ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası işbirliğini güçlendirir ve teşvik ederler. Bu konuda, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri özellikle göz önünde tutulur.” Eğitim ve sağlık çocuğun gelişiminde mütemmim cüz görevi görürler özellikle eğitimden yoksun çocuklar dünyaya yabancılaşmış kayıp bir nesli oluştururlar. Ancak eylem planında yer alan bu maddenin günümüz koşullarında uygulanabilirliği pek

⁴¹ <https://www.unicef.org/turkiye/media/4641/file/REFAKATS%C4%B0Z%20ve%20A%C4%B0LES%C4%B0NDEN%20AYRI%20D%C3%9C%C5%9EM%C3%9C%C5%9E%20C3%87OCUKLAR%C4%B0l%C5%9Fkin%20Kurumlararası%C4%B1%20Rehber%20C4%B0lkeler.pdf> Erişim Tarihi : 21.05.2022

⁴² <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCLtenleri/%C3%A7ocuklar-i%C3%A7in-%C3%B6l%C3%BCmc%C3%BCL-bir-yolculuk-kuzey-afrikadan-avrupaya-uzanan-g%C3%B6l%C3%A7-yolu> Erişim Tarihi : 21.05.2022

⁴³ <https://tr.euronews.com/2018/12/14/meksika-sinirinda-gozaltina-alinan-7-yasindaki-guatemalali-gocmen-kiz-cocugu-oldu> Erişim Tarihi: 28.05.2022

⁴⁴ <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCLtenleri/unicef-avrupadaki-ge%C3%A7i%C5%9F-%C3%BCLkelerinde-mahsur-kalan-m%C3%BCLteci-ve-g%C3%B6l%C3%A7men-%C3%A7ocuklar> Erişim Tarihi : 28.05.2022

⁴⁵ Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle: a) İlk öğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler; b) Orta öğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar; c) Uygun bütün araçları kullanarak, yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler; d) Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler; e) Okullarda düzenli biçimde devamlı sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için önlem alırlar.

mümkün gözükmemektedir çünkü hedef devletlerin ekonomik şartları göçmen çocukların sağlıklı şartlarda gelişimini sağlayacak ölçüde olmayabilir. Zira bazı devletler kendi ülke vatandaşlarına dahi etkili sağlık ve eğitim hizmeti verebilecek durumda değilken göçmenleri bu haklardan etkili bir şekilde yararlandırmasını beklemek kanaatimce gerçeklikten uzak bir yaklaşım olacaktır. Ülkemizde eğitim alan Suriyeli çocuklara ilişkin bir UNICEF raporu ülkemizin pratiğini yansıtmaları dolayısıyla okuyucuyla paylaşılmıştır. Türkiye özellikle 2011 yılından sonra birçok göçmene ev sahipliği yapmıştır ve halen kayıtlı en fazla göçmen nüfusa ev sahipliği yapan devlet konumundadır (burada kullanılan göçmen kavramı UNICEF raporunda yer almakta ve yabancı kişileri belirtmek için kullanılmaktadır. Uluslararası hukukta bu tarz kapsayıcı bir kullanımın yaygın olduğunu belirtmekte fayda var.) Türkiye’de 1,6 milyonu çocuk olmak üzere 3,6 milyon geçici koruma statüsü altında Suriyeli birey bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, başka ülkelerden gelen ve yaklaşık üçte biri çocuk olan 400.000’e yakın kayıtlı sığınmacı ve mülteci ülkemizde ikamet etmektedir.⁴⁶ UNICEF’in 2019 tarihli yıllık raporuna⁴⁷ göre örgün eğitimde yer alan Suriyeli çocuk sayısı 684.728’e (336.722’si kız, 348.006’sı erkek) ulaşmıştır. Okula kaydolma oranı ilkokulda %89,3, toplamda ise %63,3’tür. (toplam yüzdenin düşmesinin en önemli sebeplerinden biri lise çağına gelen çocukların ailelerinin geçimini sağlama amacıyla iş hayatına atılmaları ve bunun sonucunda eğitimlerine devam edememeleridir.) Aynı zamanda birçok göçmen çocuğa psikolojik yahut hukuki destek sağlanmıştır. Günümüzde halen bazı toplumlarda kız çocukları ya ilkokula kadar okutulmakta ve ardından hemen evlendirilmekte ya da okula gitmelerine izin verilmeyip diğer bireylere bağımlı hale getirilmektedir. Eğitim hakkı özellikle yoksul kız çocukları açısından dünyaya seslerini duyurmada önemli bir araç adeta bir kaçış yoludur. Gerek kişisel gelişimleri açısından gerekse ileride istihdamda tercih edilebilir olma açısından eğitim hakkı çocuklar için oldukça önemlidir. Cehalet tüm devletlerin birlikte mücadele etmesi gereken en tehlikeli virüstür ve ne yazık ki bazı kesimlerce bu virüsün yayılması adeta meşrulaştırılmaktadır. Eylem planının beşinci maddesi kitlesel göç hareketlerinin temelindeki nedenlerin ele alınmasıdır. BMÇHS’nin 22. maddesi mülteci çocuklara yönelik özel bir düzenlemedir. İlgili maddeye göre “*Taraf Devletler, ister tek başına olsun isterse ana babası veya herhangi bir başka kimse ile birlikte bulunsun, mülteci statüsü kazanmaya çalışan ya da uluslararası veya iç hukuk kural ve usulleri uyarınca mülteci sayılan bir çocuğun, bu Sözleşmede ve insan haklarına veya insani konulara ilişkin ve söz konusu Devletlerin taraf oldukları diğer uluslararası sözleşmelerde tanınan ve bu duruma uygulanabilir nitelikte bulunan hakları kullanması amacıyla koruma ve insani yardımdan yararlanması için gerekli bütün önlemleri alırlar.*” Günümüz koşulları göz önünde

bulundurulduğunda göçün en büyük sebeplerinin şiddet olayları ve yoksulluk olduğunu söyleyebiliriz. Maalesef günümüzde her devlet gelir isimli pastadan aynı dilimi alamıyor, kimileri neredeyse pastanın yarısına sahipken kimilerinin payı çatala dahi gelmiyor. Dolayısıyla ikinci grupta yer alan ülke vatandaşları daha iyi şartlara sahip olma, daha “insanca” yaşama arzusuyla ilk grupta yer alan ülkelere göç etmektedirler ancak arzu ettikleri şartlara ne ölçüde ulaşabildikleri tartışmaya açık bir husustur. Üzücü bir gerçektir ki her birimiz emeğin “sömürüldüğü” bir dünyada yaşıyoruz. Ancak bazı kesimlerin emeğinin çok daha fazla sömürüldüğü yadsınamayacak bir gerçektir. Söz konusu kesimler çoğunlukla göçmenler ve çocuklardır. Göçmenler başta ikamet ettikleri ülkenin sosyal güvenlik şartlarını tam olarak bilmedikleri için (dil bariyeri yahut hukuki bilgi eksikliği vb. sebeplere bağlı olarak) ve kendilerini daha kolay kabul ettirme (dışlanma ve ayrımcı söylemlerin önüne geçmek için) amacıyla çok ağır koşullar ancak bu koşullarla asla paralellik göstermeyen ücretler karşılığında çalışıyorlar/çalıştırılıyorlar. Emeği sömürülen bir diğer kesim ise aslında oyun oynayacakları, eğitim görecekları yaşlarda fabrikalarda hatta sokaklarda çalışan çocuklardır. Çocuk işçilerin, maddi açıdan tatminin yetişkin işçilere nazaran daha kolay olması ve yetişkinlere nazaran daha kısa sürede disiplin altına alınabilmeleri çocukları işverenlerin gözünde öncelikli tercih haline getirmektedir. İşten çıkarılmaları da yetişkinlere nazaran çok daha zahmetsiz olduğu için maalesef çocuk işçiliği günümüzde halen çözülememiş büyük problemlerden biridir. UNICEF ve ILO’nun 10 Haziran 2021 tarihli raporuna göre⁴⁸ çocuk işçilerin sayısı 20 yıl sonra ilk kez artarak 160 milyona yükselmiştir. Raporda yer alan en üzücü verilerden birisi ise 160 milyonun yarısından fazlasını 5-11 yaş grubunun oluşturmasıdır. 5-11 yaş grubunun yaklaşık %28’i, 12-14 yaş grubununsa yaklaşık %35’i okula gidemiyor. Çocuk işçiliğinde diğer hak ihlallerinin aksine erkek çocukları daha fazla mağdur olmaktadır. Konu ile bağlantılı bir kavram olan sokağın çocuğundan bahsetmekte fayda var. Sokaktaki çocuk kavramından anlamamız gereken *ailesinden giderek daha az destek alan, ailesinin geçim sorumluluğunu sokaklarda, pazarlarda çalışarak paylaşmak zorunda kalan çocuktur. Sokağın çocuğu ise bir yetişkinin korumasından ve yol göstericiliğinden yoksun, sokağı gerçek ev haline getirmiş çocuktur.*⁴⁹ UNICEF’in 2005 tarihli raporuna göre⁵⁰ Türkiye’de en az 42.000 çocuğun sokaklarda yaşadığı ya da çalıştığı tahmin edilmektedir; ancak gayri resmi rakamlar 80.000’e kadar çıkmaktadır. UNICEF’in raporuna göre sokakta yaşayan çocukların büyük bir kısmı kırsal kesimden şehirlere göç eden ailelerin çocukları. Paylaşılan rapor 2005 tarihli olup sokakta yaşayan yahut çalışan çocuklara yer veren yeni tarihli bir rapora rastlanılmamıştır.

⁴⁶ <https://www.unicef.org/turkey/media/10451/file/UNICEF%202019%20Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Faaliyet%20Raporu.pdf> Erişim Tarihi 21.05.2022

⁴⁷ <https://www.unicef.org/turkey/media/10451/file/UNICEF%202019%20Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Faaliyet%20Raporu.pdf> Erişim Tarihi: 21.05.2022

⁴⁸ <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BClenleri/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ilerin-say%C4%B1s%C4%B1-20-y%C4%B1ll%C4%B1-ilk-kez-artarak-160-milyona-y%C3%BCkseldi-uluslararası%C4%B1>

⁴⁹ A.g.e (Akyüz) s.477

⁵⁰ <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/sokakta-ya%C5%9Fayan-veveya-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fan-%C3%A7ocuklar-bro%C5%9F%C3%BCr>

17 sene önce hazırlanan rapordaki oranlar bile son derece üzücü ve korkutucu iken günümüzde bu sayının yüz binin oldukça üzerinde olduğu tahmin edilebilir. Ekonomik koşullar git gide kötüleşmekte ve bu da gerek köyden kente gerekse görece yoksul ülkelere göçe neden olmaktadır ve göç eden çocukların büyük bir kısmı sokakta çalışmak/çalıştırılmak zorunda kalmaktadır. Eylem planının son maddesini geçiş ve varış ülkelerindeki yabancı düşmanlığına, ayrımcılığa karşı mücadele önlemlerinin yaygınlaştırılması oluşturmaktadır. İnsanlar kendi gibi olanı sevip benimseyip kolayca içselleştirirken kendisi gibi olmayanı ise aynı hızda uzaklaştırıp ötekileştirme eğilimindedir. Ötekileştirmenin her türlü can yakarken masum çocukların sırf göçmen olmaları sebebiyle psikolojik şiddete varacak seviyede ayrımcı eylemlere ve söylemlere maruz kalması çok daha iç acıtıcıdır. Ayrımcı muamele çocuk açısından ileride çok zor atlatacağı hatta belki de atlatabileceği travmalara sebep olacaktır. Hayatta her şey yapısı gereği değişir yahut dönüşür. Koşullar da yapıları gereği değişkenlik gösterebilir. Şu an fildişi kulelerinden çaresiz kesimlere ayrımcı söylemlerde bulunan kişiler yarın ayrımcı muamelenin süjesi haline gelebilir.

SONUÇ

Göçün en büyük sebepleri şüphesiz şiddet olayları ve ekonomik sebeplerdir. Bu sebeplerin ortadan kaldırılması günümüz şartları göz önüne alındığında pek de mümkün görünmemektedir. Bu sebepler ancak etkili bir uluslararası işbirliği ile ortadan kaldırılabilir. Uluslararası kuruluşlarca yoksul ülkelere mali yardım yapılması ,yeni istihdam alanları oluşturulması gibi hamleler göçün ekonomik sebeplerini azaltıcı bir etki gösterebilir. Savaşlar ve silahlı çatışmalar devletlerin güvenlik politikaları ve iç işleyişlerine ilişkin hususlardır ve söz konusu sorunu devletler öncelikle uzlaşılıyla kendi içlerinde çözmeli bunun yeterli olmadığı / olamayacağı durumlarda uluslararası yardım almalıdır. Ne savaşlar ne de ekonomik krizler aslında bir anda ortaya çıkmaz ancak devletler sorunların gelişim sürecini görmez yahut görmek istemez ve başlangıçta basit güvenlik önlemleri yahut temin edilebilir mali yardımlarla çözülebilecek durumlar zamanla başa çıkılmaz bir hal alabilir ve bunun sonucunda birçok kişi kendisini ait hissettiği ülkesini bırakıp daha insanca şartlarda yaşamak için aslında kendilerini hiç de istemeyen ülkelere göç etmek zorunda kalabilir. Ülkeler göç ile ilgili ayrıntılı hukuki düzenlemeler ışığında son derece dikkatli bir politika oluşturmalıdır. Göçe ilişkin mevzuat hazırlanırken diğer sosyal bilimler mensuplarının da görüşleri alınmalıdır. İnsani yardım günümüz koşullarında elbette ki çok önemlidir ancak herkesin bildiği bir gerçek vardır ki kaynaklar sınırlı ihtiyaçlar ise sınırsızdır dolayısıyla sağlıklı bir şekilde oluşturulmamış bir göç politikası bir süre sonra devletleri öncelikle ekonomik olmak üzere birçok açıdan olumsuz etkileyebilir ve toplumda ayrımcı söylemlerin dahi ötesine geçebilen ciddi fikir ayrılıkları meydana gelebilir. Ülkeler sınır

güvenliklerini sağlama konusunda da azami özen göstermeli ve mümkün mertebe düzensiz göçün önüne geçmelidir. Ancak düzensiz göçün önüne geçmeden kasıt göçmen bireylerin kişi özgürlüğü yahut yaşam hakkı gibi temel haklarını ihlal edecek nitelikteki eylemlerde bulunma değildir. Bazı ülkeler sınırlarında tespit ettikleri düzensiz göçmen olan çocukları gözaltına almakta ve uzun bir süre gözaltında tutmaktadır. Çocuğun gözaltına alınması son seçenek olmalı, çocuk gözaltında bulunduğu sürece mutlaka bir pedagog yardımından yararlandırılmalıdır. Çocuklar hedef ülkelere vardktan sonra da oldukça ciddi hak ihlalleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Sağlık ve eğitim başta olmak üzere birçok haktan o devletin vatandaşı olan çocuklar kadar faydalanamamaktadırlar. Bunun birçok nedeni olabilir. Bu nedenlerin büyük bir kısmı ikamet ettikleri ülkelere kaynaklı dahi olmayabilir. Dil bariyeri ,yoksulluk, ayrımcı muameleyle maruz kalma korkusu göçmen çocukların birçok hakka erişimindeki önemli engellerdir. Gerek eğitim çağına gelmiş çocuklara gerekse ebeveynlere ikamet ettikleri ülkenin anadili mutlaka ücret mukabilinde olmadan öğretilmelidir. İstihdam açısından ise vatandaşlara benzer haklar tanınmalı kişiler göçmen ve görece zayıf durumda oldukları için bir sömürü aracı olarak kullanılmamalıdır. Eğitim hakkı kimi zaman çocukların ailelerinin müdahaleleri sonucu ihlal edilmektedir. Bazı aileler özellikle kız çocuklarının okula gitmesi engellemektedir. Devletler bunun önüne geçmek için öncesinde bazı teşvikler öne sürmelidir. Örneğin kız çocuklarına yönelik okul bursları bu konuda yardımcı olabilecek bir uygulama olabilir. Her birimiz maalesef eğitim hakkı elinden alınan kız çocuğunun muhtemel senaryosunun ilerleyişini ön görebilmekteyiz. Çocuk yaşta evlendirilen kız çocuklarına tüm dünya olarak kocaman bir gelecek borçlu olduğumuza inanıyorum. Oyuncak bebeğiyle oynaması gereken bir kız çocuğunun kendi bebeğine bakım verecek duruma gelmesini sağlıklı hiçbir vicdan kabul edemez. Bunun önüne geçmek için kız çocuklarına mümkün olduğunca ulaşılmalı ve kendilerini bir birey olarak dünyaya ispat edebilmeleri için gereken yardımlar yapılmalıdır. Çocuk yaştaki kişiyle evlenen ve kendi çocuğunun bu kişiyle evlenmesine rıza gösteren ebeveynlerin eylemleri ceza kanunlarında ayrıntılı bir şekilde düzenlenmelidir. Hırsızlığın hukuka aykırı bir eylem olduğu aşikardır ancak bazı hallerde bu eylem kabul edilebilir hale gelmektedir (hayatta kalmak için pahalı bir ilacın çalınması örneğinde olduğu gibi) ancak bir kız çocuğunun geleceğini çalmak hiçbir şekilde kabul edilebilir değildir. UNICEF'in 6 Mart 2018 tarihli raporuna göre⁵¹ tahminen 650 milyon kadın evliliğini çocukken yapmıştır ve çocuk yaşta evlilikler engellenemezse 2030 yılına kadar 150 milyondan fazla kız çocuğu daha 18 yaşına gelmeden evlenmiş olacaktır. Eğitim hakkı elinden alınan erkek çocuğunu bekleyen muhtemel son ise çalışma hayatına erken yaşta atılmadır. Çalışmanın yukarıdaki bölümlerinde çocuk işçiliği ile ilgili veriler paylaşıldığında bu hak ihlali türünde erkek çocukların daha fazla mağdur edildiği

⁵¹ <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCLtenleri/unicefin-son-tahminlerine-g%C3%B6re-h%C4%B1z%C4%B1-ilerleme-sayesinde-son-y%C4%B1l-i%C3%A7inde-25-milyon-Erişim-Tarihi:28.05.2022>

bilgisi okuyucuya aktarılmıştı. Özellikle aile reisinin hayatta olmadığı ailelerde evi geçindirmek en büyük erkek çocuğun adeta görevi haline gelmektedir. Tek kaygıları sınavları olması gereken çocukların en büyük kaygıları bir an önce ailelerini geçindirecek kadar parayı kazanmak olmaktadır ki bu oldukça acı verici bir durum. Devletler çocuk işçiliğinin önüne geçmek için söz konusu ailelere mümkün mertebe giyecek, yiyecek ve yakacak yardımında bulunmalı, sosyal devletin çarkını toplumun refahı için döndürmelidir. Özellikle göçmen çocuklara gerek okulların rehberlik servislerinde gerekse psikolojik danışmanlık merkezlerinde psikolojik destek verilmelidir. Göçmen çocuklar ile ülke vatandaşı çocuklar arasındaki etkileşimi artırmak amacıyla gerek okul içinde gerekse okul dışında etkinlikler düzenlenmeli çocukların birlikte kaliteli zaman geçirmelerine özen gösterilmelidir. Refakatsiz çocuklar içinse şüphesiz çok daha koruyucu önlemler alınmalıdır. Ailesi yanında olmayan çocuklar dışarıdan gelecek tehlikelere karşı daha savunmasızdır. Devletler eğer bu çocukların aileleri hayattaysa aileye ulaşmalı ve çocukla aileyi bir araya getirmelidir. Ancak çocuğun ailesine ulaşamıyorsa yahut aile üyeleri ölmüşse çocuk zaman kaybetmeksizin bir çocuk bakım evine yerleştirilmeli hayatına devlet himayesi altında devam etmelidir. Bu noktada devletler çocukların aile sıcaklığı içinde büyümelerini öncelik olarak görüp koruyucu aile yahut evlat edinme gibi müesseseleri de uygulamaya koyabilir. Devletler egemenlik haklarını ileri sürerek ülkelere yasa dışı yollardan girmiş kişileri sınır dışı etmek, geldikleri ülkelere geri göndermek isteyebilir. Ancak bu sınır dışı etme işlemine konu kişi bir çocuk ise devletler çok daha dikkatli ve özenli olmalıdır. Çocuklar yetişkinlere nazaran bulundukları ortamlara çok daha kolay uyum sağlarlar ve oradan kolay kolay ayrılmak istemezler. İşte tam bu noktada söz konusu devlet çocuğun üstün yararı için çocuğu dinlemeli ve çocuğun ihtiyaçları doğrultusunda bir karar vermelidir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi önüne gelen bir uyuşmazlıkta Komite sığınma başvurusunun değerlendirilmesi aşamasında çocuğun katılım hakkının kullanılmasının gerekliliğine, bu hakkın etkin kullanımının çocuğun üstün yararını gözetme yükümlülüğü açısından oldukça önemli olduğu hususuna dikkat çekmiştir.⁵² Çocuk haklarının etkin bir şekilde korunması için bu alanda yapılan araştırmalara sağlıklı bir veri akışının sağlanması son derece önemlidir. Bir sorunu çözmeniz için öncesinde ulaştığı boyutu bilmeniz gerekir. Ancak günümüzde pek çok devlet siyasi yahut başka nedenlerle veri paylaşımından kaçınmakta yahut çarpıtılmış verileri uluslararası kuruluşlarla paylaşmaktadır. Uluslararası alanda yapılan çalışmaların sağlıklı şekilde işleyebilmesi için sadece istatistiki veri toplama yönelik bir uluslararası kuruluş kurulabilir. Böylelikle istenilen verilere toplu bir şekilde tek bir adresten ulaşmak mümkün olacaktır. Çocuk haklarının korunması açısından Komite’nin vermiş olduğu kararlar bağlayıcı hale getirilmeli yahut çocukların hak ihlalleri ile ilgilenen bağımsız bir yargı organı oluşturulmalıdır.

⁵² <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicefin-son-tahminlerine-g%C3%B6re-h%C4%B1z%C4%B1-ilerleme-sayesinde-son-y%C4%B1n-son-25-milyon-Erişim-Tarihi:28.05.2022>

Söz konusu yargı organındaki yargıçlardan biri çocukluğunda göçü deneyimlemiş bir yargıç olursa bu göçmen çocuk haklarının korunması açısından çok daha etkili olabilir. Sonuç kısmında şimdiye kadar yer alan olası çözüm önerilerinin hepsi uluslararası nitelik taşımaktaydı ancak Türkiye nezdinde de saptanan bazı eksikliklerin üzerinde durmakta kanaatimce fayda var. Ülkemizde öncelikli olarak çocuklar ve onların haklarına özgülenmiş bir yasa hazırlanmalı bu yasa hazırlanırken başta pedagoglar olmak üzere diğer alanlardaki uzmanların da görüşlerine başvurulmalıdır. Aynı zamanda Rona Serozan’ın da kitabında belirttiği üzere bir Çocuk Bakanlığı kurulmalı ve bu bakanlık özellikle zor durumda bulunan çocukların sorunlarına çözüm önerileri getirmelidir.

Bu çalışma kaleme alırken en çok zorlandığım çalışma oldu. Bunun sebebi karşılaşmış olduğum ciddi veri eksiklikleri yahut geniş bir literatür taramasının vermiş olduğu bir zorluk değildi. Bunun sebebi televizyonda izlerken dahi dayanamadığım hak ihlalleri ile yüzbinlerce masum çocuğun karşı karşıya geldiği gerçeğiyle yüzleşmekti. *“Yadsınamayacak bir olgudur ki nasıl bir çocukluk yaşanır, öyle bir büyüklük yaşanır, öylesine de çocuk yetiştirilir. Özgürlüğü soluyan çocuk özgürlük oksijeniyle gürleşir, gürbüzleşir ve sonradan bu oksijeni yeni kuşaklara yayar.”*⁵³ Unutmamak gerekir ki çocuklara yapılan yatırım bir toplumun yarınları yaptığı en faydalı ve sürekli yatırımdır ve her çocuk bu yatırımdan eşit bir şekilde yararlanmalıdır.

⁵³ A.g.e. (Serozan) s.9

KAYNAKÇA

- Rona Serozan, Çocuk Hukuku, Vedat Kitapçılık,İstanbul-2017, İkinci Basıdan Tıpkı Bası
- Osman Fazıl Berki, Devletler Hususi Hukuku, Güzel Sanatlar Matbaası,Ankara-1959,3. Baskı
- Emine Akyüz, Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması, Pegem Akademi, Ankara-2018, Güncelleştirilmiş 6. Baskı
- Mehmet Selman Öktem, Uluslararası Göç Hukukunda Çocuklar Ve Hukuki Statüleri (yüksek lisans tezi), İstanbul 2018
- Vahit Doğan, Türk Yabancılar Hukuku, Savaş Yayınevi,Ankara-2020
- Elvan Sütken, Roma Aile Hukukunda Patria Potestas, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
- Sevil Lale Kurt, Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler Ve Türkiye Uygulaması, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi
- <https://www.iom.int/news/one-child-every-day-lack-data-leaves-most-vulnerable-group-risk-un-migration-report>
- <https://www.iom.int/data-and-research>
- <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/migration/#:~:text=The%20number%20of%20migrant%20children,million%20of%20them%20were%20children.>
- <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/iheb.pdf>
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5543.pdf>
- <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>
- <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration>
- https://kdkcocuk.gov.tr/anasayfa/contents/files/YasalDuzenlemeler/BM_cocuk_Haklari_Bildirisi.pdf
- <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/birle%C5%9Fmi%C5%9F-milletler-%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1-komitesine-ba%C5%9Fvuru-usul%C3%BC-ile-g%C3%BCncel-10-komite-karar%C4%B1>
- <https://www.nytimes.com/2019/02/27/us/immigrant-children-sexual-abuse.html>
- <https://www.unicef.org/turkey/media/4641/file/REFAKATS%C4%B0Z%20ve%20A%C4%B0LES%C4%B0NDEN%20AYRI%20D%C3%9C%C5%9EM%C3%9C%C5%9E%20%C3%87OCUKLAR'a%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Kurumlararası%C4%B1%20Rehber%20%C4%B0keler.pdf>
- <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/%C3%A7ocuklar-i%C3%A7in-%C3%B6l%C3%BCmc%C3%BCL-bir-yolculuk-kuzey-afrikadan-avrupaya-uzanan-g%C3%B6l%C3%A7-yolu>
- <https://tr.euronews.com/2018/12/14/meksika-sinirinda-gozaltina-alinan-7-yasindaki-guatemalali-gocmen-kiz-cocugu-oldu>
- <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-avrupadaki-ge%C3%A7i%C5%9F-%C3%BCLkelerinde-mahsur-kalan-m%C3%BCLteci-ve-g%C3%B6l%C3%A7men-%C3%A7ocuklar>
- <https://www.unicef.org/turkey/media/10451/file/UNICEF%202019%20Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ilerin-say%C4%B1s%C4%B1-20-y%C4%B1ld%C4%B1r-ilk-kez-artarak-160-milyona-y%C3%B0kseldi-uluslararası%C4%B1>
- <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/sokakta-ya%C5%9Fayan-veveya-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fan-%C3%A7ocuklar-bro%C5%9F%C3%BCr>

Merve UYGUL - İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi
Teşvik ödülü

ÖZET

Çocuklar gelişim çağında olan, bu nedenle de kırılgan ve korumaya muhtaç kişilerdir. Mülteci çocuklar çocuk olmanın kırılganlığını ve zayıflığını taşımakla birlikte ülkesinde bulunmayan, yerinden edilmiş, iltica eden veya sığınan korunmaya ve gözetilmeye daha da muhtaç çocuklardır. Bu nedenle ucuz iş gücü olarak sömürülmeye, cinsel ve fiziksel yönden faydalanılmaya, ön yargıya daha fazla maruz kalırlar. Hem sosyal hayatta hem de özel hayatlarında korunmalarını ve çocukluk dönemlerini çocuk olarak geçirmeleri için hukuki düzenlemeler olması şarttır.

Çalışma kapsamında öncelikle çocuk ve mülteci çocuk kavramları tanımlanmış, çocuk haklarının gelişimine dair bilgi verildikten sonra mülteci çocukların haklarına geçilmiştir. Bu bağlamda mülteci çocuğun yaşama hakkından başlanarak mülteci çocuğun kişisel, sosyal ve kültürel hakları ele alınmıştır. Haklara dair değerlendirmeler ve örnekler verilerek mülteci çocukların korunmasına dair çözüm yolları getirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma çocuk haklarına dair en kapsamlı ve genel kaynak olan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ekseninde ilerlemiş, ilgili uluslararası ve ulusal diğer mevzuatlara değinilerek çalışmaya derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Sayısal veriler ve istatistikler de kullanılarak konunun önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Son olarak mülteci çocukların korunmasına değinilerek çalışma sona erdirilmiştir.

I. MÜLTECİ ÇOCUKLARIN HAKLARI

A. Çocuk Kavramı ve Mülteci Çocuklar

Dünya nüfusunun %26'sını oluşturan çocukların haklarının tanınması için öncelikle çocuk kavramının tanımlanması gereklidir.¹ Çocuk kavramının tanımının yapılması aynı zamanda hakkın öznesi olarak çocuğun

belirlenmesi bakımından önemlidir. Çocuk birçok farklı şekilde tanımlanmıştır. Halk dilinde çocuk çoğu zaman aşağılayıcı anlamda tıfıldır, velettir, sabidir; hukukçunun dilinde belli bir ana babadan türemiş evlat anlamına gelir.² Türk Dil Kurumunun çocuğu küçük yaştaki kız ve erkek, soy bakımından oğul veya kız evlat olarak tanımladığı görülür.³ Bununla birlikte Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 18 yaşına kadar herkesi çocuk olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda çocuk duygusal, bilişsel ve fiziksel olarak gelişme çağında bulunan, 18 yaşına kadar herkes olarak tanımlanabilir.

Çocuklar henüz gelişme çağında olduklarından bedensel, zihinsel, duygusal açıdan onları tatmin edecek ve geleceğe hazırlanacakları bir ortamda gelişimlerini tamamlamalıdır. Çocuğun böyle bir ortamda gelişimini sağlaması onun bilinçli bir yetişkin olmasını sağlayacaktır. Toplumun geleceğini çocukların yetişme ortamındaki şartlar oluşturur.⁴ Bu nedenle çocukların özenli bir bakım gördüğü, bedensel, psikolojik ve sosyal açıdan gelişiminin sağlıklı olacağı bir ortamda yetişmeleri hem çocukların hem de toplumun yararına olacaktır.

Çocuklar yetişkinlere kıyasla güçsüz ve zayıftır. Bu nedenle her çocuk korunmaya ve gözetilmeye muhtaçtır. Gerçekten de çocuklar bedensel, zihinsel, parasal açıdan en güçsüz ve en bağımlı insanlardır; emekleri, iş güçleri, cinsellikleri acımasızca sömürülür.⁵ Kendi görüş ve düşüncelerini açıklayacak durumda olmamaları onların yararlarının gözetilmesini gerektirir. Hukuk, kendini koruyamayacak durumda olan kişi ve grupları korur. Bu nedenle çocuklara pozitif ayrımcılık uygulanabilir.

Mülteci çocuk kavramı tanımlanmadan önce mülteci kelimesinin tanımlanmış olması faydalı olacaktır. Bu bağlamda 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’de mültecinin tanımı ilk kez yapılmıştır. Sözleşme uyarınca mülteci ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet, ilkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıstır.⁶

² Rona Serozan, *Çocuk Hukuku*, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017, s.3.

³ <https://sozluk.gov.tr/> (Çevrimiçi, E.T: 29.05.2022)

⁴ Emine Akyüz, *Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması*, Ankara, Pegem Yayıncılık, 2012, s.60.

⁵ Serozan, a.g.e., s.4.

⁶ 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme: <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> (Çevrimiçi, E.T: 29.05.2022)

¹ Bkz: <https://www.statista.com/statistics/265759/world-population-by-age-and-region/> (Çevrimiçi, E.T: 29.05.2022)

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus bu Sözleşme’nin uluslararası bir metin olduğu ve taraf ülkelerin çekince koyarak sözleşmeye taraf olabileceğidir. Ülkemiz de Sözleşme’ye çekince koymuş; sözleşmeyi coğrafi bir çekince ile kabul etmiştir. Bu şekilde ülkemiz gibi Sözleşme’yi coğrafi bir çekince koyarak kabul etmiş taraf devletler, Avrupa dışında meydana gelen sığınmacılara sadece mülteci statüsü verme yükümlülüğü altına girmemiştir. Ancak elbette devletler egemenlik yetkisini kullanarak gerekli gördükleri kişilere mülteci statüsü verebileceklerdir.⁷

Bu şekilde bir coğrafi çekince koyan ülkelerde Avrupa’da meydana gelen olaylar nedeniyle ülkesinden ayrılan/ayrılmak zorunda kalan kişiler mülteci kavramı altında ele alınırken Avrupa dışından gelen kişiler sığınmacı olarak kabul edileceklerdir.

Çocuk Hakları Komitesi, sadece Avrupa ülkelerinden gelen mültecilere mülteci statüsü veren coğrafi sınırlamaların kaldırılması gerektiğini bunun yanı sıra mülteci çocukların karşılaştığı ikamet izni alınması, yetişkinlerle birlikte tutuklu kalma, sorunlarını iletebilecek çevirmenlerin eksikliği gibi hususların çözüme kavuşturulmasını istemektedir.⁸

Çalışma kapsamında mülteci çocuklar ele alınırken bu ayrım gözetilmeden, bir diğer deyişle mülteci-sığınmacı kavramlarının arasında ayrım gözetilmeden ülkesinden ayrılan/ayrılmak zorunda kalan her kişi mülteci olarak değerlendirilip, çalışma bu ekseninde yol izlemiştir. Mülteci çocuklar da aynı bağlamda yaşadığı ülkeden ayrılmış, ayrılmak zorunda kalmış olan ana babaların çocukları veya refakatsiz çocuklardır.

Mülteci çocuklar çocuk olmanın kırılganlığını ve zayıflığını taşımakla birlikte ülkesinde bulunmayan, yerinden edilmiş, iltica eden veya sığınan korunmaya ve gözetilmeye daha da muhtaç çocuklardır. Bu nedenle ucuz iş gücü olarak sömürülmeye, cinsel ve fiziksel yönden faydalanılmaya, ön yargıya daha fazla maruz kalırlar.

Tahmini rakamlarla tüm dünyada yaklaşık 50 milyon çocuk kendi ülkelerinin sınırları dışına göç etmiş ya da zorla yerlerinden edilmiştir. Bu kız ve erkek çocukların yarından fazlası şiddet ve güvensizlik

ortamlarından kaçanlardır; toplam sayıları 28 milyonu bulmaktadır.⁹ Hem sosyal hayatta hem de özel hayatlarında korunmalarını ve çocukluk dönemlerini çocuk olarak geçirmeleri için hukuki düzenlemeler olması şarttır.

Türk Hukuku, Batı Hukuk düzenlerinden farklı olarak sığınmacı, mülteci çocuklara dair özel düzenlemelere sahip değildir, sığınma ve iltica hakkı hukuki bağlayıcılığı olan metinlerde, anayasa ve kanunlarda tanımlanmamıştır.¹⁰ Mülteci çocukların hukuki düzen içinde tanınması ve koruması şüphesiz hem onlar açısından hem toplum açısından faydalı olacaktır.

B. Çocuk Hakları

Çocuk haklarının kurumsal bir çerçevede ele alınmaya başlaması Yeni Çağ’da olmuştur. Orta Çağ’dan itibaren Batı ülkelerinde yayılmaya başlayan hümanizm akımıyla birlikte insan hakları alanında önemli ilerlemeler olmuş, çocuk hakları da bu ekseninde gelişmiştir. Çocukların korunması fikrinin geniş çevrelerce benimsenmesi de Yeni Çağ’da etkili olan hümanizm akımı, insana değer verilmesi sonucunda gerçekleşmiştir.

1924 tarihli Cenevre Bildirgesi, 1948 tarihli Uluslararası Çocuk Esirgeme Kurumları Birliği Çocuk Hakları Bildirgesi, 1959 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Pornografisine Dair İhtiyari Protokol, Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmamlarına İlişkin İhtiyari Protokol, Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismarına Karşı Korunması Avrupa Sözleşmesi, ve ILO 182 No’ lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi ve ILO protokolleri çocuk haklarına ilişkin kaynaklardır.

1924 tarihli Cenevre Bildirgesi ile başlayan çocuk haklarına ilişkin düzenlemeler günümüzde hala devam etmektedir. Bu kapsamda çocuk hakları konusunda başvurulacak genel kaynak Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına İlişkin Sözleşme’dir. Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocuklara ilişkin hukuk kurallarından oluşan,

⁷ Halil Kalabalık, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2019, s.143.

⁸ Hasan T. Fendoğlu, *Çocuk Hakları Hukuku*, Ankara, Yetkin, 2014, s.176.

⁹ Unicef’in 2015 yılında yayınladığı *Köklerinden Koparılanlar: Mülteci Çocukların Maruz Kaldıkları Giderek Büyüyen Kriz* isimli yönetici özetinin verdiği bu rakamın günümüzden 8 sene önce yayınlandığı göz önüne alınınca son yıllarda yaşanan göç hareketleriyle bu sayının çok daha arttığı açıktır. https://www.unicef.org/turkey/media/2291/file/TURmedia_Uprooted-ES-Turkish.pdf%20.pdf (Çevrimiçi, E.T: 29.05.2022).

¹⁰ Serozan, a.g.e., s.299.

kuralların işlerliğini de kapsamı altına alan, çocukların haklarına dair tüm hakları tek çatı altına toplayan ilk sözleşmedir. Sözleşme incelendiğinde temel insan haklarından oluşan bir bütün olduğu görülmekle birlikte sadece çocuk hakkı olarak sıralanabilecek bazı haklar da sözleşme kapsamında ele alınmıştır.¹¹ Tüm ülkelerdeki çocukların günlük yaşamda karşılaştıkları sorunların çözülmesine ilişkin hükümler barındıran bu sözleşme sığınmacı çocuklara ilişkin düzenlemeleri ilk kez ele alması bakımından oldukça önemlidir.¹²

Bu sözleşme ile çocukların hakları genel bir çerçevede sıralanmıştır. Çocuk haklarının dört kategoriye ayrılıp incelendiği söylenebilir. Bu kapsamda bu hakların genel başlıkları yaşama hakları, gelişme hakları, korunma hakları ve katılma hakları olarak sıralanabilecektir. Yaşama hakları yaşama ve uygun yaşam standartlarına sahip olma, tıbbi bakım, beslenmeye dair haklardır. Gelişme hakları ise çocuğun gelişim sürecine dair olan yeteneklerini en üst düzeyde gerçekleştirebilmesi için eğitim, oyun, dinlenme, bilgi alma, din ve vicdan özgürlüğüne dair haklardır. Korunma hakları çocuğun her türlü istismar, ihmal ve sömürüye karşı korunmasına dair haklardır. Son olarak katılma hakları ise çocuğun görüşlerini bildirmesi açısından oldukça önemli olan, kendilerini açıklayabilecekleri dernek kurma, toplanma özgürlüğü gibi haklardır.

Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların haklarına ilişkin temel unsurları saptamıştır. Bunlar çocuğun üstün yararı, ayırım yasağı ve çocuğun görüşlerini serbestçe açıklama ve katılım hakkıdır.

C. Çocuğun Üstün Yararı

Çocuğun üstün yararı tüm hakların başında gelen ve tüm hakların kullanılmasında temeli oluşturan bir ilkedir.¹³ Bununla birlikte çocuğun üstün yararı kavramı ne öğretide ne de ulusal ve uluslararası hukuki metinlerde tanımlanmamıştır. Bu yaklaşım çocuğun üstün yararı kavramının çeşitli olaylarda uygulanmasını ve yorumlanarak kullanılmasını sağlar. Çocuk Hakları Sözleşmesi 3.maddede çocuğun üstün yararı kavramına vurgu yapılmış, çocukları ilgilendiren tüm konularda çocuğun yararının temel düşünce olduğu belirlenmiştir.

Çocuğun üstün yararı çocuğun karşılaştığı olaylarda onun yararının gözetilerek karar verilmesidir. Somut olayın özelliklerine uyarlanması gereken, hakimın takdirine açık hakkaniyet kavramlarındandır.¹⁴

¹¹ Oyun hakkı, ana babayı tanıma ve onlardan ayrılmama hakkı, tehlikeli işlerde çalıştırılmama gibi haklar bu haklardan bazılarıdır.

¹² Çocuk Hakları Sözleşmesi: <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> (Çevrimiçi Kaynak, E.T.: 29.05.2022)

¹³ M. Tevfik Odman, Çocuk Hakları Bağlamında Çocuk Mülteciler, Mersin, Çağ Üniversitesi, 2008, s.93.

¹⁴ Akyüz, a.g.e., s.53.

Bununla birlikte çocuğun üstün yararı objektif ve bilimsel esaslara göre değerlendirilmelidir. Çocuğun bir olay karşısında fikrinin alınması oldukça önemli olmakla birlikte sadece çocuğun isteklerine göre hareket etmek çocuğun yararını sağlamak anlamına gelmemektedir. Somut olayda hakim çocuğa dair bir karar vereceği zaman uzmanlardan yararlanmalı ve çocuğa en faydalı olan yol seçilmelidir. Çok karmaşık olmayan durumlarda hakimın kendisi çocuğun en üstün yararını sağlayacak yolu belirleyecektir ancak olayın gerektirdiği durumlarda hakim psikologlardan, sosyal hizmet uzmanlarından ve ilgili uzmanlardan yararlanmalıdır.

Çocuğun üstün yararı medeni hukuk ve kamu hukukunda temel ilkedir. Böyle bir ilkenin bulunmasının nedeni henüz muhakeme ve anlama gücünün gelişmemiş olduğu çocukluk döneminde çocuğun tam olarak tanınmayan irade ve isteğinin yerini tutmaya yarar.

Yüksek yararın gözetilmesi çocukların korunmaya ihtiyaç duyduğu durumlarda, sığınma ve iltica durumlarında gözetilmelidir. Mülteci çocukların da karşılaştıkları olay ve durumlarda onlar için en faydalı olan yol seçilmeli, üstün yararları gözetilmelidir. Örneğin ülkesinden ayrılırken ya da ayrıldıktan sonra ailesinden de ayrı düşmüş bir çocuğun ailesiyle yeniden birleştirilme imkanı var ise hayatta kalan aile üyeleri aranmalı ve ailesiyle bir araya getirilmeye çalışılmasına öncelik verilmeli, evlatlık uygulamasına gidilmemelidir.

D. Ayırım Gözetmeme

Çocuk Hakları Sözleşmesi 2. maddede ayırım yapmama-gözetmeme ilkesi düzenlenmiştir. Bu hüküm uyarınca taraf devletlerin kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal veya başka düşünceler, ulusal, etnik veya sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeden tanıyacakları düzenlenmiştir.

BM Çocuk Hakları Komitesi, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin her çocuğa ayırım yapılmadan uygulanması gerektiğini savunmuş ve gözetmiştir. Bu kapsamda ülkesinden ayrılan/ayrılmak zorunda kalan mülteci çocukların da bu haklardan yararlanacağı şüphesizdir. Bu bağlamda mülteci çocukların Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan tüm haklardan yararlanma hakkında sahiptir. Bu kapsamda taraf devletler mülteci çocukların bu haklardan yararlanmasını sağlamalı, buna ilişkin hukuki kurumları, mekanizmaları harekete geçirmeleri gerekmektedir.

E. Çocuğun Görüşlerini Serbestçe Açıklama ve Katılım Hakkı

İnsan haklarına ilişkin en temel metinlerden biri olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi,¹⁵ herkesin düşüncelerini açıklama hakkına sahip olduğunu belirlemiştir.¹⁶ Aynı şekilde Çocuk Hakları Sözleşmesi 13. madde çocukların düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahip olduğunu düzenlemiştir. Madde konusu hak, ülke sınırları ile bağlı olmaksızın yazılı, sözlü, basılı, sanatsal biçimde veya çocuğun seçeceği başka bir araçla her türlü haber ve düşüncelerin araştırılması, elde edilmesi ve verilmesi özgürlüğünü içermektedir.

Bu kapsamda çocuklar görüşlerini ve düşüncelerini ifade etme hakkına sahiptir. Özellikle mülteci çocukları açısından bu hak çok önemlidir. Zira korunmaya muhtaç bir durumda olan mülteci çocukların karşılaştıkları bir olay hakkında akıbetlerine karar verilirken onların görüşlerinin dinlenmesi çok kıymetlidir. Örneğin refakatsiz bir çocuk hakkında ne işlem yapılacağına karar verilmesi durumunda ona danışılması ve fikirlerinin alınması gerekmektedir.¹⁷

Yerlerinden edilmiş, sığınmacı ve mülteci çocuklar yabancı ülkelerde ve platformlarda kendilerini alakadar eden olaylarda fikirlerini açıklama ve olaylara katılma hakkına sahiptir. Bu çocuklara uluslararası koruma statüsü verilmesi, ailelerine kavuşturulması, evlatlık verilmesi, sınır dışı edilmesi gereken durumlarda onların da görüşlerinin alınması çok önemlidir. Bununla birlikte sınır dışı edilme durumunda bu çocukların görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip olması durumunda yargısal yollara başvurma haklarının olduğu düşünülmektedir.¹⁸

II. MÜLTECİ ÇOCUKLARIN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ

Çocuk hakları sözleşmesi çocukların kırılgan ve hassas olduğu belirlenmesiyle onların korunması gerektiğini saptamış ve çocukların haklarını çerçeve olarak koruma altına almaktadır. Sözleşme genel olarak insan haklarıyla bağlantılı tüm hakları çocuklara tanımıştır. Çocukların hakları da kişisel, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar olarak ayrılıp incelenmiştir.

¹⁵ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29.05.2022)

¹⁶ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 19. madde: “Her ferдин fikir ve fikirlerini açıklamak hürriyetine hakkı vardır.”

¹⁷ Bu işlemlere örnek olarak mülteci çocuğun ikamet işlemlerinde görüşünün alınması, anne babasıyla yaşama hakkı gözetilmesi bağlamında evlatlık verilmesi mevzu bahis olacaksa ona danışılması verilebilir.

¹⁸ Odman, a.g.e., s. 105.

Çalışma kapsamını oluşturan mülteci çocuklar kapsamında iltica ve sığınma hakkı da göz önüne alınmalıdır. Kişinin bedensel ve fiziksel bütünlüğünü koruma isteğiyle yaşadıkları ülkede bu bakımdan tehlikede bulunmaları halinde bu hak söz konusu olur.¹⁹ Kişiler yaşam hakkını ve bağlantılı diğer haklarını korumak için başka bir ülkeye gidebilirler. Bu bağlamda mülteci statüsünü kazanabilirler.

Mülteci çocuklar yukarıda da bahsedildiği üzere korumaya daha da muhtaç olan çocuklardır. Çocuk haklarının her çocuğa ayırım gözetilmeden uygulanması gerektiği göz önüne alınınca çalışmada Çocuk Hakları Sözleşmesi bağlamında mülteci çocukların hakları incelenecektir.

A. Yaşama Ve Sağlıklı Gelişim Hakkı

Yaşama hakkı birçok uluslararası ve ulusal sözleşmede düzenlenen vazgeçilmez bir haktır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 2. maddesi yaşama hakkını düzenlemiştir. Madde hükmünce herkesin yaşam hakkı yasayla korunacağı ve yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemeyeceği düzenlenmiştir.²⁰ Çocuk Hakları Sözleşmesi 6. madde de yaşama hakkını düzenler. Bu bağlamda taraf devletler her çocuğun temelde yaşama hakkına sahip olduğunu kabul edeceklerdir. Anayasamızın 17. maddesi de herkesin yaşama maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğunu düzenler.

Yaşama hakkı konusunda din, dil, cinsiyet, ırk, statü ayrımı olmaksızın her insanın yaşama hakkına sahiptir. Çocuk Hakları Sözleşmesi 37.madde çocuklara ölüm cezası verilemeyeceğini düzenler.²¹ Türk Ceza Hukuku uyarınca da Çocuk Hakları Sözleşmesi ile paralel şekilde çocuklar dahil olmak üzere kimseye ölüm cezasının verilemeyeceği kabul edilmiştir.²² Bu bakımdan ölüm cezası verilemez.²³

Taraf devletler çocukların yaşama hakkına sahip olduğunu kabul etmekle birlikte nasıl yaşarsa yaşasın

¹⁹ Odman, a.g.e., s. 106.

²⁰ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29.05.2022).

²¹ Çocuk Hakları Sözleşmesi 37. madde :” Onsekiz yaşından küçük olanlara, işledikleri suçlar nedeniyle idam cezası verilemeyeceği gibi salıverilme koşulu bulunmayan ömür boyu hapis cezası da verilmeyecektir”.

²² 14 Temmuz 2004 tarihli 5218 sayılı kanunla Türk Ceza Kanunu’ndan ölüm cezaları ile ilgili maddeler çıkarılmış, böylece ölüm cezası Türk Hukuku’ndan tamamen kaldırılmıştır.

²³ İşkence, diğer zalimce, insanlık dışı muamele ya da cezaya, özgürlükten yasa dışı ve keyfi biçimde yoksun bırakmaya, ömür boyu hapis ve idam cezasına karşı korunma haklarını içeren Çocuk Hakları Sözleşmesi 37.madde ile 18 yaşından küçük çocuklara idam cezası verilemeyeceği de kabul edilmiştir. Bu bağlamda her ne kadar geldiği ülkede idam cezası söz konusu olsa da mülteci bir çocuk sözleşmeye tabii bir ülkede yaşamına devam ettikçe idam edilemeyecektir.

şeklinde bir yaklaşımdan ziyade çocuğun kişiliğinin özünde bulunan saygıya uygun muamele görebileceği bir ortamda, insan onuruna yakışır bir biçimde yaşamasını sağlamalıdır. Devlet yaşama ve sağlıklı gelişim hakkı kapsamında çocukların sadece bedensel değil psikolojik sağlığını da korumalı, rehabilite edilmesi gereken çocuklara rehabilitasyon hizmeti sağlamalıdır.

Mülteci çocuklar da her insan gibi yaşama hakkına sahiptir. Mülteci çocuklar ülkelerinden onları ayıran olaylar sürecinde karşılaştıkları durumlar sonucunda psikolojik rahatsızlıklara yakalanmaktadır. Anksiyete, depresyon, konuşma bozuklukları ve travma sonrası stres bozukluğu(TSSB) bu rahatsızlıklardan en çok rastlanılanlarıdır.²⁴ Devletin yaşama ve sağlıklı gelişme hakkı kapsamında mülteci çocuklara rehabilite sürecinde yardım etmesi gerektiği ileri sürülebilir.

B. İşkence Ya da Zalimane, İnsanlık Dışı, Onur Kırıcı Ceza Yada Muameleye Maruz Kalmama ve Özgürlükten Yoksun Bırakılmaya Karşı Korunma Hakkı

Kişinin işkenceye ya da kötü muameleye maruz kalmaması, yaşam hakkı ile yakından ilişkili olan bir haktır ve ulusal ve uluslararası metinlerde korunmuştur. AİHS 3. madde işkence yasağına dairdir.²⁵ Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 37. maddesi ise çocuğun her türlü şiddete karşı korunmasını düzenlemiştir.²⁶ Gerçekten de çocuğun işkence ve kötü muameleye maruz kalmamalıdır zira bu çocuğun psikolojik ve fiziksel sağlığını derinden etkileyecektir. İşkencenin yasak olması çocuğun beden bütünlüğünün ve bedeninin de korunmasını gerektirir. Uluslararası düzenlemelerle paralel olarak Anayasamızda da kimseye işkence yapılamayacağı, insan haysiyetiyle bağdaşmayan cezaya veya muameleye maruz bırakılamayacağı düzenlenmiştir.²⁷

Özgürlüğünden yoksun bırakılmama hakkı bir diğer önemli haktır. Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Koruma Kuralları’nın 11. maddesinde özgürlükten yoksun bırakmanın tanımı yapılmıştır. Tanım uyarınca “Bir kişinin, herhangi bir yargısal, idari ve diğer kamusal yetkilinin kararı gereğince kendi isteğiyle ayrılmayacağı bir tutukevinde, hapishanede yada özel yada kamusal başka bir yerde tutulması” özgürlükten yoksun bırakılma anlamına gelmektedir.²⁸ Bu kapsamda hapishaneler,

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: https://www.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD-57070-RESEARCH_ARTICLE- CERL.pdf (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 25.05.2022).

²⁵ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 3. madde: “Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz”.

²⁶ Çocuk Hakları Sözleşmesi 37. madde: “Hiçbir çocuk, işkence veya diğer zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve cezaya tâbi tutulmayacaktır”.

²⁷ Anayasa 17.madde: “Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.”

²⁸ Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Koruma Kuralları: https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uakararlar/ozgurlugundenyoksunbırakılmış.pdf (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29.05.2022)

tutukevleri ve ceza infaz kurumlarında tutulan mülteci çocuklarla birlikte geri gönderme merkezlerinde, idari gözetim altında tutulan mülteci çocuklarında ele alınması gerekmektedir.²⁹

Özellikle yerlerinden edilmiş, mülteci çocuklar yasa dışı giriş yaptıkları ve ilgili belgelere sahip olmadıkları gerekçesiyle Mültecilere İlişkin Sözleşme’nin 31. maddesine aykırı biçimde özgürlüklerinden yoksun bırakılmaktadır. Oysa her ülkenin hem uluslararası hukuk açısından hem de ulusal hukukları açısından yasa dışı göz altına alma, tutuklama ve mahkum etme nedenleriyle mağdurlara tazminat ödemesi gerekmektedir.³⁰

C. Hak Arama Ve Yasal Yargılanma Hakkı

AİHS 6. madde adil yargılanma hakkı ve masumiyet karinesini düzenlemiştir.³¹ Bu kapsamda çocukların da adil yargılanma hakkına sahip oldukları açıktır.

Mülteci çocuklar da suçları sabit oluncaya kadar masum sayılacaktır. Bununla birlikte yargılanma sürecinde çocuğun onurunu kırmadan yargılama yapılması çok önemlidir. Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek AİHS ile çocuğa tanınan bir haktır. Bu bağlamda mülteci çocuğun iltica ettiği ülkenin dilini konuşmaması halinde dilini anlayan birisi aracılığıyla, tercümanla bilgilendirilmesi ve akıbetini oluşturan konularda ondan bilgi alınması mülteci çocuğun görüş bildirme hakkı ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir husustur.

1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumlarına Dair Sözleşme’nin 16. maddesi uyarınca taraf devletin vatandaşları gibi adil yargılanma hakkına sahip olacaktır. Madde uyarınca “Her mülteci, bütün Taraf Devletler’in toprakları, üzerindeki hukuk mahkemelerine serbestçe ve kolayca başvurabilecektir. Her mülteci, sürekli ikametgahının bulunduğu Taraf Devlette, adli yardım ve teminat akçesinden muafiyet dahil, mahkemelere müracaat bakımından vatandaş gibi muamele görecektir.” Bu kapsamda mülteci çocuklar da adil yargılanma hakkına ve çocuklar için söz konusu tedbirlerden yararlanma hakkına sahip olacaktır.

²⁹ Bu bağlamda kanaatimizce Ceza İnfaz Kurumları, Geri Gönderme Merkezlerinde veya idari gözetim altında tutulan mülteci anne ve babaların çocukları da özgürlüğünden yoksun bırakılmış çocuklardır. Özellikle Ceza İnfaz Kurumlarında anneleri ile birlikte kalmak zorunda olan, yaşı ve diğer sebeplerden dolayı anneye bağımlı olan çocuklar hakkında düzenleme yapılmalıdır. Zira bu çocuklar herhangi bir suça sürüklenme durumları söz konusu olmadan özgürlüklerinden mahrum kalmakta adeta anneleri birlikte mahkum edilmektedirler. Daha sonrasında büyüdülerinde sosyal hayata adaptasyonlarında yaşlıları çocuklardan çok daha fazla zorlanmaktadırlar. Bu çocuklara dair düzenleme yapılması, gerek kişisel gelişimleri gerek sosyal hayata adaptasyonları açısından düzenlemeler yapılması sığınan devletin sorumluluğundadır.

³⁰ Odman, a.g.e., s.115.

³¹ AİHS 6.madde: “Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.” (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29.05.2022).

D. İsim Hakkı

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 8.maddesi çocuğun kimliğini, tabiiyetini, ismi ve aile bağları dahil, koruma hakkına saygı göstermeyi taraf devletlere yüklemiştir. Bu kapsamda çocuğun isim hakkına sahip olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca sözleşme çocuğun kimliğinin yok edilmesini yasaklamaktadır. Çocuk kimliğini oluşturan unsurlardan veya bir kısmından yasa dışı bir şekilde yoksun kalmışsa devlet özel yardım ve koruma önlemleri olarak kimliğin oluşturulmasını sağlamakla yükümlüdür.³²

Çocuğun isim hakkına sahip olması onu koruduğu kadar ülke için de önemlidir. Kayıtların tutulması devletin hizmetlerinin işleyişi için önemlidir. Çocuk Hakları Sözleşmesi tüm çocukların “doğumdan hemen sonra” nüfus kayıtlarının yapılması gerektiğini söylese de çocukların üçte biri kayıttan yoksundur. Çoğu çocuk hayatın ileriki aşamalarında, örneğin okula başlarken nüfusa kayıt edilmektedir.³³ Bu bağlamda çocukların doğum anında nüfusa kaydedilmeleri hem devletin kayıt tutması açısından faydalı olacaktır hem çocuğun kimliği belirlenebilecektir.

Mülteci çocuklar da isim hakkına sahiptir. Ülkelerinden ayrılırken pasaportlarını, ulusal kimliklerini, doğum belgelerini veya kimliklerinin ortaya çıkmasını sağlayacak, kimlik bilgilerine, yaşlarına ulaşılmasını sağlayacak belgeleri kaybetmişlerse veya belgeye ulaşılması herhangi bir nedenden dolayı mümkün değilse devlet öncelikle kimliğin oluşturulmasını sağlamalıdır. Zira en basit örnekle kimlik sayesinde kişinin yaşına ulaşılabilmekte, mülteci kişinin yaşı belirlenebilmekte ve sahip olacağı haklar ve yükümlülükler değişebilmektedir.

E. Ebeveynlerle Birlikte Yaşama Hakkı ve Ebeveynlerden Ayırma Yasağı

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 5. maddesi çocuğun yeteneklerinin geliştirilmesi ile uyumlu olarak çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusundaki sorumluluğu anne babaya veya çocuktan hukuken sorumlu diğer kişilere vermiştir. Burada ebeveynlerin ve sorumlu diğer kişilerin sorumlulukları sınırsız şekilde yorumlanmamalıdır. İlgili kişiler bu sorumluluklarını yerine getirirken çocukların görüşlerine önem vermeli, yol gösterirken şiddet uygulamamalı, çocukların onurları kırıcı muameleden kaçınmalıdır.³⁴

³² Akyüz, a.g.e., s.64.

³³ Detaylı bilgi için bkz: <https://www.unicef.org/turkey/media/4641/file/REFAKAT-S%C4%B0Z-%20ve%20A%C4%B0LES%C4%B0NDEN%20AYRI%20D%C3%9C%C5%9EM%C3%9C%C5%9E%20C3%87OCUKLARa%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Kurumlararası%C4%B1%20Rehber%20%C4%B0lkeler.pdf> (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 20.05.2022).

³⁴ Akyüz, a.g.e., s.72.

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 9, 10 ve 11. maddesi çocuğun ailesiyle ilişkilerini düzenleyen hükümlerdir. Bu bağlamda çocuk, onun yüksek yararı olmadıkça ana-babasından onların rızası olmadıkça ayrılamayacaktır. Çocuğun ana babasından veya herhangi birinden ayrılmasına karar verildiği takdirde yüksek yararına aykırı olmayacak şekilde ayrıldığı ebeveyniyle iletişim kurma hakkı olacaktır.

Mülteci çocukların aileleriyle birlikte yaşaması ve onlarla kişisel bağ kurması da onların haklarındandır. Mülteci çocukların bu hakkında dair önemli bir rehber Refakatsiz ve Ailesinden Ayrı Düşmüş Çocuklara İlişkin Kurumlararası Rehber İlkelerdir. Ülkelerinden ayrılırken ailelerinden de ayrılmak zorunda kalmış veya ülkesinden ayrılmasına sebep olan durumlar sırasında ailelerini kaybetmiş olan çocuklar ve refakatsiz çocukların aile ortamında büyümeleri onların gelişimi açısından en faydalı olanıdır.

Devlet ailesi olmayan ve refakatsiz kalan çocukların aileleriyle bir araya getirilmelerini gözetmelidir. Çocukların ailelerinin takibi ve aileleriyle bir araya getirilmesi sağlanmalıdır. Aile üyelerine dair takip sonuçsuz kalsa da sonlandırılmamalıdır ve tüm takip çabaları tükenene kadar evlat edinme, isim değişikliği ya da ailenin yerleşim yerinden çok uzaklara taşınması benzeri, nihai aile birleştirimini engelleyecek faaliyetlerden kaçınılması gereklidir.³⁵ Bu düzenlemelerle mülteci çocuğun kendi soy bağının olduğu aile üyeleriyle birlikte yaşamasının önemi vurgulanmış ve mülteci çocuğun ailesiyle birlikte yaşaması için koruyucu ve önleyici düzenlemeler yapılmıştır.

F. Özel Hayatın Gizliliği Ve İletişim Hakkı

Çocuk Hakları Sözleşmesi, insan hakları alanında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile insanlara tanınan temel hakları çocuklara da tanımıştır. Bu kapsamda ele alınması gereken bir diğer önemli hak özel hayatın gizliliği ve iletişim hakkıdır. Çocuk Hakları Sözleşmesi 16. Madde özel yaşama saygı hakkını düzenlemiş, ayırım yapılmaksızın tüm çocukların özel hayatın gizliliği hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir. Uluslararası düzenlemelerle paralel şekilde Anayasamızda da özel yaşamın gizliliği korunmuştur. Bu kapsamda mülteci çocukların da özel hayata saygı hakkına sahip oldukları kaçınılmaz bir gerçektir.

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin ilgili maddesi uyarınca “hiçbir çocuğun özel yaşantısına, aile, konut veya iletişimine keyfi ya da haksız bir biçimde müdahale yapılmayacağı gibi, onur ve itibarına da haksız olarak

³⁵ <https://www.unicef.org/turkiye/media/4641/file/REFAKATS%C4%B0Z-%20ve%20A%C4%B0LES%C4%B0NDEN%20AYRI%20D%C3%9C%C5%9EM%C3%9C%C5%9E%20%C3%87OCUKLAR%27a%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Kurumlararası%C4%B1%20Rehber%20%C4%B0lkeler.pdf>

saldırılmaz. Çocuğun bu tür müdahale ve saldırılara karşı yasa tarafından korunma hakkı vardır.” Özel yaşamın gizliliği ile çocuğun özel yaşantısına, keyfi olarak veya haksız bir biçimde saldırı yapılamayacağı düzenlenir. Çocuğun özel yaşantısına, ailesine, konut veya iletişimine haksız şekilde müdahale edilemeyecektir. Mülteci çocuklar bakımından bu hak daha kapsamlı ele alınabilir. Örneğin konut bağlamında kampların, yurtların fiziksel durumu, tuvalet banyo düzenlenişi gibi hususlar da ele alınmalıdır. Tuvaletlerin cinsiyet ayrımı göz önüne alınarak yapılmış olması, mahremiyetin gözetilmesi gibi hususlar önemlidir. Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Kuralları’nda her türlü kuruma yerleştirilmiş çocuklar bakımından bu hakkın geçerli olduğu kabul edilmektedir. İlgili kuralların 32. maddesi uyarınca çocukların tutuldukları kurumların planında ve fiziksel çevresinde çocuğun özel hayatının gizliliğinin korunmasının gerektiği üzerinde durulmaktadır. Aynı kuralların 35. maddesi ise çocukların kişisel eşya bulundurma hakkının korunması gerektiği yer almaktadır.

Mülteci çocuklar gerek kamplarda gerek konutları ve yaşadıkları yerlerde özel hayatlarının gizliliği dikkate alınarak barındırılmalıdır. Çocuk ailesiyle birlikte yaşıyorsa konut sahibinin rızası olmadan kimse konuta girememelidir.

Mülteci çocuklar bu kapsamda kişisel verilerinin korunmasını isteme hakkına da sahiptirler. Gerçekten de ülkeye girişten sonra, yerleştirme sürecinden başlamak üzere, eğitim, evlat edinme süreci gibi diğer süreçlerde çocukların kişisel verileri kullanılmakta, fotoğrafları, şahsi bilgileri işlenmektedir. Bu kapsamda özellikle toplum bazında yürütülen sosyal farkındalık çalışmalarında, medyada mülteci çocukların fotoğrafları, sesleri mülteci çocukların haklarına dikkat çekmek amacıyla kullanılabilir. ³⁶ Çocuğun özel hayatın gizliliği kapsamında resmi, görüntüsü, sesi üzerinde kişilik hakkı olduğu kabul edilmeli, hakkının ihlal edildiğini düşünen çocukların bu ihlale karşı şikayet edebilmesi için gerekli mekanizmalar oluşturulmalı, devlet özel hayatın gizliliğine müdahale eden bu tarz girişimleri önlemelidir.

İletişim özgürlüğü Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 16. maddesinde düzenlenen ve özel yaşamın korunması kapsamına giren bir haktır. Çocukların kendi aileleri yanında veya başkalarıyla olan iletişim bu kapsamda korunmalıdır. ³⁷

³⁶ Yine aynı şekilde yardım kampanyası adı altında mülteci kamplarına giden bazı kişi ve yardım kurumları mülteci çocukların fotoğraflarını çekmekte, video kaydına alabilmektedir. Aslında sosyal farkındalık oluşturma amacıyla bu tarz faaliyetlerde bulunulsa da fotoğrafı çekilen veya kayda alınan çocuklar açısından büyüdülerinde onlar için yıkıcı sonuçlar doğurabilir.

³⁷ Akyüz, a.g.e., s.63.

G. Düşüncesini İfade Etme ve Görüşlerini Bildirme Hakkı

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 13. maddesi uyarınca çocuk düşüncesini serbestçe açıklama hakkına sahiptir. İlgili madde uyarınca “Çocuk, düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahiptir; bu hak, ülke sınırlarına bağlı olmaksızın; yazılı, sözlü, basılı, sanatsal biçimde veya çocuğun seçeceği başka bir araçla her türlü haber ve düşüncelerin araştırılması, elde edilmesi ve verilmesi özgürlüğünü içerir. Bu hakkın kullanılması yalnızca başkasının haklarına ve itibarına saygı; Milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu sağlığı ve ahlakın korunması nedenleriyle ve kanun tarafından öngörülmek ve gerekli olmak kaydıyla yapılan sınırlamalara konu olabilir.”

Düşüncelerini özgürce açıklama hakkı çocukların kendilerini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını düzenleyen Çocuk Hakları Sözleşmesi 12. maddeyle yakından ilişkilidir. Çocukların görüşlerini serbestçe ifade etme hakkı kapsamında çocukların kendilerini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkına sahip olduğunu ve herhangi bir adli ya da idari kovuşturmada çocuğun doğrudan doğruya ya da temsilci yada uygun makam fırsatıyla dinlenilmesi de düzenlenmiştir. Bu kapsamda mülteci çocuklar herhangi bir adli ya da idari kovuşturma sürecinde görüşlerini oluşturma yeteneklerine sahiplerse akıbetlerine karar verilecek hususlarda mutlaka dinlenilmeli, fikirleri alınmalıdır. Çocuk kaldığı ülkedeki dili konuşmıyorsa ilgili makamlar onun dilini anlayan bir tercüman veya aracı bulundurulmasına dikkat etmelidir.

H. Düşünce, Din Ve Vicdan Özgürlüğü

Çocuk Hakları Sözleşmesi 14. madde taraf devletlerin çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüklerine saygı göstereceğini düzenlemiştir. Madde uyarınca “Taraf Devletler, ana-babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine, saygı gösterirler.”

“Bir kimsenin dinini ve inançlarını açıklama özgürlüğü kanunla öngörülmek ve gerekli olmak kaydıyla yalnızca kamu güvenliği, düzeni, sağlık ya da ahlâki ya da başkalarının temel hakları ve özgürlüklerini korumak gibi amaçlarla sınırlandırılabilir.” Düşünce özgürlüğü, düşüncenin ve görüşlerin ifade edilmesi haklarının temelidir. Düşünce özgürlüğünün hayata geçirilmesi ise bilgilere erişim ve eğitim haklarıyla ilgilidir. ³⁸ Bu kapsamda mülteci çocukların düşünce özgürlüğüne saygı duyulmalı, düşünebileceği, düşüncelerini özgürce

³⁸ Akyüz, a.g.e., s.68.

geliştirebileceği bir ortam sağlanmalıdır.

Din ve vicdan özgürlüğü çocuklara dolayısıyla mülteci çocuklara da verilmiş bir haktır. Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların din eğitiminin ebeveyne ait olduğunu düzenlemiştir. Medeni Kanunumuz da bu düzenleme ile paralel şekilde çocuğun dini eğitimini belirleme hakkını anne ve babaya vermiştir.³⁹ İlgili hükümler birlikte değerlendirecek olursa mülteci çocuğun anne babasının ona dini eğitim vereceği kabul edilecektir. Bununla birlikte anne babasından ayrı düşmüş, refakatsiz çocukların durumları ne olacaktır? Kanımızca bu durumda çocuğun bulunduğu devletin çocuğun din ve vicdan özgürlüğünü gözetmesi gerekmektedir.

Anayasamızın 24. maddesi din ve vicdan özgürlüğünü düzenlemiştir. 24. maddenin 2.fıkrası uyarınca “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır”. Madde uyarınca ülkemizdeki refakatsiz çocukların dini eğitiminin devlet tarafından yapılacağı kabul edilebilir.

Din ve vicdan özgürlüğü kapsamında son olarak devletler mülteci çocukların din kullanılarak istismar edilmesini önlemelidir. Özellikle çocuk olduklarından yönlendirmeye açık oldukları da göz önüne alınarak dini düşüncelerinin istismar edilmemesi, misyonerlik faaliyetlerinin etkilerinden uzak tutulmaları gerekmektedir.

I. Eğitim Hakkı

Eğitim hakkı diğer hakların bilinmesinde, kullanılmasında, geliştirilmesi ve korunmasında kolaylaştırıcı bir rol oynadığından haklar arasında özel bir yere sahiptir.⁴⁰ Bu nedenle birçok uluslararası sözleşmede ele alınmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 26. maddesi⁴¹ herkesin eğitim hakkında sahip olduğunu düzenlemiştir. Madde uyarınca ilköğretim mecburidir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Haklar Sözleşmesi de aynı doğrultuda ilköğretimin ücretsiz olmasına değinerek İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ndeki eğitim hakkını yoğunlaştırmıştır. İlgili sözleşme uyarınca ortaöğretimin teknik ve mesleki eğitim dahil çeşitli biçimlerinin geliştirilmesinin gerektiğini, yüksek öğretimin tam bir eşitlikle herkesin yeteneğine göre uygun yöntemlerle ve özellikle ücretsiz bir şekilde yaygınlaştırılarak herkese açık hale getirilmesi gerektiğine

³⁹ Türk Medeni Kanunu 341. madde: “Çocuğun dini eğitimini belirleme hakkı ana ve babaya aittir”.

⁴⁰ Akyüz, a.g.e., s.78.

⁴¹ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 26. madde: “Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yükseköğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır. 2. Öğretim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla ana hürriyetlerine saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır. Öğretim bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.”

değnilmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 28 ve 29. maddelerinde düzenlenmiştir. Eğitimin fırsat eşitliği çerçevesinde gerçekleşmesi, ilköğretimin herkes için zorunlu ve parasız olmasına değnilmiştir.

1951 Tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Sözleşme’nin 22. maddesi taraf devletlerin ilk tahsil konusunda vatandaşlarına tanıdığı aynı muameleyi mültecilere sağlayacağı belirlenmiştir. Maddenin devamında eğitimden yararlanma, yabancı ülkelerden verilmiş eğitim belgeleri, diplomaların tanınması, harç ve resimlerden muafiyet ve burslardan yararlanma konusunda mümkün olduğunca aynı şartlar altında bulunan yabancılara tanınan haktan az olmayacak şekilde yararlandırılmaları vurgulanmıştır.

Mülteci çocukların da eğitim hakkından diğer çocuklar gibi faydalanması gerekmektedir. Aksi bir durum ayrımcılık yasağının uygulanmaması anlamına gelir. Ülkemizde ilk ve ortaöğretim zorunlu ve parasızdır. Bu bağlamda mülteci çocukların da ilkokul eğitimini diğer çocuklar gibi alması kaçınılmazdır.

Burada değnilmesi gereken önemli bir husus mülteci çocukların sığındıkları ülkenin dilini bilmemesi hususunda ne yapılması gerektiğidir. Mülteci çocuk, okul öncesi eğitim alacağı bir yaştaysa kendi dilini konuşan bir eğitmen tarafından yetiştirilebilir. İlkokul çağında veya daha üst eğitim kademelerinde eğitim gören çocuklara o kendi dilleriyle eğitim verilmekle birlikte kaynaştırma bir eğitimle sığındıkları ülkenin dilinde eğitim verilebilir. Ancak doğrudan o ülkenin dilinde eğitim verilmesi çocuğun anlamaması ile sonuçlanacağından onu okuldan ve eğitimden uzaklaştırabilir, eğitimsiz kalabilir.

Bir diğer önemli husus ise daha önceden kaldığı ülkede eğitim almaya başlamış bir çocuğun iltica ettiği ülkede daha önceki eğitim kademesinde eğitimine devam etmesidir. İltica edilen ülkedeki dilin, alfabenin farklı olması durumunda iltica edilen devlet mülteci çocuklara dil ve alfabeye dair eğitim vermelidir. Ancak örneğin kendi ülkesine ilkokul kademesini tamamlamış çocuğa sığındığı ülkede tekrardan ilkokul seviyesinden başlanarak eğitim almaya başlaması onun faydasından çok zararına sonuçlanabilir.

J. Çalışma Hakkı

Dünyada 64 milyonu kız, 88 milyonu erkek çocuğu olmak üzere toplam 152 milyon çocuk, diğer bir deyişle her 10 çocuktan biri, halihazırda çocuk işçi olarak çalışmaktadır. Bu çocukların yaklaşık yarısı ise sağlıklarını ve gelişimlerini etkileyen tehlikeli işlerde çalışmakta ve sayıları 73 milyonu bulmaktadır.⁴²

⁴² Bkz: <https://data.unicef.org/resources/child-labour-2020-global-estimates-trends-and-the-road-forward/> (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29. 05.2022).

Çocuklar iş hayatındaki özel politika gerektiren gruplardan biridir.⁴³ Özel politika gerektiren gruplar iş hayatında riske maruz kalma olasılıkları daha yüksek olan, koruma altına alınması gereken gruplardır. Özel politika gerektiren grupların içine bu kişilerin alınma sebebi ise onların boy, kilo, yaş, cinsiyet gibi bireysel özellikleri olmuştur. Çocuklarında iş hayatında özel politika gerektiren gruplar içinde değerlendirilmesi onların gelişim çağında olmaları, onların fiziksel özellikleri nedenleriyle.

Çocuk Hakları Sözleşmesi 32. madde çocuğun ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığın veya bedensel, zihinsel, ruhsal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek çalışmadan korunmasını hüküm altına almıştır. Bu kapsamda taraf devletlere işe kabul için asgari yaş belirlenmesi, çalışma saatlerinin düzenlenmesi gibi yükümlülükler getirmiştir.

Hukukumuzda çocuk işçileri koruyan hükümler de kaynağını Anayasa'dan alır. Anayasa 50. madde, çalışma özgürlüğü ve dinlenme hakkı kapsamında küçüklerin de çalışma şartları bakımından özel olarak düzenleneceğini belirtmiştir.

Kanunlarımıza baktığımızda 4857 sayılı İş Kanunu, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nda çeşitli hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Çocuk işçileri koruyucu hükümleri barındıran bir diğer önemli düzenleme ise Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmeliktir.

Bu düzenlemelere genel olarak bakıldığında düzenlenen konuların çocuk işçilerin iş hayatına başlama yaşı, dinlenme ve tatil sürelerinin uzun tutulması, çalışma süreleri, çocukların kişisel özelliklerine uygun işlere yerleştirilmesi gibi unsurlar olduğunu söylenebilir.

Mülteci çocuklar iltica ettikleri ülkede ailelerinin geçimini sağlamak için erken yaşta iş hayatına atılmak zorunda kalabilmektedir. Düşük ücretle, bazen sadece karın tokluğuna yetişkinlerle aynı şartlar altında çalıştırılıp, iş güçleri sömürülebilmektedir. İltica edinilen devletin mülteci çocukların çalışma şartlarına ilişkin denetim yapması, çalışma şartlarının iyileştirilmesi için önlemler alması gerekmektedir.

⁴³ Orhan Ersun Civan, "İş Sağlığı ve Güvenliğinde Özel Politika Gerektiren Gruplar", *Ankara Barosu Dergisi*, C.75, S.4, 2018, s.203-290, s.207.

K. Seyahat ve Yerleşme Özgürlüğü

Anayasamızın 23. maddesi uyarınca herkes yerleşme ve seyahat özgürlüğüne sahiptir. Çocukların seyahat özgürlüğü ise onların hareket özgürlüğü kapsamında değerlendirilebilir ancak çalışma kapsamında de ele alındığı üzere çocuk 18 yaşından küçük ve fiil ehliyetine sahip olmayan kimsedir. 18 yaşından küçük, ailesine bağımlı bir kişinin ülke içinde seyahat özgürlüğü olması devlet tarafından kısıtlamalara tabi tutulabilir.

Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme'nin 26. maddesi taraf devletlere ülkesinde bulunan genel olarak aynı koşullardaki diğer yabancılarla aynı şekilde ikamet etme ve özgürce seyahat etme hakkı tanıyacağını düzenlemiştir.

Mültecilerin ve mülteci çocukların yerleşme özgürlüğü bağlamında devletin egemenlik hakkı kapsamında düzenleme yapabileceğini kabul etmek gerekir. Devletler şehirlerdeki yabancı nüfusunu dengelemek için çalışmalar yapabilirler, ülkeye gelen bazı yabancılar geri gönderme muamelesiyle karşılaşabilir.

Örneğin ülkemizde uluslararası korumadan yararlanmak isteyen mülteciler her şehirde o şehirde bulunan İl Göç İdaresi'ne giderek uluslararası koruma talebinde bulunabilmektedir. Bu kişilerin uluslararası koruma başvurusu kabul olsa bile Göç İdaresi'nin belirlediği ilde ikamet etme zorunlulukları vardır.⁴⁴ Bu zorunluluğun devletin egemenlik hakkı kapsamında değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu bağlamda mülteci çocuklar için de tam bir yerleşme özgürlüğünden bahsedilemeyeceğini düşünüyoruz.

L. Oyun, Dinlenme Ve Boş Zamanı Değerlendirme Hakkı

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin sadece çocuklara tanıdığı haklardan birisi oyun hakkıdır. Çocuk Hakları Sözleşmesi 31. madde çocuğun dinlenme, boş zaman, oyun oynama ve yaşına uygun eğlence(etkinliklerde) bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını düzenler.

Çocuklar gelişme çağında olan insanlardır, oyun oynama onların gelişimine etki eden, onları geleceğe hazırlayan etkinliklerdir. Bu kapsamda çocuklara oyun hakkı tanınması, oyun oynayabilecekleri alanların oluşturulmasının onların gelişimine olumlu etkisi olacağı kaçınılmazdır.

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz: <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-sss> (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 20.05.2022).

Çocukların boş zamanları, kendi seçecekleri bir etkinlikte bulunacakları zaman dilimi olarak kabul edilebilir. Örneğin okul çağındaki bir çocuğun okulda bulunduğu zaman boş zaman olarak değerlendirilemezken okul sonrası vakti bu kapsamdadır. Okul çağında bir çocuğun okuldan sonra boş vakte sahip olması onun gelişimi açısından faydalı olandır. Okuldan sonra çalışmak zorunda olan bir çocuğun boş vaktinin çalışmak zorunda olmayan akranlarından çok daha az olacağı açıktır.

Mülteci çocuklar da her çocuk gibi oyun, dinlenme, boş vakti değerlendirme hakkında sahiptir. Mülteci kamplarında çocuklar için oyun alanlarının, etkinlik yapılabilecek yerlerin bulundurulması; etkinlik yapılması onların gelişimine katkıda bulunacaktır. Mülteci kamplarında, misafirhanelerde ve yurtlardaki çocuklar düzenli olarak dış temas olanaklarına sahip olmalı, arkadaşları, akrabaları, dinsel, sosyal veya hukuki danışmanlar onları ziyaret edebilmelidirler.⁴⁵ Aksi halde izole halde yetişmiş mülteci çocukların sosyal hayata karıştıklarında yaşitlarına oranla zorluk çekecekleri açıktır.

M. Toplantı ve Dernek Kurma Hakkı

Çocuk Hakları Sözleşmesi 15. madde çocukların dernek kurma ve barışçı toplanma hakkını düzenlemiştir. Çocukların dernek kurma ve toplanma özgürlükleri kanunla zorunlu kılınan ve demokratik bir toplum için gerekli olan milli güvenlik, kamu güvenliği, kamu düzeni ve genel ahlak ve sağlığın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla sınırlamalara tabi olarak düzenleme altına alınmıştır.

Mülteci çocukların da birleşerek bir topluluk oluşturmaları onların sosyal hayata kazandırılmalarında kilit bir rol oynamaktadır. Bu durumda bu hakkın hukuka demokratik toplum düzenine uygun davranılması amacıyla kısıtlanarak kullanılabileceği kabul edilebilir.

III. MÜLTECİ ÇOCUKLARIN KORUNMASI

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 22. maddesi ister tek başına olsun ister ana babası veya herhangi bir başka kimse ile birlikte bulunsun, mülteci statüsü kazanmaya çalışan ya da uluslararası veya iç hukuk kuralları uyarınca mülteci sayılan çocuğun korunması için tüm önlemleri alacağını düzenlemiştir. Madde uyarınca mülteci çocuk ister ana babasıyla birlikte bulunsun ister refakatsiz çocuk olsun korunmalıdır. Taraf Devletlerin mülteci

çocukları koruma, onlara yardım etme, ana babası ile bir araya gelebilmesi için takip çalışmaları yürütmesi gerekmektedir.

Mülteci çocukların çocuk olmanın getirdiği kırılganlık ve zayıflığın yanı sıra ülkelerinden ayrılması nedeniyle korunmaya daha muhtaç olduğu kabul edilmelidir. Taraf Devletlerin mülteci çocukların ekonomik, cinsel, sosyal ve her diğer açıdan sömürülmesine karşı onları koruması gerekmektedir.

A. Mülteci Çocukların Ekonomik Sömürüden Korunması

Çocukların ucuz iş gücü olarak görülmesi nedeniyle çalışma hayatında iş güçlerinin istismar edilebileceğini, Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 32. maddesinin çocuğu ekonomik sömürüden korumaya dair düzenlemeler getirdiği yukarıda ifade edilmişti.⁴⁶

Sözleşme ile taraf devletlere bazı yükümlülükler getirilmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

- İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırının tespit edilmesi,
- Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yapma,
- Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza ve/veya uygun başka yaptırımları yasayla düzenlemek.

Ülkemizde de çalışan çocukların haklarını koruyucu birçok düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelerden bazıları en küçük çalışma yaşının 15 olması, sanayiye ait işlerde on sekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçilerin gece çalıştırılmasının yasaklanması, uyarınca on sekiz yaşını doldurmamış erkeklerin ve her yaşta kadınların yer ve sualtında çalıştırılmasının yasaklanması örnek olarak verilebilir.

Mülteci çocukların ekonomik olarak sömürülmesinin önüne geçilmesi için yukarıda sayılan düzenlemeler etkili bir şekilde uygulanmalı ve devlet düzenli olarak kontrollerde bulunarak bu düzenlemeye uymayan işverenlere cezai, idari yaptırımlarda bulunmalıdır.

B. Mülteci Çocukların Uyuşturucudan ve Zararlı Alışkanlıklardan Korunması

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 33. maddesi çocukların uyuşturucudan korunmasını düzenlemiştir. Madde

⁴⁵ Odman, a.g.e., s.167.

⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz: <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-sss> (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 20.05.2022).

uyarınca çocukların uluslararası anlaşmalarda tanımladığı şekilde uyuşturucu ve psikotrop maddelerin yasadışı kullanımına karşı korunması ve çocukların bu tür maddelerin yasadışı üretimi ve kaçakçılığı alanında kullanılmasını önlemek amacıyla yasal, sosyal ve eğitsel nitelikte her türlü önlemi alması gerektiğini düzenlemiştir.

Anayasa’nın 58. maddesi de “Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır” düzenlemesiyle çocukların ve gençlerin uyuşturucudan ve çeşitli bağımlılıklardan korunması için Devletin gerekli önlemleri alacağını hüküm altına almıştır.

Mülteci çocukların uyuşturucu madde olarak nitelendirilen, vücutta bağımlılık yapan maddeleri kullanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır. Bununla birlikte alkol, sigara gibi diğer bağımlılık yapan maddelere karşı da çocuklar korunmalıdır. Devlet çocuklara bu tarz bağımlılık yapan maddelere karşı çocukları bilgilendirici eğitimler vermesi, onları bilgilendirmesi çocukları koruyucu bir faaliyet olarak nitelendirilebilir.

Mülteci çocukların bu tür uyuşturucu maddelerin üretilmesinde, taşınmasında kullanılmaması için de gerekli önlemler alınmalıdır.

C. Mülteci Çocukların Cinsel Sömürüden Korunması

Çocuk Hakları Sözleşmesi 34. madde ile çocuğu, her türlü cinsel sömürüye ve cinsel suistimale karşı korunmasını düzenlemiştir. Bu kapsamda taraf devletlere aşağıda verilen sorumluluklar yüklenmiştir. Bu kapsamda taraf devletler

- Çocuğun yasa dışı bir cinsel faaliyete girişmek üzere kandırılması veya zorlanmasını;
- Çocukların, fuhuş ya da diğer yasa dışı cinsel faaliyette bulundurularak sömürülmesini;
- Çocukların pornografik nitelikli gösterilerde ve malzemedeki kullanılarak sömürülmesini,

önlemek amacıyla ulusal düzeyde ve ikili ile çok taraflı ilişkilerde gerekli her türlü önlemi alacaktır.

Anayasa’nın 41. maddesi “Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır” şeklindedir. Madde uyarınca çocukların cinsel sömürü ve istismardan korunması için devletin gerekli düzenlemeleri yapacağına ulaşılabilir.

Çocukların cinsel sömürüden korunması kapsamında fuhuşa konu olmamaları da ele alınabilir. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 35. maddesi “Taraf Devletler, her ne nedenle ve hangi biçimde olursa olsun, çocukların kaçırılmaları, satılmaları veya fuhuşa konu olmalarını önlemek için ulusal düzeyde ve ikili ve çok yanlı ilişkilerde gereken her türlü önlemleri alırlar” şeklindedir.

Mülteci çocuklar, özellikle büyük çoğunluğu kız çocuklar olmak üzere cinsel sömürüye daha fazla maruz kalmaktadırlar. Kız çocuklarını fuhuşa iten en büyük nedenin yoksulluk olduğu kabul edilmektedir. Bu bakımdan gelir getirici etkinlikler üzerinde durulması gerektiği ortaya çıkmaktadır.⁴⁷

Fuhuşa zorlanan çocuklardan bir kısmını da kandırılmaları, kaçırılmaları ve satılmaları diğer çocuk gruplarına karşı daha kolay olduğu için mülteci çocuklar, refakatsiz çocuklar oluşturmaktadır.⁴⁸

Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Pornografisine Dair İhtiyari Protokol bu konuda ele alınması gereken bir diğer önemli uluslararası metindir. Protokolde çocuk fahişeliği, pornografisine dair tanımlar yapılmış ve taraf devletlerce çocukları koruyucu önlemler alınacağı hüküm altına alınmıştır.⁴⁹ Bu kapsamda mülteci çocukların cinsel sömürüden korunması için taraf devletlere yükümlülükler yüklendiği açıktır.

SONUÇ

Mülteci çocuklar çocuk olmanın getirdiği zayıflığın ve kırgınlığı taşımanın yanı sıra ülkesinden ayrılmış/ ayrılmak zorunda kalmış olan ebeveynleriyle birlikte bulunan veya refakatsiz olan çocuklardır. Bu nedenle her türlü sömürüye maruz kalmaları diğer çocuklara kıyasla daha olasıdır.

Çalışma kapsamında çocuk kavramı ve mülteci çocuk kavramı tanımlandıktan sonra mülteci çocukların hak ve özgürlüklerine değinilmiştir. Bu kapsamda çalışmada mülteci çocukların iltica edilen devlette yaşayan ve o devletin vatandaşı olan çocuklarla eşit haklara sahip olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Kanımızca önemli olan

⁴⁷ Odman, a.g.e., s.123. ⁴⁸ Bkz. Yuk. s.

⁴⁸ Odman, a.e., s.123.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/CocukSatisiFahisel-igiPornografisi_Protokol.pdf (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29. 05.2022).

ister mülteci olsun, ister sığınmacı, ister başka bir sıfatla ülkesinden ayrılan/ayrılmış zorunda bırakılmış olan çocuk her şeyden önce çocuktur. Çocuklar bugünün yarınlarıdır ve onların yaşadığı ve geliştiği ortam toplumu da şekillendireceğinden hakları korunmalı, devletin eşit şartlar sunduğu bir ortam içerisinde yetişmelidirler. Bu kapsamda sığınılan devlete bazı sorumluluklar düşmektedir. Her şeyden önce mülteci çocukların da çocuk olduğu dikkate alınmalı, diğer çocuklar gibi temel haklara sahip olmalıdır. Kişisel, sosyal, ekonomik hakları korunmalıdır. Ayrıca mülteci çocuklar sığındıkları devlette ayrımcılığa ve ön yargıya maruz kalabilmektedir.

Devletin bu çocukların sosyal hayata kazandırılması ve toplumla uyum içerisinde bulunması ve farkındalık kazandırılması için seminerler ve eğitim programları verebilir. Mülteci çocuklar ve sığınılan devlette yaşayan diğer çocuklar sosyal uyum programları çerçevesinde kaynaştırılabilir, etkinlikler yaptırılabilir.

Bununla birlikte yapılması gereken bir diğer önemli düzenleme 1951 Tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Sözleşme’ye dairdir. İlgili sözleşme, coğrafi bir sınırlama içermektedir. Bu kapsamda Avrupa ülkelerinde yaşanan bir olay nedeniyle ülkesinden ayrılan/ayrılmak zorunda kalan kişiler mülteci statüsüne kavuşacakken Avrupa dışında kalan bir ülkeden gelen kişilerin bu statüyü kazanması ilgili devletin takdir hakkı saklı kalmak üzere mümkün olmayacaktır. Bu kapsamda kanımızca coğrafi sınırlama kaldırılmalıdır.

Devlet mülteci çocukların ekonomik, cinsel yönden sömürüden korunması için mülteci çocuklara çocuk olmasından kaynaklı hakları ayrımcılık yasağı çerçevesinde tanımalıdır. Daha sonra tanınan bu hakların uygulanmasını sağlayacak yaptırımlar oluşturulmalı ve denetimi sağlanmalıdır. Çocukların cinsel sömürüden korunması, fuhuşa konu edilmemesi için de önlemler alınmalıdır. Zaten ülkesinden kopup gelen bir çocuğun sığınılan devletin avuçlarının arasından kayıp gitmemesi gerekmektedir. Devlet mülteci çocukların cinsel, ekonomik ve her türlü sömürüye ve tehlikelere diğer çocuklardan daha açık olduğunu dikkate alarak mülteci çocukları korumalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Emine : Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması Ankara, Pegem Yayıncılık, 2012.
- Civan, Orhan Ersun : “İş Sağlığı ve Güvenliğinde Özel Politika Gerektiren Gruplar”, Ankara Barosu Dergisi, C.75, S.4, 2018.
- Fendoğlu, Hasan T. : Hasan T. Fendoğlu, Çocuk Hakları Hukuku, Ankara, Yetkin, 2014.
- Kalabalık, Halil : İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Ankara, Seçkin Yayınları, 2019.
- Serozan, Rona : Çocuk Hukuku, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017.
- Odman, M. Tevfik : Çocuk Hakları Bağlamında Çocuk Mülteciler, Mersin, Çağ Üniversitesi, 2008.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

- <https://www.statista.com/statistics/265759/world-population-by-age-and-region/> (Çevrimiçi, E.T: 29.05.2022)
- <https://sozluk.gov.tr/> (Çevrimiçi, E.T: 29.05.2022)
- <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> (Çevrimiçi, E.T: 29.05.2022)
- <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29.05.2022)
- https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29.05.2022)
- https://www.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD-57070-RESEARCH_ARTICLE-CERI.pdf (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 25.05.2022)
- https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uakarlar/ozgurlugundenyoksunbira_kilmis.pdf (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29.05.2022)
- <https://www.unicef.org/turkey/media/4641/file/REFAKATS%C4%B0Z%20ve%20A%C4%B0LES%C4%B0NDEN%20AYRI%20D%C3%9C%C5%9EM%C3%9C%C5%9E%20%C3%87OCUKLAR'a%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Kurumlararası%C4%B1%20Rehber%20%C4%B0lkeler.pdf> (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 20.05.2022).
- <https://www.goc.gov.tr/uluslararası-koruma-sss> (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 20.05.2022).
- https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/CocukSatisiFahisel-igiPornografisi_Protokol.pdf (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29. 05.2022).
- https://www.unicef.org/turkey/media/2291/file/TURmedia_Uprooted-ES-Turkish.pdf%20.pdf (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29. 05.2022).
- <https://data.unicef.org/resources/child-labour-2020-global-estimates-trends-and-the-road-forward/> (Çevrimiçi Kaynak, E.T: 29. 05.2022).

HAKLARI KORUNMAYAN GÖÇMEN ÇOCUKLARIN SUÇLA TANIŞMALARI

Duygu Tüzün Karakoçak - İstanbul Üniversitesi Doktora Öğrencisi
Teşvik ödülü

ÖZET

Çocuk hakları, uluslararası boyutta Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, ulusal olarak ise Çocuk Koruma Kanunu ile düzenlenmekte ve koruma altına alınmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerinin korunması, çocuğun başta bir birey olarak var olabilmesi için, kendi yararı bakımından önemlidir. Sonrasında ailesi, çevresi ve daha geniş çerçevede toplumu ilgilendiren bir etki doğurmaktadır. Korunmayan her hak çocuğun, korunmaya ihtiyacı olan çocuğa ve hatta suça sürüklenen çocuğa dönüşmesine yol açmaktadır. Bu noktada özel olarak korunması gereken çocuklardan göçmen çocukların durumu daha hassastır. Kendi ülkelerinden ayrılmak durumunda olan, çoğu zaman ailesini geride bırakmak zorunda kalan, bilmediği bir ülkede yaşamını sürdürmeye çalışan göçmen çocukların haklarını korumak onların hayata tutunmalarını sağlamaktır. Gereken maddi manevi yardımın yanı sıra, danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık, barınma gibi konularda onlara destek olmak, çaresizliklerinden faydalanmak isteyen kişilerin bu hedeflerine ulaşmalarını engelleyecektir. Hayatının, vücut bütünlüğünün, cinsel dokunulmazlığının, hürriyetlerinin korunması, onları topluma uyum sağlayan, sağlıklı bireylere dönüştürecektir. Aksi halde bulunduğu toplum tarafından kabul görmeyen göçmen çocuklar çaresiz olmadıklarını göstermek için ve bulundukları ortamda kendilerini kanıtlamak için, suça sürüklenmektedirler. Onlara başka çarelerinin olduğunu göstermek için, hak ve özgürlüklerini koruyacak, gereken desteği verecek her türlü kamu kurumu ve sivil toplum kuruluşunun bu süreçte onların yanında olmaları gerekmektedir. Göçmen çocuğun haklarının korunmadığı takdirde olacakların, maddi ceza hukuku bakımından değerlendirmeleri yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen çocuk, çocuk hakları, çocuk haklarının ihlali, korunma ihtiyacı olan çocuk, suça sürüklenen çocuk.

1. ÇOCUK KAVRAMI

Çocuğun kim olduğuna dair tanımlamalara, uluslararası ve ulusal hukuk kuralları arasında yer verilmiştir. Çocuğun haklarından bahsetmeden önce, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’sinin 1. maddesinde, “*Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.*” denilmektedir. Keza bireyin hak ve özgürlüklerini koruyan, suç işlenmesini önlemek amacıyla suçları, cezaları ve güvenlik tedbirleri türlerini düzenleyen 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu da “*Tanımlar*” başlıklı 6. maddesinin 1-b bendinde “*Ceza kanunlarının uygulanmasında; (...) Çocuk deyiminden; henüz onsekiz yaşını doldurmamış kişi, (...) anlaşılır.*” şeklinde çocuğu tanımlamıştır. Çocuklar korunması gereken temel hak ve özgürlüklere sahiptirler. Hak ve özgürlüklerinin herhangi bir ihlale konu olması halinde hakları korunacak, ya da kendileri suçun faili iseler haklarında ceza ya da çocuklara özgü güvenlik tedbirleri uygulanacaktır.

Aynı şekilde 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu’nun “*Tanımlar*” başlıklı 3. maddesinin 1-a bendinde “*Bu Kanunun uygulanmasında; çocuk, daha erken yaşta ergin olsa bile, onsekiz yaşını doldurmamış kişiyi... ifade eder.*” düzenlemesi bulunmaktadır.

Çocukların haklarına ilişkin ceza hukuku bakımından bir değerlendirmede bulunabilmemiz için; korunma ihtiyacı olan çocuk, suça sürüklenen çocuk ve özel olarak korunması gereken çocuk hakkında da belirli tanımlamalar yapmamız gerekecektir.

1.1. Korunma İhtiyacı Olan Çocuk

Ceza Kanunlarınca suç olarak tanımlanan bir fiilin gerçekleştirilmesi halinde haksızlığa uğrayan kişi suçun mağduru¹. Mağdurun çocuk olması halinde korunma ihtiyacı olan çocuk kavramı ortaya çıkmaktadır. Çocuk Koruma Kanunu’nun 3. maddesinin 1-a-1 bendinde, “*Korunma ihtiyacı olan çocuk: Bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuğu ... ifade eder.*” denilmektedir.

¹ İzzet Özgenç, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 16. Baskı*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020, s. 223; Mahmut Koca, İlhan Üzülmüş, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 12. Baskı*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 114.

1.2. Suça Sürüklenen Çocuk

TCK m. 37/1'e göre fail, suçun kanuni tanımında yer alan fiili gerçekleştiren kişidir. Suç teşkil eden fiili gerçekleştiren kişinin çocuk olması halinde suça sürüklenen çocuk kavramı karşımıza çıkmaktadır. Çocuk Koruma Kanunu'nun 3. maddesinin 1-a-2 bendinde, “Suça sürüklenen çocuk: Kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiası ile hakkında soruşturma veya kovuşturma yapılan ya da işlediği fiilden dolayı hakkında güvenlik tedbirine karar verilen çocuğu... ifade eder.” şeklinde düzenlenmiştir.

1.3. Özel Olarak Korunması Gereken Çocuk

63 Sayılı Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 2. maddesinin 1-ç bendinde “suçtan daha fazla etkilendiği ve korunması gerektiği tespit edilen mağdurlar ile adli sisteme dâhil olan çocuklar”ın kırılgan grup oldukları belirtilmiştir.² Göçmen çocuklar hem Devletin çocukları koruma politikası gereğince korunmaları hem de göçmen statüsünde olmaları sebebiyle özel olarak korunması gereken çocuk statüsünde yer almaktadırlar.

2. GÖÇMEN KAVRAMI

Göçmen sözlük anlamıyla, “Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk), muhacir” olarak tanımlanmaktadır.³

Mevzuatımızda ise 5543 Sayılı İskan Kanunu'nun 3. maddesinin 1-d bendinde; “*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlardır.*” şeklinde tanımlanmıştır. Kanun'un 4. maddesinde ise kimlerin göçmen olmadığı belirtilmiştir. Hükme göre; “*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler.*”

² Detaylı bilgi için bkz. Fahri Gökçen Taner, “Kırılgan Mağdurun Beyanının Cmk'nın 236. Maddesi Uyarınca Alınması Ve Uygulanan Özel Usuller Karşısında Savunma Hakkının Dengelenmesi”, TBB Dergisi, S. 153, 2021, s. 1- 38.

³ Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, Çevrimiçi 29.05.2022.

Bu bakımdan bir kimsenin göçmen olabilmesi için aranan şartlar; Türk soyundan olması, Türk kültürüne bağlı olması, sınır dışı edilmemiş olması ve Türkiye'ye gelmesinin uygun bulunmasıdır.⁴

3. ÇOCUĞUN HAKLARININ KORUNMASI

3.1. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Kapsamında Korunması

Çocuk haklarına ilişkin düzenleme Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de yapılmıştır. 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen ve 2 Eylül 1990'da yürürlüğe giren Sözleşme, hakların uygulanması hususunda devletlerin uymaları gereken temel ilkeler ve çocuklara tanınan hak ve özgürlükleri içermektedir. Sözleşmede ayırım yasağı, çocuğun yüksek yararının gözetilmesi, yaşama ve gelişme, çocuğun görüşlerine saygı gösterilmesi şeklinde dört temel ilke yer almaktadır.

Devletler Sözleşme'nin 22. maddesine göre; özel durumdaki çocuklardan olan göçmen çocukların haklarını kullanabilmeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdürler.⁵ Savaş ortamında bulunan ve savaştan etkilenen göçmen çocukların koruma ve bakımlarının sağlanması için çeşitli önlemler alınması gerekmektedir.⁶

Çocukların eğitim haklarına ilişkin düzenlemeler Sözleşme'nin 28. ve 29. maddelerinde düzenlenmektedir. Eğitimin herkesin ulaşabileceği şekilde parasız olması, aileleri tarafından gönderilmeyen ve yahut başka sebeplerden okula gitmeyen çocukların takibinin yapılması gerekmektedir. Göçmen çocuklar bakımından önemli olan husus, insan haklarına ve temel özgürlüklere uygun koşullarda, hem göçmen çocuğun kendisinin hem de aynı ortamda bulunan diğer çocukların birbirlerinde gözlemledikleri farklılıklara saygılı olarak, hoşgörülü davranarak bir arada eğitim görebilmelerinin sağlanmasıdır. Hangi etnik yapıdan, kültürden gelirse

⁴ Göçmen tanımına ilişkin detaylı bilgi için bkz., Koray Doğan, Göçmen Kaçakçılığı Suçu, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2008.

⁵ Madde 22 “1. Taraf Devletler, ister tek başına olsun isterse ana-babası veya herhangi bir başka kimse ile birlikte bulunsun, mülteci statüsü kazanmaya çalışan ya da Uluslararası veya iç hukuk kural ve usulleri uyarınca mülteci sayılan bir çocuğun, bu Sözleşmede ve insan haklarına veya insani konulara ilişkin ve sözkonusu Devletlerin Taraf oldukları diğer Uluslararası sözleşmelerde tanınan ve bu duruma uygulanabilir nitelikte bulunan hakları kullanması amacıyla koruma ve insani yardımdan yararlanması için gerekli bütün önlemleri alırlar. 2. Bu nedenle, Taraf Devletler, uygun gördükleri ölçüde, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve onunla işbirliği yapan Hükümetlerarası ve hükümet dışı yetkili başka kuruluşlarla bu durumda olan bir çocuğu korumak, ona yardım etmek, herhangi bir mülteci çocuğun ailesi ile yeniden bir araya gelebilmesi için ana-babası veya ailesinin başka üyeleri hakkında bilgi toplamak amacıyla işbirliğinde bulunurlar. Herhangi bir nedenle kendi aile çevresinden sürekli ya da geçici olarak ayrı düşmüş bir çocuğa bu sözleşmeye göre tanınan koruma, aynı esaslar içinde, ana-babası ya da ailesinin başkaca üyelerinden hiçbirisi bulunamayan çocuğa da tanınacaktır.”

⁶ Madde 39 “Taraf Devletler, her türlü ihmal, sömürü ya da suistimal, işkence ya da her türlü zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ya da ceza uygulaması ya da silahlı çatışma mağduru olan bir çocuğun, bedensel ve ruhsal bakımdan sağlığına yeniden kavuşması ve yeniden toplumla bütünleşebilmesini temin için uygun olan tüm önlemleri alırlar. Bu tür sağlığa kavuşturma ve toplumla bütünleştirme, çocuğun sağlığını, özgüvenini ve saygınlığını geliştirici bir ortamda gerçekleştirilir.”

gelsin hangi değerlere sahip olursa olsun her çocuk eşittir ve eğitim hakkına sahiptir. Göçmen çocukların aidiyet hislerinin gelişebilmesi için eşit eğitim haklarından faydalanmaları gerekmektedir.

Sözleşme'nin 24. maddesinde çocuğun sağlığına ilişkin düzenleme bulunmaktadır. Çocuğun tıbbi bakım hizmetlerinden yararlanması hem gelişimi için hem de toplum sağlığı için önemlidir. Göçmen çocukların sağlık hizmetine ulaşmaması; erken yaşta ölümlere, çocuk hastalıklarının ve hatta salgın hastalıkların yaygınlaşmasına, erken yaşta gebeliklerin görülmesine neden olacaktır. Tıbbi bakım hususunda kent ve kırsal kesim arasında, nüfus ve üreme sağlığı göstergeleri bakımından büyük farklılıklar bulunmaktadır.⁷ Bu farklılığın oluşmasındaki nedenlerden biri de göçtür. Üreme sağlığı ve haklarının korunabilmesi için hem göçmenlerin bilgilendirilmesi hem de çeşitli sağlık kurum ve kuruluşlarınca sağlık kontrolleri ve taramalarının yapılması gerekmektedir. Göçmen çocukların bilgilendirilmeleri erken yaşta çocuk sahibi olmalarının önüne geçecektir. Sağlık taramalarının yapılması ise gebelik süresince hem annenin hem de doğacak bebeğin sağlığı açısından büyük önem taşıyacaktır. Anne ölümleri ülkemizde gelişmiş ülkelerden daha fazladır.⁸

Çocuğun ekonomik olarak sömürülmemesi, tehlikeli işlerde çalıştırılmaması, ucuz iş gücü olarak görülmemesi ve kendisine zarar verecek her türlü çalışma koşulundan uzak tutulması Sözleşme'nin 32. maddesiyle koruma altına alınmıştır. Çocuklar için işe kabul asgari yaş sınırı ile çalışma süre ve koşullarının belirlenmesi gerekmektedir. Göçmen çocuklar kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlayabilmek adına, bu çaresizliklerinden faydalanmak isteyen kimseler tarafından, olması gereken koşulların altında ve daha az ücretle çalıştırılmaktadırlar. Bu bakımdan verilecek ceza ve yaptırımların belirlenmesi de büyük önem taşımaktadır.

Sözleşmenin 33. maddesinde, çocukların madde kullanmalarının engellenmesi amacıyla düzenleme yapılmıştır. Burada önemli olan husus göçmen çocukların kaçakçılık alanında kullanılmalarının önlenmesidir. Göçmen çocuklar ucuz iş gücü olarak görülmelerinin yanı sıra çocuk olmaları sebebiyle kolay kandırılmaları, yetişkin kimseden daha az ceza alacak olmaları ve çaresiz olmaları sebebiyle kaçakçılık suçlarında kullanılmaktadırlar. Bu bakımdan göçmen çocukların bu çevreden uzak tutulabilmesi, gerekli eğitimleri almaları ve aynı zamanda her türlü önlemin de kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları tarafından alınması ile mümkün olacaktır.

Çocuklar, bilhassa özel olarak korunmaları gereken ailesi yanında olmayan, koruyucu aile ve kurumlardan

ayrı olan göçmen çocuklar, cinsel istismara uğramamaları, fuhuşa zorlanmamaları, pornografik içeriklerden uzak tutulabilmeleri için Sözleşme'nin 34. maddesiyle korunmaktadırlar. Göçmen çocukların yalnız olmaları halinde bu durumlarını fark eden kimseler tarafından kandırılıp ya da kaçırılıp, para karşılığı başka kimselere satılmaları söz konusu olabilecektir.

Suçta sürüklenen çocuklar bakımından, göçmen çocuğun topluma kazandırılması, yeniden suça karışmasının önlenmesi, suçtan korunabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması, eğitim görmesi, meslek öğrenme ve destek programlarına katılması hakkında Sözleşme'nin 40. maddesinde düzenleme bulunmaktadır. Hüküm aynı zamanda suça sürüklenen çocuk hakkında yapılacak olan muhakemenin sürecine de ilişkin bilgi vermektedir.

3.2. Çocuk Koruma Kanunu Kapsamında Korunması

Türk Ceza Hukuku reformu kapsamında, korunma ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocukların korunmaları ve haklarının güvence altına alınması için ilgili usul ve esasları düzenleyen Çocuk Koruma Kanunu 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre, çocuk için öncelikle kendi aile ortamında sağlanması gereken koruyucu ve destekleyici tedbirler, eğer sağlanmazsa son çare olarak kurumlar tarafından sağlanacaktır.

Çocuk Koruma Kanunu'nun 5. maddesinde koruyucu ve destekleyici tedbirlerin, çocuğun öncelikle kendi aile ortamında korunmasını sağlamaya yönelik danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık ve barınma konularında alınacak tedbirler oldukları belirtilmiştir.

Çocuklara eğitimleri ve gelişimleri hususunda danışmanlık verilmesi, çocuğun bir eğitim kurumuna veya meslek öğrenmek için kursa gitmesi, usta yanında ya da uygun bir işyerinde çalışması, bakımından sorumlu olan kimsenin görevini yerine getirememesi hâlinde koruyucu aile ya da kurum yanına yerleştirilmesi, sağlığının korunması için gereken geçici veya sürekli tıbbî bakım, rehabilitasyon ve tedavinin uygulanması, barınma yeri olmaması halinde barınacak yerin sağlanması gibi tedbir koruyucu ve destekleyici tedbirler arasında yer almaktadır.

4. ÇOCUK HAKLARINA İLİŞKİN TEMEL İLKELERİN GÖÇMEN ÇOCUKLAR BAKIMINDAN ÖNEMİ

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi'nde düzenlenen çocuk hakları, Çocuk Koruma Kanunu m.4/âda da belirtildiği üzere; yaşama hakları, gelişme hakları, korunma hakları ve katılma hakları şeklinde

⁷ İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, Üreme Sağlığı ve Haklarını Destekleme Programı, www.ikgv.org, Çevrimiçi 30.05.2022.

⁸ İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, Üreme Sağlığı ve Haklarını Destekleme Programı, www.ikgv.org, Çevrimiçi 30.05.2022..

başlıklar altında gruplandırılabilir. ⁹

Ceza hukuku bakımından yapacağımız değerlendirmede, göçmen çocukların haklarının ihlal edilmesi; yaşama hakları kapsamında bakım, barınma, beslenme hakları, gelişme hakları kapsamında eğitim hakkı, korunma hakları kapsamında ise cinsel istismar, zorla ucuz ücrete çalıştırılma, fuhuş gibi suçların mağduru olması kapsamında incelenecektir.

5. GÖÇMEN ÇOCUĞUN TEMEL HAKLARININ KORUNMAMASININ CEZA HUKUKU BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türk Ceza Kanunu’nda çocukların hakları, hakkın ihlalini suç olarak düzenlemesi suretiyle veya suçun mağdurunun çocuk olması halinde suçun daha ağır ceza gerektiren hallerinden biri olarak düzenlenmesi şeklinde korunmaktadır. Haklarının ihlal edilmesi halinde çocuklar bazen suçun faili bazen de suçun mağduru olarak suçla tanışmaktadırlar. ¹⁰

Çocuk haklarının ihlaline ilişkin ceza hukuku bakımından inceleme yaparken, hukuk düzenince yapılan yaşama, gelişme ve korunma hakları ayırımına göre inceleme yapmak doğru olacaktır.

5.1. Yaşama Hakları Korunmayan Çocuk

Çocuğun uygun koşullarda yaşamasını ve tıbbi bakım, beslenme, barınma gibi temel gereksinimlerinin karşılanmasını öngören haklar yaşama haklarıdır. ¹¹

Göçmen çocukların kalacak yerleri olmaması nedeniyle sokakta yaşamaları barınma ve beslenme sorunlarının yanı sıra dilencilik gibi bazı suçların da oluşumuna zemin hazırlamaktadır. TCK’nın 229. maddesinde “*Dilencilik*” başlığıyla düzenlenen suç, “(1) Çocukları, beden veya ruh bakımından kendini idare edemeyecek durumda bulunan kimseleri dilencilikte araç olarak kullanan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) Bu suçun üçüncü derece dahil kan veya kayın hısımları ya da eş tarafından işlenmesi halinde

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Emine Akyüz, *Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması*, 8. Baskı, Ankara, Pegem Akademi, 2021, s.6.

¹⁰ Hande Yokuş Sevik, “Crimes against the Family, Marriage and Children in the Turkish Criminal Code”, *Karşılaştırmalı Hukukta Çocuk Hakları*, VI. Türkiye-Slovenya Karşılaştırmalı Hukuk Sempozyumu- 1 Ekim 2017, Ed. Yener Ünver, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2018, s.133-144.

¹¹ Akyüz, a.g.e., s. 6.

verilecek ceza yarı oranında artırılır. (3) Bu suçun örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenmiş olması halinde, verilecek ceza bir kat artırılır.” şeklinde hükmolunmuştur.

Göçmen çocukların bazı durumlarda aileleri olmadığı için başkaları tarafından, bazen de kendi aileleri tarafından dilencilik suçuna zorlandıkları görülmektedir. Hem göçmen çocukların çaresizliğinden faydalanan, hem de onların çaresizliğini gören bireylerin yardım etme ve acıma duygularını tetikleyen ve istismar eden bu durum dilencilik suçunun en tipik örneğidir. Suçun mağduru olan göçmen çocuklara yardım ettiğini zanneden bireylerin onlara para vermek ya da başka şekillerde yardım sağlamak yerine, TCK m. 98 uyarınca yardım ve bildirim yükümlülüğü kapsamında ilgili makamlara bildirim yapmaları gerekmektedir. Burada göçmen çocuk yaşı ve kendini idare etmekten aciz oluşu sebebiyle başkasının yardımını olmaksızın bu tehlikeden kurtulamayacak durumdadır. Kendi ailesi tarafından dilencilığe zorlanan çocuk bakımından ise dilencilik suçu değil, kötü muamele suçu oluşacaktır. ¹²

Yaşama hakkı korunmayan göçmen bir çocuk korunmaya ihtiyacı olan çocuk olabilmesinin yanı sıra bazen içinde bulunduğu çaresizlik sonucu barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını sağlayabilmek adına suça da sürüklenmektedir. Hırsızlık, konut dokunulmazlığını ihlal suçları bu duruma örnek verilebilecektir.

Bu hallerde göçmen çocuğun cezalandırılması hususunda ise hukuka uygunluk nedenleri ve kusurluluğu etkileyen nedenler bakımından değerlendirmeler yapılması gerekecektir.

5.2. Gelişme Hakları Korunmayan Çocuk

Göçmen çocukların gelişme hakları bakımından en çok üzerinde durulması gereken hak eğitim hakkıdır. Göçmen çocuğun eğitim alması, meslek sahibi olabileceği kurslara katılması hem kendi hayatını tek başına devam ettirebilmesi adına hem de topluma kazandırılmasında, aidiyet duygularının gelişmesinde önemlidir.

Göçmen çocukların ülkemizdeki okullarda eğitim alabilmeleri için öncelikle Türkçe bilmeleri gerekmektedir. Bu bakımdan göçmen çocuklara okuyup, okuduğunu anlayacak derecede Türkçe

¹² Kötü muamele suçu Madde 232; “(1) Aynı konutta birlikte yaşadığı kişilerden birine karşı kötü muamelede bulunan kimse, iki aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) İdaresi altında bulunan veya büyütmek, okutmak, bakmak, muhafaza etmek veya bir meslek veya sanat öğretmekle yükümlü olduğu kişi üzerinde, sahibi bulunduğu terbiye hakkından doğan disiplin yetkisini kötüye kullanan kişiye, bir yıla kadar hapis cezası verilir.”

öğretilmelidir. Eğitim dilini bilmeyen çocukların dersi anlamaları, kendilerini bu ortama ait hissetmeleri imkansızdır. Verilen eğitimi anlamamalarının yanı sıra, aynı okuldaki çocuklarla iletişim kuramamaları dışlanmalarına sebep olacaktır. Bu durum onların meslek sahibi olana kadar eğitim görmelerine engelleyecek etkenlerden biridir.

2018 yılına kadar, göçmen çocukların eğitim hayatına geçebilmeleri doğrudan örgün eğitime katılmaları veya Geçici Eğitim Merkezlerine kayıt edilmeleri şeklinde olmaktaydı.¹³ Buradaki ayırım gerekli dil yetkinliğine sahip olunması hususundaydı. Türkçe bilen göçmen çocuk doğrudan örgün eğitime geçebilmekteyken, bilmeyen ise Geçici Eğitim Merkezleri sayesinde öğrenmekteydi. Şimdiki uygulamada, göçmen çocuğun, en son okuduğu sınıfın belgesi verilerek, eğer yoksa İl Milli Eğitim Komisyonları tarafından seviye tespit sınavına tabii tutularak, ikametgâhına en yakın okulda uygun olduğu sınıfa kaydı yapılmaktadır. Her ne kadar okula kayıt yaptırılırken dil yetkinliği aranmasa da okullar tarafından dilde yeterlilik mülakatı yapılmaktadır.¹⁴ Bu bakımdan göçmen çocuklar Halk Eğitim Merkezleri’ne giderek Türkçe öğrenebilmektedirler.

Aynı zamanda göçmen çocukların eğitim gördükleri okullardan diploma alabilmeleri de önemli bir husustur. Şu anki uygulamayla kendilerine yabancı kimlik numarası verilmeyen çocuklar okullara kaydolamamaktadır.¹⁵ Okullarda misafir öğrenci olarak derslere katılan çocuklar herhangi bir diplomaya sahip olmaksızın eğitim görseler de ilerleyen yaşlarda iş sahibi olmaları neredeyse mümkün olmayacaktır.

Yabancı kimlik numarasına sahip olması ve okullara kayıt yaptırmasının önünde herhangi bir engel olmaması halinde okula gönderilmeyen göçmen çocuklar bakımından ise TCK’nın 112. maddesinde düzenlenen eğitim ve öğretim hakkının engellenmesi suçu akla gelecektir. Hükme göre; “(1) *Cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla; a) Devletçe kurulan veya kamu makamlarının verdiği izne dayalı olarak yürütülen her türlü eğitim ve öğretim faaliyetlerine, b) Kişinin eğitim ve öğretim hakkını kullanmasına, c) Öğrencilerin toplu olarak oturdukları binalara veya bunların eklentilerine girilmesine veya orada kalınmasına, engel olunması hâlinde, fail hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.*” Yoksulluk sebebiyle çalışmaya zorlanan ve bu sebepten okula gönderilmeyen

göçmen çocuklar eğitim ve öğretim hakkının engellenmesi suçunun mağduru olacaklardır.

5.3. Korunma Hakları Korunmayan Çocuk

Korunma hakları çocuğun istismar, ihmal ve sömürüden korunmasını sağlayan haklardır.¹⁶ Göçmen çocukların diğer çocuklara nazaran, ailelerinden uzakta, çaresiz, bilmedikleri bir ülkede hayatta kalmaya çalışmalarından faydalanmak isteyen kişiler tarafından her türlü istismara ve sömürüye açık oldukları aşıkardır. Göç nedeniyle erken yaşta evlilik yapmaları, cinsel istismara uğramaları, hukuka uygun olmayan koşullarda çalışmaları, fuhuş, kaçakçılık gibi suçlara zorlanmaları bu durumun tipik örnekleridir.

Zorunlu olduğu için göç eden çocuklar, yaşadıkları ekonomik ve kültürel sorunlar sebebiyle erken yaşta evlilik yapmaktadırlar.¹⁷ Türk Medeni Kanunu’na göre çocuk olan kişinin erken yaşta evlilik yapması mümkün değildir.¹⁸ Ancak günümüzde çocuklar erken yaşta evlenmekte ve hatta çocuk sahibi olarak hem bireysel hem de toplumsal sorunlara yol açmaktadırlar. Anayasa Mahkemesi’nin 27/5/2015 tarihli ve E.: 2014/36, K.: 2015/51 sayılı Kararı ile iptal edilen, TCK m. 230/5-6’a göre; “*Aralarında evlenme olmaksızın evlenmenin dinsel törenini yaptıranlardan hakkında iki aydan altı aya kadar hapis cezası verilir. Ancak medeni nikah yapıldığında kamu davası ve hükmedilen ceza bütün sonuçlarıyla ortadan kalkar.*” ve “*evlenme akdinin kanuna göre yapılmış olduğunu gösteren belgeyi görmeden bir evlenme için dinsel tören yapan kimse hakkında iki aydan altı aya kadar hapis cezası verilir.*” Dini nikahın suç olarak düzenlenmesi, resmi olarak evlenmesi mümkün olmayan kimselerin dini nikah adı altında birlikte yaşamalarını engellemekteydi. Bu durum erken yaştaki göçmen çocukların istismardan korunmasını da sağlamaktaydı.

Göçmen çocuklar diğer tüm çocuklar gibi TCK m. 103’te düzenlenen “*çocukların cinsel istismarı*” ve m. 104 ’te düzenlenen “*reşit olmayanla cinsel ilişki suçu*”nun mağduru olabilirler.¹⁹

Göçmen çocukların bir diğer istismara uğrayış şekilleri de fuhuş suçuna zorlanmalarıdır. Fuhuş suçu,

¹³ Bahar İşigüzel, Yüksel Baldık, “Göçmen Toplulukların Eğitim Sistemine Katılımı Sürecinde Uygulanan Eğitim ve Dil Politikalarının İncelenmesi”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, s. 487-503, s. 499.

¹⁴ UNHCR Türkiye, <https://help.unhcr.org/turkiye/tr/education-faqs/>, Çevrimiçi 29.05.2022.

¹⁵ “2014 yılından o dönemki İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı Genel Müdürü Muhtar Çokar ile yapılan röportaj.” Selin Türkoğlu, Ceren Altuğ, “Göç ve Çocuk”, İstanbul Barosu Çocuk Hakları 23 Nisan Özel Yayını, İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 2016, s. 110-113, s. 111.

¹⁶ Akyüz, a.g.e., s. 6.

¹⁷ Hasan T. Fendoğlu, Çocuk Hakları Hukuku, Ankara, Yetkin Basımevi, 2014, s. 184.

¹⁸ Türk Medeni Kanunu, Madde 124; “Erkek veya kadın onyedinci yaşını doldurmadıkça evlenemez. Ancak, hâkim olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple onaltı yaşını doldurmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilir. Olanak bulundukça karardan önce ana ve baba veya vasi dinlenir.”

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Mahmut Koca, İlhan Üzülmüş, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi, 2018, s. 350-376.

TCK’nın 227. maddesinde düzenlenmektedir.²⁰ Göçmen çocukların durumu, maddenin 4. fıkrasında yer alan daha ağır cezayı gerektiren nitelikli halini oluşturmaktadır. Hükme göre; “*Cebir veya tehdit kullanarak, hile ile ya da çaresizliğinden yararlanarak bir kimseyi fuhşa sevk eden veya fuhuş yapmasını sağlayan kişi hakkında yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza yarısından iki katına kadar artırılır.*” Fuhuş suçunun mağduru olan göçmen çocuğun, yeniden topluma kazandırılabilmesi, fiziksel ve ruhsal sağlığının düzelebilmesi için gereken tıbbi bakım, iyileştirme ve destek programlarından yararlanması gerekmektedir. Çocuğu okula ve ilgi alanlarına göre mesleğe yönlendirilerek ve çevre koşulları da düzenlenerek çocuğun ruh sağlığının düzelmesine yardımcı olunmalıdır.²¹

Göçmen çocukların istismara uğramalarının yanı sıra, ucuz iş gücü olarak görülüp sömürülmeleri de en büyük problemlerden biridir. Gerek ailesi ile birlikte olan göçmen çocuklar ailelerinin geçimlerine katkı sağlamak için, gerek ise ailesi olmadan tek başına ülkemizde olan göçmen çocukların yaşamlarını devam ettirebilmeleri adına bir işte çalışmaları gerekmektedir. Herhangi bir eğitimi olmayan ve temel ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede dahi olsa gelir elde etmesi gereken çocukların hayır deme imkanlarının olmaması, ucuz iş gücü olarak görülmelerini sağlamaktadır. Göçmen çocuklar kimsenin kabul etmeyeceği koşullarda çalışma mecburiyetinde kalmaktadırlar. Günümüzde geçici süreli ile çalışan mevsimlik işçilerin yerini göçmen çocuk işçiler almaktadır.²² Herhangi resmi kaydı, yabancı kimlik numarası olmayan göçmen çocukların sosyal güvenceleri olmadan çalışabiliyor olmaları işverenler tarafından tercih edilmelerini sağlamaktadır.

Türk Ceza Kanunu’nun “*İş ve çalışma hürriyetinin ihlali*” başlıklı 117. maddesine göre; “(1) *Cebir veya tehdit kullanarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla, iş ve çalışma hürriyetini ihlal eden kişiye, mağdurun şikayeti halinde, altı aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası verilir. (2) Çaresizliğini, kimsesizliğini ve bağıllığını sömürmek suretiyle kişi veya kişileri ücretsiz olarak veya sağladığı hizmet*

²⁰ Fuhuş Suçu Madde 227: “(1) Çocuğu fuhşa teşvik eden, bunun yolunu kolaylaştıran, bu maksatla tedarik eden veya barındıran ya da çocuğun fuhşuna aracılık eden kişi, dört yıldan on yıla kadar hapis ve beşbin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. Bu suçun işlenişine yönelik hazırlık hareketleri de tamamlanmış suç gibi cezalandırılır. (2) Bir kimseyi fuhşa teşvik eden, bunun yolunu kolaylaştıran ya da fuhuş için aracılık eden veya yer temin eden kişi, iki yıldan dört yıla kadar hapis ve üçbin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. Fuhşa sürüklenen kişinin kazancından yararlanılarak kısmen veya tamamen geçiminin sağlanması, fuhşa teşvik sayılır. (3) (Mülga: 6/12/2006 – 5560/45 md.; Yeniden düzenleme: 24/11/2016-6763/18 md.) Fuhşu kolaylaştırmak veya fuhşa aracılık etmek amacıyla hazırlanmış görüntü, yazı ve sözleri içeren ürünleri veren, dağıtan veya yayan kişi bir yıldan üç yıla kadar hapis ve iki yüz günden iki bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. (4) Cebir veya tehdit kullanarak, hile ile ya da çaresizliğinden yararlanarak bir kimseyi fuhşa sevk eden veya fuhuş yapmasını sağlayan kişi hakkında yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza yarısından iki katına kadar artırılır. (5) Yukarıdaki fıkralarda tanımlanan suçların eş, üstsoy, kayın üstsoy, kardeş, evlat edinen, vasi, eğitici, öğretici, bakıcı, koruma ve gözetim yükümlülüğü bulunan diğer kişiler tarafından ya da kamu görevi veya hizmet ilişkisinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle işlenmesi halinde, verilecek ceza yarı oranında artırılır. (6) Bu suçların, suç işlemek amacıyla teşkil edilmiş örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza yarı oranında artırılır. (7) Bu suçlardan dolayı, tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur. (8) Fuhşa sürüklenen kişi, tedaviye veya psikolojik terapiye tâbi tutulabilir.”

²¹ Kemal Güdek, Suçluluk ve Suç Davranışı(Adli Sosyal Çalışma), İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2017, s.112.

²² Türkoğlu, Altuğ, a.g.e., s. 112.

ile açık bir şekilde orantısız düşük bir ücretle çalıştıran veya bu durumda bulunan kişiyi, insan onuru ile bağdaşmayacak çalışma ve konaklama koşullarına tabi kılan kimseye altı aydan üç yıla kadar hapis veya yüz günden az olmamak üzere adli para cezası verilir. (3) Yukarıdaki fıkroda belirtilen durumlara düşürmek üzere bir kimseyi tedarik veya sevk veya bir yerden diğer bir yere nakleden kişiye de aynı ceza verilir. (4) Cebir veya tehdit kullanarak, işçiyi veya işverenlerini ücretleri azaltıp çoğaltmaya veya evvelce kabul edilenlerden başka koşullar altında anlaşmalar kabulüne zorlayan ya da bir işin durmasına, sona ermesine veya durmanın devamına neden olan kişiye altı aydan üç yıla kadar hapis cezası verilir.” Göçmen çocuklar, iş ve çalışma hürriyetinin ihlali suçunun 2. fıkrada düzenlenen daha fazla cezayı gerektiren nitelikli halinin mağduru olabilmektedirler.

Bu zamana kadar yapılan değerlendirmeler ülkemizde bulunan göçmen çocuklar hakkındayken, göçmen çocukların daha ülkeye gelmeleri esnasında suçun mağduru oldukları durumlar da olabilmektedir.

Göçmen kaçakçılığı suçu, TCK m. 79’da düzenlenmiştir.²³ Bu suçun oluşabilmesi için, yabancılar bakımından failin gerçekleştirmesi gereken fiiller; yasal olmayan yollardan bir yabancıyı ülkeye sokmak, yabancının ülkede kalmasını sağlamak ve yabancının yurtdışına çıkışını sağlamaktır. Kendi ülkelerinden savaş gibi sebeplerden kaçmak zorunda kalan göçmen çocukların yasal olmayan yollardan ülkeye sokulmaları, ülkede kalmaları ya da Türkiye’den başka ülkeye geçmeleri onları göçmen kaçakçılığı suçunun mağduru yapacaktır.

Göçmen çocuklar ayrıca kendi ülkelerinden kaçmak zorunda bırakılmalarının getirdiği kolaylıkla insan ticareti suçunun mağduru olmaktadır. İnsan ticareti, TCK m. 80’de düzenlenmiştir.²⁴ Bu suçun çocuklara karşı işlenmesi halinde tehdit, baskı, cebir, kandırma gibi araç hareketlere başvurulması gerekmeksizin suç oluşacaktır. Çocuklara karşı, sayılan araç hareketlerin de gerçekleştirilmesi halinde TCK m. 61’de belirtilen cezanın belirlenmesi kriterlerine göre, cezanın üst sınıra göre tayin edilmesi gerekecektir. Söz gelimi kişiler

²³ Göçmen Kaçakçılığı Suçu Madde 79: “Doğrudan doğruya veya dolaylı olarak maddi menfaat elde etmek maksadıyla, yasal olmayan yollardan; a) Bir yabancıyı ülkeye sokan veya ülkede kalmasına imkan sağlayan, b) Türk vatandaşı veya yabancının yurt dışına çıkmasına imkan sağlayan, Kişi, üç yıldan sekiz yıla kadar hapis ve bin günden onbin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. Suç, teşebbüs aşamasında kalmış olsa dahi, tamamlanmış gibi cezaya hükmolunur. (2) Suçun, mağdurların; a) Hayatı bakımından bir tehlike oluşturmaması, b) Onur kırıcı bir muameleye maruz bırakılarak işlenmesi, hâlinde, verilecek ceza yarısından üçte ikisine kadar artırılır. (3) Bu suçun; birden fazla kişi tarafından birlikte işlenmesi halinde verilecek ceza yarısına kadar, bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde verilecek ceza yarısından bir katına kadar artırılır. (4) Bu suçun bir tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, tüzel kişi hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur.”

²⁴ İnsan Ticareti Suçu Madde 80: “Zorla çalıştırmak, hizmet ettirmek, fuhuş yaptırmak veya esarete tâbi kılmak ya da vücut organlarının verilmesini sağlamak maksadıyla tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarını elde etmek suretiyle kişileri ülkeye sokan, ülke dışına çıkaran, tedarik eden, kaçırarak, bir yerden başka bir yere götüren veya sevk eden ya da barındıran kimseye sekiz yıldan oniki yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adli para cezası verilir. (2) Birinci fıkroda belirtilen amaçlarla girişilen ve suçu oluşturan fiiller var olduğu takdirde, mağdurun rızası geçersizdir (3) Onsekiz yaşını doldurmamış olanların birinci fıkroda belirtilen maksatlarla tedarik edilmeleri, kaçırılmaları, bir yerden diğer bir yere götürülmesi veya sevk edilmeleri veya barındırılmaları hallerinde suça ait araç fiillerden hiçbirine başvurulmuş olmasa da faille birinci fıkroda belirtilen cezalar verilir. (4) Bu suçlardan dolayı tüzel kişiler hakkında da güvenlik tedbirine hükmolunur.”

üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarının sakatlanması haline, yaşadığı ülkede can güvenliği olmayan savaş mağduru bir çocuğun durumu örnek verilebilir.²⁵

Korunma hakları korunmayan çocuklar suçun mağduru olabilecekleri gibi bazen de kendilerine karşı gerçekleştirilen her türlü istismar, ihlal ve sömürüden kendilerini koruyabilmek adına yaralama ve öldürme suçları gibi bazı suçların faili olabileceklerdir.

Göçmen çocuğun yaşamış olduğu cebir ve şiddet hareketlerinin sirayet etmesi, ekonomik baskı ve yoksulluk, duygusal bunalım gibi nedenlerle suç işlediği söylenebilmektedir.²⁶ Bu hallerde göçmen çocuğun cezalandırılması hususunda ise hukuka uygunluk nedenleri ve kusurluluğu etkileyen nedenler bakımından değerlendirmeler yapılması gerekecektir.

SONUÇ

Çocuk hakları, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile uluslararası, Çocuk Koruma Kanunu ile ise ulusal olarak düzenlenmekte ve koruma altına alınmaktadır. Bu düzenlemeler doğrultusunda çocukların hakları; yaşama, gelişme, korunma ve katılma hakları başlıkları altında toplanmaktadır.

Özel olarak korunması gereken çocuklar statüsünde olan göçmen çocukların, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, birey olarak var olabilmeleri, kendilerini yaşadıkları ülkeye ait hissetmeleri, topluma kazandırılmaları ve dışlanmamaları için haklarının korunması gerekmektedir. Hakları korunmayan göçmen çocukların zamanla korunma ihtiyacı olan çocuğa ya da suça sürüklenen çocuğa dönüşmeleri kaçınılmaz olacaktır.

Göçmen çocukların çaresizliklerinden faydalanılması göçmen çocukları; göçmen kaçakçılığı, insan ticareti, fuhuş, dilencilik gibi suçların mağduru haline getirmektedir. Bazı hallerde ise çocuğun istismara uğraması, sömürülmesi söz konusudur. Bunun sonucunda ise iş ve çalışma hürriyetinin ihlali, eğitim ve öğretim hakkının engellenmesi gibi temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği görülmektedir.

Bazı hallerde ise göçmen çocuk istismara uğramasını veya sömürülmesini engellemek için ya da temel ihtiyaçlarını karşılamak gibi nedenlerden suça sürüklenir.

Göçmen çocukların suçla tanışmaları, korunma ihtiyacı olan çocuğa veya suça sürüklenen çocuğa dönüşmeleri haklarının korunmaması ile olur. Bu yüzden uluslararası ve ulusal hukuk düzeninde de belirtildiği üzere kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları mutlaka gereken tedbir ve önlemleri almak zorundadırlar.

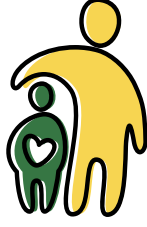
Dini nikah suçu gibi suçların mevzuatımızda yeniden yer bulması, bilmediği bir ülkede yalnız kalmamak adına kendilerinden faydalanan kimseler tarafından iradeleri sakatlanarak, yanlış kararlar vermek zorunda bırakılan, erken yaşta evlilik yapan göçmen çocuklara bir çıkış sunacaktır. Göçmen çocukların eğitilmeleri, mesleklere yönlendirilmeleri, kendi başlarına hayatlarına devam etmeyi öğrenmeleri, topluma kazandırılmaları, toplumdan dışlanmamaları onların her türlü istismara ve sömürüden kendilerini koruyabilmelerini sağlayacaktır. Aksi halde çaresizliklerinden faydalanan kimselere yardım eli olarak tutunup suçların mağdurları ya da failleri olmaları kaçınılmazdır.

²³ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, R. Murat Önok, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, Güncellenmiş 17.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s.118.

²³ Sulhi Dönmezer, Kriminoloji, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Hukuk Birlikleri Serisi:2, Emsal Matbaa Tarih, 2020, s.339.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Emine, Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması, 8. Baskı, Ankara, Pegem Akademi, 2021.
- Doğan, Koray, Göçmen Kaçakçılığı Suçu, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2008.
- Dönmezer, Sulhi, Kriminoloji, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Hukuk Birikimleri Serisi:2, Emsal Matbaa Tanıtım, 2020.
- Fendoğlu, Hasan T., Çocuk Hakları Hukuku, Ankara, Yetkin Basımevi, 2014.
- Güdek, Kemal, Suçluluk ve Suç Davranışı(Adli Sosyal Çalışma), İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2017.
- İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, Üreme Sağlığı ve Haklarını Destekleme Programı, www.ikgv.org, Çevrimiçi 30.05.2022.
- İşigüzel, Bahar, Yüksel Baldık, “Göçmen Toplulukların Eğitim Sistemine Katılımı Sürecinde Uygulanan Eğitim ve Dil Politikalarının İncelenmesi”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, s. 487-503.
- Koca, Mahmut, İlhan Üzülmaz, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 12. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019.
- Koca, Mahmut, İlhan Üzülmaz, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi, 2018.
- Özgenç, İzzet, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 16. Bası, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020.
- Taner, Fahri Gökçen, “Kırılgan Mağdurun Beyanının Cmk’nın 236. Maddesi Uyarınca Alınması Ve Uygulanan Özel Usuller Karşısında Savunma Hakkının Dengelenmesi”, TBB Dergisi, S. 153, 2021, s. 1- 38.
- Tezcan, Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem, R. Murat Önok, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, Güncellenmiş 17.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019.
- Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, Çevrimiçi 29.05.2022.
- Türkoğlu, Selin, Ceren Altuğ, “Göç ve Çocuk”, İstanbul Barosu Çocuk Hakları 23 Nisan Özel Yayını, İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 2016, s. 110-113.
- UNHCR Türkiye, <https://help.unhcr.org/turkiye/tr/education-faqs/>, Çevrimiçi 29.05.2022.
- Yokuş Sevil, Hande, “Crimes against the Family, Marriage and Children in the Turkish Criminal Code”, Karşılaştırmalı Hukukta Çocuk Hakları, VI. Türkiye- Slovenya Karşılaştırmalı Hukuk Sempozyumu- 1 Ekim 2017, Ed. Yener Ünver, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2018, s.133-144.

SÜREYYA AĞAOĞLU MAKALE YARIŞMASI 2022

“Çocuk Hakları”

SÜREYYA AĞAOĞLU
ÇOCUK DOSTLARI DERNEĞİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
HUKUK FAKÜLTESİ

